

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ»

ΔΙΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΙΣ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΝΗΣΙ ΤΗΣ ΣΚΙΑΘΟΥ

Διπλωματική Εργασία

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: **ΤΣΙΜΠΛΗ ΕΥΑΓΓΕΛΗ**

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: **ΜΕΤΑΞΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ**

ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ,
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΒΟΛΟΣ, 2021

Υπεύθυνη Δήλωση: Δηλώνω ρητά ότι, η παρούσα Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία με τίτλο *«Διερευνώντας τις δυνατότητες ανάπτυξης θρησκευτικού τουρισμού στο νησί της Σκιάθου»* εκπονήθηκε αποκλειστικά από εμένα, αντιπροσωπεύει τις προσωπικές μου απόψεις και σε αυτήν αναφέρονται πλήρως όλες οι πηγές στις οποίες ανέτρεξα για την εκπόνησή της. Δηλώνω επίσης υπεύθυνα ότι στα πλαίσια της διεξαγωγής της, τηρήθηκε ο υφιστάμενος κώδικας δεοντολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, ως προς την προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων τρίτων και τη λογοκλοπή.

Η δηλούσα:

Ευαγγελή Τσιμπλή

ΠΕΡΙΛΗΨΗ**“Διερευνώντας τις Δυνατότητες Ανάπτυξης Θρησκευτικού Τουρισμού στο Νησί της Σκιάθου”**

Ο θρησκευτικός τουρισμός είναι μια ειδική μορφή τουρισμού με ταχεία ανάπτυξη στις μέρες μας. Ενίοτε συγχέεται με τον προσκυνηματικό τουρισμό αφού πολλές φορές ο ένας εμπεριέχεται μέσα στον άλλον ή άλλοτε αποκτούν και το ίδιο νόημα. Η Ελλάδα είναι μια χώρα η οποία διαθέτει πληθώρα θρησκευτικών μνημείων, μεγάλη εκκλησιαστική παράδοση γι' αυτό και έχει αναπτύξει από πολύ νωρίς το θρησκευτικό και τον προσκυνηματικό τουρισμό.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση των δυνατοτήτων της Σκιάθου για ανάπτυξη θρησκευτικού τουρισμού. Η μεθοδολογία που εφαρμόστηκε στηρίχθηκε στην παράθεση δευτερογενών πηγών πληροφόρησης σχετικά με το θρησκευτικό τουρισμό και σε πρωτογενή έρευνα με τη χρήση συνεντεύξεων με εκπροσώπους της τοπικής αυτοδιοίκησης, της τοπικής Εκκλησίας και του τουριστικού κλάδου της Σκιάθου.

Η Σκιάθος στηρίζει την ανάπτυξή της σχεδόν εξ ολοκλήρου στον μαζικό τουρισμό και γι' αυτό από την έρευνα προκύπτει ότι υπάρχουν δυνατότητες ανάπτυξης θρησκευτικού-πολιτιστικού τουρισμού αλλά ως συμπληρωματική δραστηριότητα στον τουρισμό των 4s. Για να επιτευχθεί, ωστόσο, κάτι τέτοιο απαραίτητες προϋποθέσεις αποτελούν (α) η συνεργασία όλων, δημόσιων και ιδιωτικών φορέων με την τοπική Εκκλησία, (β) η υλοποίηση ενός στρατηγικού σχεδίου μάρκετινγκ με στοχευμένες ενέργειες, (γ) αλλαγές στην πολιτική της διαφήμισης και (δ) η στροφή σε μια βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη.

Λέξεις- Κλειδιά: Θρησκευτικός τουρισμός, προσκύνημα, Σκιάθος, πολιτιστική κληρονομιά.

ABSTRACT**“Studying the Potential of Developing Religious Tourism on the Island of Skiathos”**

As a special form of “niche tourism”, religious tourism is becoming increasingly popular nowadays. Still often confused with pilgrimage, which conveys the same meaning but forms a rather spiritually- stimulated travel, religious tourism is mainly motivated by sightseeing. With a plethora of religious monuments and a long, deeply rooted ecclesiastical tradition, Greece quite early realized the potential of developing this fast-growing touristic branch. However, it has not yet been sufficiently implemented.

As such, the current thesis aims to investigate the potential of developing religious tourism on the island of Skiathos. Beyond a theoretical analysis of secondary literature, a series of interviews of key individuals from the local administration, the local church and the tourism industry, have been considered to be the most suitable and qualitative method for examining this specific research topic.

The island of Skiathos makes its living almost entirely from mass tourism. The study eventually shows that the island’s touristic potential has hardly been exhausted though, with the exploitation of its cultural heritage still untapped. Consequently, there are possibilities for the development of religious tourism as a complementary activity in the tourism of the 4s.

However, for this development to happen, it is essential that (a) both the public sector and private entrepreneurs cooperate with the local church, (b) a target-orientated marketing strategy is implemented, (c) the necessary steps and adaptations in advertising policy take place and (d) a shift towards a more sustainable tourism is accomplished.

Key words: Religious tourism, pilgrimage, Skiathos, cultural heritage.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	2
ABSTRACT.....	3
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	4
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ.....	5
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΑΡΤΩΝ ΚΑΙ ΠΙΝΑΚΩΝ	6
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ- ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	13
2.1. Εννοιολογική Προσέγγιση.....	13
2.2. Ιστορική Αναδρομή και Γεωγραφία των Θρησκειών.....	16
2.3. Χαρακτηριστικά Θρησκευτικού Τουρίστα και Κίνητρα	19
2.4. Θρησκευτικοί Πόροι της Ελλάδας.....	20
2.5. Θρησκευτικός Τουρισμός και Οικονομική Ανάπτυξη	24
2.6. Παραδείγματα από την Ελληνική και Διεθνή Εμπειρία	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ- Η ΣΚΙΑΘΟΣ.....	30
3.1. Αναπτυξιακά Χαρακτηριστικά της Σκιάθου.....	30
3.2. Καταγραφή Θρησκευτικών και Πολιτιστικών Πόρων	36
3.3. Αξιολόγηση της Υφιστάμενης Κατάστασης - Ανάλυση SWOT	49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ- ΕΡΕΥΝΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ- ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	57
4.1. Μεθοδολογία Έρευνας- Πηγές Πληροφόρησης	57
4.2. Σκοπός Έρευνας.....	58
4.3. Σχεδιασμός Συνεντεύξεων- Περιορισμοί Έρευνας.....	58
4.4. Θεματική Ανάλυση Συνεντεύξεων	60
4.4.1. Η Οικονομική Συμβολή του Τουρισμού	61
4.4.2. Προφίλ Τουριστών της Σκιάθου	61
4.4.3. Δυνατότητες Νησιού για Εναλλακτικές Μορφές και Θρησκευτικό Τουρισμό.....	63
4.4.4. Θέματα για Επίλυση και Πολιτικές	67
4.4.5. Συνεργασία Φορέων και Στάση της Εκκλησίας	70
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ^ο ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ- ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ.....	72
5.1. Συμπεράσματα	72
5.2. Προτάσεις	74
5.3. Προτάσεις για Μελλοντική Έρευνα	76
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α' ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ	77
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ- ΠΗΓΕΣ.....	78

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα Εξωφύλλου: Το λιμάνι της Σκιάθου το έτος 1935. (www.sdeskiathou.com)..0	
Εικόνες 1- 3: Το Σπίτι του Α. Παπαδιαμάντη. Άγαλμα του Α. Παπαδιαμάντη και του Α. Μωραιτίδη στο Μπούρτζι.....34	
Εικόνες 4- 5: Η Θαυματουργή Εικόνα της Παναγίας Εικονίστριας στον Ι. Ναό Τριών Ιεραρχών.....36	
Εικόνες 6- 8: Ο Ναός των Τριών Ιεραρχών εξωτερικά και εσωτερικά.....36	
Εικόνες 9- 11: Ο Ναός της Παναγίας της Λιμνιάς, εξωτερικά και εσωτερικά37	
Εικόνες 12- 14: Το Πνευματικό Κέντρο και μουσειακά εκθέματα (παραδοσιακή φορεσιά της Σκιάθου και βιβλιοθήκη).....38	
Εικόνες 15- 20: Η Ι. Μονή Ευαγγελιστρίας εξωτερικά και εσωτερικά, αντίγραφο της πρώτης ελληνικής σημαίας στο μουσείο της μονής.....39	
Εικόνες 21- 26: Η Ι. Μονή Παναγίας Εικονίστριας, πολιούχος Σκιάθου, εξωτερικά και εσωτερικά.....40	
Εικόνες 27- 31: Η Ι. Μονή Αγίου Χαραλάμπους, εξωτερικά και εσωτερικά.....40	
Εικόνες 32- 34: Η Ι. Μονή Παναγίας Κεχριάς, εξωτερικά και εσωτερικά.....41	
Εικόνα 35: Αγία Άννα.....42	
Εικόνα 36: Ζωοδόχος Πηγή κάθισμα Ι. Μ. Ευαγγελισμού, παλαιός ναός.....42	
Εικόνα 37: Ζωοδόχος Πηγή κάθισμα Ι. Μ. Ευαγγελισμού, νέος ναός.....42	
Εικόνα 38: Παναγία Ντουμάν.....42	
Εικόνα 39: Άγιος Ιωάννης ο Πύργος.....43	
Εικόνα 40: Άγιος Νικόλαος στο Κάστρο.....43	
Εικόνα 41: Άγιος Ιωάννης των Πασχαλαίων ή Κρυφός.....43	
Εικόνα 42: Άγιος Ιωάννης ο Ρώσος.....43	
Εικόνα 43: Άγιοι Θεόδωροι.....44	
Εικόνα 44: Άγιος Ελισαίος44	
Εικόνα 45: Άγιος Ιωάννης ο Κρυφός-Παρθένη.....44	
Εικόνα 46: Άγιος Ταξιάρχης44	
Εικόνα 47: Αγία Μαρίνα στο Κάστρο.....45	
Εικόνα 48: Προφήτης Ηλίας.....45	
Εικόνα 49: Αγία Παρασκευή.....45	
Εικόνα 50: Χριστός στο Κάστρο.....45	
Εικόνα 51: Παναγίτσα στο Πυργί, του Καρδάση.....42	

Εικόνα 52: Άγιοι Φλώρος και Λαύρος.....	42
Εικόνα 53: Παναγία η Πρέκλα στο Κάστρο.....	42
Εικόνα 54: Άγιος Αλέξανδρος.....	42
Εικόνα 55: Αγία Ζώνη.....	43
Εικόνα 56: Άγιος Σώζων.....	43
Εικόνα 57: Παναγία η Γλυκοφιλούσα.....	43
Εικόνα 58: Αγία Ελένη.....	43
Εικόνα 59: Άγιος Δημήτριος.....	44
Εικόνα 60: Άγιος Γεώργιος Χριστοδουλίτσα.....	44
Εικόνα 61: Άγιος Γεώργιος στη Λίμνη.....	44
Εικόνα 62: Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός.....	44
Εικόνα 63: Άγιος Σπυρίδων.....	45
Εικόνα 64: Αγία Αναστασία.....	45
Εικόνα 65: Αγία Τριάδα.....	45
Εικόνα 66: Παναγία Μεγαλομάτα στο Κάστρο.....	45

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1: Ενδεικτικός πίνακας με τις ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού.....	11
Πίνακας 2: Οι θρησκείες σε παγκόσμιο επίπεδο (τα έτη 2000, 2025 και 2050).....	17
Πίνακας 3: Μνημεία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO της Ελλάδας.....	21
Πίνακας 4: Αριθμός και κατανομή των προσκυνημάτων στην Ελλάδα.....	23
Πίνακας 5: Κινήσεις εξωτερικού, αερολιμένα Σκιάθου (1994-2020).....	31
Πίνακας 6: Δημογραφικά στοιχεία Δήμου Σκιάθου (απογραφή 2011).....	32
Πίνακας 7: Η Δικαιοδοσία των Θρησκευτικών Μνημείων της Σκιάθου.....	46
Πίνακας 8: Ανάλυση SWOT για τη Σκιάθο.....	49
Πίνακας 9: Ξενοδοχειακό Δυναμικό Σκιάθου, 2019.....	54
Πίνακας 10: Κωδικοποίηση Συνεντεύξεων.....	60

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

Γράφημα 1: Κίνηση Επιβατών Εξωτερικού, Αερολιμένα Σκιάθου (1994-2020).....	31
---	----

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΑΡΤΩΝ

Χάρτης 1: Χωρική κατανομή προσκυνημάτων στο Ν. Μαγνησίας.....	22
Χάρτης 2: Η πυκνότητα των προσκυνημάτων στους νομούς της Ελλάδας.....	23
Χάρτης 3: Η Ακτοπλοϊκή Συγκοινωνία τη Σκιάθου.....	51
Χάρτης 4: Η Αεροπορική Συγκοινωνία της Σκιάθου.....	52
Χάρτης 5: Η Αστική Συγκοινωνία της Σκιάθου.....	53

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου, *Μεταξά Θεόδωρο*, για την άμεση και συνεχή καθοδήγηση σε όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας. Επίσης, ευχαριστώ και τα άλλα δύο μέλη της τριμελούς επιτροπής, την *Ντυκέν Μαρί Νοέλ* και τον *Καραχάλη Νικόλαο- Γεώργιο* για την υποστήριξη και τα σχόλια τους. Ακόμα, ευχαριστώ το Δήμο Σκιάθου και την Τοπική Εκκλησία για την άριστη συνεργασία και τις πληροφορίες που μου παρείχαν. Πιο συγκεκριμένα, ευχαριστώ τον Πάτερ Γεώργιο Σταματά και τον Πάτερ Ιωσήφ Κατσούρα για την επιπλέον βοήθεια που μου έδωσαν. Ευχαριστώ την οικογένεια μου για την υποστήριξη που μου παρείχε καθ' όλη τη διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος. Τέλος, ευχαριστώ όλους όσους συνέβαλαν στο να διεκπεραιωθεί η παρούσα έρευνα.

“Where there is hope, there is religion.”

Ernst Bloch (1885-1977)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο τουρισμός είναι ένας από τους πιο γρήγορα αναπτυσσόμενους κλάδους της οικονομίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Είναι μια δραστηριότητα που ευνοεί την ανάπτυξη του εξωτερικού εμπορίου, την απόκτηση συναλλάγματος, την ύπαρξη νέων θέσεων εργασίας και δημιουργία εισοδήματος σε αρκετές από τις χώρες υποδοχής τουριστών. Για τον όρο *τουρισμός* έχουν διατυπωθεί πολλοί ορισμοί λόγω της πολυπλοκότητας του χαρακτήρα του. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (UNWTO) ως τουρισμός ορίζονται *«οι δραστηριότητες των προσώπων που ταξιδεύουν και διαμένουν σε τόπους εκτός του συνηθισμένου περιβάλλοντός τους για όχι περισσότερο από ένα συνεχή χρόνο, για αναψυχή, επαγγελματικούς και άλλους σκοπούς που δεν σχετίζονται με την άσκηση κάποιας δραστηριότητας αμειβόμενης στον τόπο επίσκεψης..»* (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001, Λαγός, 2005).

Ο μαζικός τουρισμός χαρακτηρίζει την μεταπολεμική περίοδο και έως το 1980 θεωρείται η κύρια μορφή τουριστικών διακοπών με οργανωμένο χαρακτήρα. Είναι αυτή που εκφράζει την κλασική μορφή τουρισμού, η οποία συνδέεται με την έννοια της αναψυχής και περιλαμβάνει μία σειρά από δραστηριότητες που αναπτύσσονται κατά τη διάρκεια των διακοπών και έχουν ως κύρια χαρακτηριστικά στοιχεία την ξεκούραση και τη διασκέδαση (Gartner, 2001, Λαγός, 2005).

Λόγω της παγκοσμιοποίησης έχει δημιουργηθεί ένας προβληματισμός σχετικά με τα πρότυπα της τουριστικής ανάπτυξης (ζήτηση- οργάνωση- διαχείριση προσφοράς). Το 1980-2000 υπάρχει αναζήτηση διαχείρισης αυτών των προβληματισμών. Έτσι δημιουργήθηκε η ανάγκη προώθησης του βιώσιμου τουρισμού σε διεθνές επίπεδο όπου το 1997 στο Βερολίνο στο Διεθνές Συμβούλιο για Περιβάλλον και Βιοποικιλότητα ορίστηκε η πρώτη διεθνής συμφωνία που αφορούσε τον Βιώσιμο τουρισμό (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001). Επομένως, σύμφωνα με τις παγκόσμιες εξελίξεις, προκύπτει τάση για ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού (βλ.Πιν.1) που είναι αποτέλεσμα της αμφισβήτησης του μεταπολεμικού προτύπου τουριστικής ανάπτυξης (μαζικός τουρισμός από το 1960), της αλλαγής των κινήτρων για ταξίδια (μεταπολεμική περίοδος έως 1970, έχουμε ταξίδια με σκοπό την ψυχαγωγία, την περιήγηση, την ξεκούραση), της αύξησης της μέσης κατακεφαλήν τουριστικής δαπάνης (από το 1980 και έπειτα), της αύξησης του χρόνου διακοπών, της στροφής

στο περιβάλλον και την υγιεινή ζωή, της αλλαγής στην τεχνολογία και στις κρατήσεις των καταλυμάτων (Λαγός, 2005, Parrinello, 1993).

Έτσι ως αντίδραση αναπτύχθηκαν αυτές οι δύο νέες μορφές τουρισμού, όπου σύμφωνα με τον Read (1980) «ο τουρισμός των ειδικών ενδιαφερόντων περιλαμβάνει τα ταξίδια που κάνουν οι άνθρωποι με συγκεκριμένα ενδιαφέροντα (κίνητρα), τα οποία μπορούν να ικανοποιηθούν σε συγκεκριμένη περιοχή ή προορισμό» Επίσης, στη βιβλιογραφία αυτές τις νέες μορφές τις συναντάμε και ως ενεργό τουρισμό, νέο, ήπιο, εξερευνητικό, ηθικό, κοινωνικό (Βενετσανοπούλου, 2006, Douglas et al, 2001, Gartner, 2001, Λαγός, 2005, Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001).

Πίνακας 1. Ενδεικτικός πίνακας με τις ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού.

Ειδικές Μορφές Τουρισμού	Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού
Κοινωνικός τουρισμός	Αγροτουρισμός
Τουρισμός υγείας	Οικοτουρισμός
Εκπαιδευτικός τουρισμός	Οινοτουρισμός
Θρησκευτικός τουρισμός	Τουρισμός υπαίθρου
Συνεδριακός τουρισμός	Αθλητικός τουρισμός
Εκθεσιακός τουρισμός	Περιηγητικός τουρισμός
Τουρισμός κινήτρων	Θαλάσσιος τουρισμός
Επαγγελματικός τουρισμός	Πολιτιστικός τουρισμός
Θεματικός τουρισμός	Ορεινός τουρισμός
Αστικός τουρισμός	Χειμερινός τουρισμός
	Τουρισμός περιπέτειας
	Ορειβατικός τουρισμός

Πηγή: Λαγός, 2005

Παρόλο που πολλοί πιστεύουν ότι οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού είναι σχετικά πρόσφατη εξέλιξη, οι κυριότερες εναλλακτικές μορφές έχουν τις ρίζες τους στην αρχαιότητα και εξελίχθηκαν στα προ Χριστού χρόνια (πχ ο θρησκευτικός τουρισμός, ο ιαματικός, ο πολιτιστικός). Από τη γέννηση του Χριστού και έως το 1850 δεν παρουσιάστηκαν νέες μορφές, αλλά συνεχίστηκε η τουριστική δραστηριότητα. Την περίοδο 1850- 1950, με την ανάπτυξη της τεχνολογίας, των μέσων μεταφοράς, των ταξιδιωτικών γραφείων αναπτυχθήκαν περισσότερο τα ταξίδια θρησκευτικού σκοπού.

Ενώ, απ' τον Β'ΠΠ και μετά η γρήγορη ανάπτυξη του τουρισμού φάνηκε και στους θρησκευτικούς προορισμούς που άρχισαν να γίνονται απ' τους πιο διάσημους τουριστικούς προορισμούς όχι μόνο για τους πιστούς όσο και για τους "απλούς" τουρίστες (Σφακιανάκης, 2000).

Στο επόμενο κεφάλαιο γίνεται μια προσπάθεια προσέγγισης του θρησκευτικού-προσκυνηματικού τουρισμού, των κινήτρων των θρησκευτικών τουριστών, της χωρικής κατανομής των θρησκευτικών πόρων στην Ελλάδα, της συσχέτισης θρησκευτικού τουρισμού με την οικονομική ανάπτυξη, την παρουσίαση παραδειγμάτων από τη διεθνή και ελληνική εμπειρία και τους προβληματισμούς που προκύπτουν από τη συσχέτιση του τουρισμού με τη θρησκεία.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά της Σκιάθου, η καταγραφή των θρησκευτικών της πόρων και η SWOT Ανάλυση που περιγράφει εκτενέστερα την παρούσα κατάσταση της Σκιάθου.

Στη συνέχεια, στο τέταρτο κεφάλαιο έχουμε τους στόχους της εργασίας, τις πηγές πληροφόρησης, τη μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε και για ποιους λόγους αυτή επιλέχθηκε, το σχεδιασμό των συνεντεύξεων και τους περιορισμούς της έρευνας. Έπειτα, γίνεται θεματική ανάλυση των συνεντεύξεων και η παράθεση των αποτελεσμάτων.

Τέλος, καταλήγουμε στα συμπεράσματα και στις προτάσεις που προκύπτουν από την ανάλυση της ποιοτικής έρευνας. Έπονται τα παραρτήματα και η βιβλιογραφία ελληνική και ξενόγλωσση στην οποία βασίστηκε η παρούσα εργασία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο**ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ- ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ**2.1. Εννοιολογική Προσέγγιση

Ο πολιτισμός και ο τουρισμός είναι δυο έννοιες άρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους, αφού ο ένας υποστηρίζει τον άλλον. Ο πολιτιστικός τουρισμός θεωρείται η παλαιότερη μορφή τουρισμού και είναι μια μορφή που έχει δεχτεί πολλούς και διαφορετικούς ορισμούς, οι οποίοι βασίζονται σε διαφορετικές προσεγγίσεις. Ένας ορισμός που βασίζεται στα κίνητρα είναι αυτός του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (1985), σύμφωνα με τον οποίο ο πολιτιστικός τουρισμός «είναι το ταξίδι που γίνεται με κίνητρο βασικά πολιτιστικό περιλαμβάνοντας εκπαιδευτικές περιηγήσεις, θεατρικές παραστάσεις, παραστάσεις μουσικής, χορού, φεστιβάλ και άλλα πολιτιστικά δρώμενα, προσκυνήματα, επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους, μνημεία, μουσεία, εκπαιδευτικά ταξίδια καθώς και τη μελέτη του φυσικού περιβάλλοντος, του λαϊκού πολιτισμού και της τέχνης». Κατά τη Μοίρα (1998) ο πολιτιστικός τουρισμός «αφενός είναι το πλέον αποτελεσματικό μέσο κατανόησης και προβολής της πολιτιστικής ταυτότητας μιας χώρας ή μιας περιοχής, που συμβάλλει παράλληλα στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη των λιγότερων ανεπτυγμένων χωρών, αφετέρου είναι μια μορφή αειφόρου τουρισμού αφού δεν ασκεί πιέσεις στο φυσικό, κοινωνικό, ανθρώπινο και δομημένο περιβάλλον όπως άλλες συνήθεις μορφές του μαζικού τουρισμού» (Μοίρα, 2008, Moira et al, 2009).

Κάποια κοινά χαρακτηριστικά των πολιτιστικών τουριστών είναι ότι συνήθως ταξιδεύουν σε περιόδους εκτός σεζόν, έχουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο, ξοδεύουν περισσότερα, είναι μεσαίες/ ανώτερης τάξης, μεσήλικες/ηλικιωμένοι (αν και αυξάνονται οι νεότεροι τουρίστες με πολιτιστικά κίνητρα) και επιλέγουν ποιοτικά καταλύματα/ υπηρεσίες (Skoultzos and Vagionis, 2015).

Σε αυτό το σημείο υπάρχει η ανάγκη ταξινόμησης των θρησκευτικών- πολιτιστικών πόρων, τα οποία εμπίπτουν στην μορφή του πολιτιστικού τουρισμού αλλά δεν έχουν άμεση σχέση με το προσκύνημα, έχουν αποβάλλει δηλαδή το πνευματικό στοιχείο του προσκυνήματος και λειτουργούν μόνο ως πολιτιστικοί χώροι. Τους διακρίνουμε, λοιπόν ως εξής (Μοίρα, 2008):

- Θρησκευτικώς ενεργά κτίσματα (πχ. Άγιος Πέτρος στη Ρώμη), τα οποία διατηρούν τη θρησκευτική τους λειτουργία.

- Θρησκευτικώς ανενεργά κτίσματα, τα οποία λειτουργούν ως μουσειακοί χώροι.
- Θρησκευτικά μνημεία ως τμήματα φυσικού τοπίου (πχ Μονές Μετεώρων).
- Χώροι θρησκευτικής έρευνας (πχ μοναστήρια, θρησκευτικές βιβλιοθήκες κλπ).
- Θρησκευτικά μουσεία (πχ. σκεύη, κειμήλια, βιβλία κλπ).
- Εκθεσιακοί χώροι θρησκευτικών αντικειμένων (μεταφορά σημαντικών αντικειμένων για να εκτεθούν στο κοινό).
- Θρησκευτικά σύμβολα (πχ Άγαλμα Χριστού στο Ρίο).
- Φυσικοί πόροι με θρησκευτικότητα- ιερότητα (πχ ποταμός Γάγγης).
- Περιοχές δράσης θρησκευτικών προσώπων (εκεί που έζησαν σημαντικές προσωπικότητες).
- Εκδηλώσεις με θρησκευτικές αναφορές- θρησκευτικοί χοροί.
- Θρησκευτικά συνέδρια.
- Θρησκευτικές διαδρομές (πχ η διαδρομή στα “Βήματα που Απόστολου Παύλου”).

Όλα τα παραπάνω τα διαφοροποιούμε από το προσκύνημα, το οποίο είναι η επίσκεψη ενός ατόμου σε έναν ιερό τόπο είχε την έννοια της κάθαρσης, της εξαγοράς των αμαρτιών, της εκπλήρωσης ενός όρκου, της θεραπείας ή της ικανοποίησης κάποιου αιτήματος. Το προσκύνημα (*pilgrimage*) υπάρχει σε όλους τους θρησκευόμενους πολιτισμούς και στις μεγαλύτερες θρησκείες του κόσμου: στον Βουδισμό, Ιουδαϊσμό, Ισλαμισμό, Χριστιανισμό, Ινδουισμό. Πιο συγκεκριμένα ως προσκύνημα ορίζεται η μετάβαση ενός πιστού προς ένα ιερό μέρος (*εξωτερικό ταξίδι*) και προς την πνευματική ανύψωση (*εσωτερικό ταξίδι*) (Collins- Kreiner and Kliot, 2000). Σήμερα, ο όρος του προσκυνήματος αμφισβητείται γιατί έχει αλλάξει πια η έννοια που είχε κάποτε γι’ αυτό επικράτησε ο όρος θρησκευτικός τουρίστας (*Homo Touristicus Religious*).

Οι θρησκευτικοί τουρίστες παρακινούνται είτε μερικώς είτε ολικώς από θρησκευτικούς λόγους, κι αυτό γιατί ένα ταξίδι μπορεί να έχει πολλαπλά κίνητρα και λόγους για τους οποίους πραγματοποιείται. Παλαιότερα, κατά τον Μεσαίωνα, η κατώτερη και η μεσαία τάξη μπορούσε μόνο να μετακινηθεί σε θρησκευτικά κέντρα για προσκύνημα, στις μέρες όμως τα θρησκευτικά ταξίδια είναι άρρηκτα

συνδεδεμένα με τις διακοπές και τον πολιτιστικό τουρισμό, γι' αυτό και πολλοί ερευνητές τον θεωρούν υποκατηγορία του (Rinschede, 1992).

Πολλοί επιστήμονες ασχολήθηκαν με τις έννοιες προσκυνητής και θρησκευτικός τουρίστας και διατύπωσαν απόψεις. Παρατίθενται κάποιες από αυτές: ο Turner και Turner (1978) υποστηρίζουν ότι ο θρησκευτικός τουρίστας είναι κατά το ήμισυ προσκυνητής και κατά το ήμισυ τουρίστας, ενώ ο Vukonic (1996) ότι ο θρησκευτικός τουρίστας όταν εκπληρώσει τις θρησκευτικές του ανάγκες συμπεριφέρεται ως τουρίστας, δηλαδή έχει ανάγκη για τροφή, για κατάλυμα, για να αγοράσει ενθύμια κλπ. Ο Robichaud θεωρεί ότι ο θρησκευτικός τουρίστας βρίσκεται ανάμεσα στον τουρίστα και στον προσκυνητή, δηλαδή ενώ θέλει να εκπληρώσει κάποιες πνευματικές του επιθυμίες δεν μπορεί να το κάνει γιατί ακολουθεί ταξιδιωτικά γραφεία ή οργανωμένα ταξίδια και χάνει το στόχο του. Επομένως, από προσκυνητής καθίσταται μόνο τουρίστας γιατί όλες αυτές οι ανέσεις που έχουν δημιουργηθεί έχουν αλλοιώσει την έννοια του προσκυνήματος (Μοίρα, 2008). Για τον Jackowski και Smith ο προσκυνητής παρακινείται από το θρησκευτικό αίσθημα, ενώ ο θρησκευτικός τουρίστας από την αναζήτηση γνώσεων και εμπειριών (Jackowski και Smith, 1992). Και η Smith (1992) αναφέρεται στα κίνητρα του θρησκευτικού τουρίστα, δημιούργησε μάλιστα ένα διάγραμμα στο οποίο στα δύο άκρα βρίσκεται ο προσκυνητής και ο τουρίστας, ενώ στο κέντρο βρίσκεται ο θρησκευτικός τουρίστας. Ανάλογα με τα κίνητρα του ο κάθε ταξιδιώτης βρίσκεται κάθε φορά πιο κοντά ή πιο μακριά από τα σημεία (Smith, 1992).

Προσκύνημα		Θρησκευτικός Τουρισμός		Τουρισμός
A	B	Γ	Δ	E
Ιερό		Πιστός/Κοσμικός		Κοσμικό

Φυσικά, αυτό αφορά και το τι πιστεύει η κάθε Εκκλησία για το τι είναι το προσκύνημα. Στον ισλαμισμό για παράδειγμα δεν επιτρέπεται ο όρος θρησκευτικός τουρισμός γιατί το προσκύνημα θεωρείται καθήκον του κάθε πιστού, όμως και πάλι ο προσκυνητής παρόλο που τα κίνητρα του είναι πιο αυστηρά, απαιτεί κάποιου είδους υπηρεσίες για να καλύψει τις βασικές του ανάγκες (Raj, 2012). Επίσης, σε κάποια ιερά μέρη δεν επιτρέπονται οι μη πιστοί κι αυτό δημιουργεί περιορισμούς στην τουριστική κίνηση. Στο επόμενο κεφάλαιο προσπαθούμε να καταλάβουμε το ρόλο

των θρησκειών από τα πολύ παλιά χρόνια και να δούμε τα μεγέθη των πιστών ανά το κόσμο.

2.2. Ιστορική Αναδρομή και Γεωγραφία των Θρησκειών

Η θρησκεία πάντα κατείχε σημαντικό ρόλο στη πνευματική ζωή των ανθρώπων, γι' αυτό και ο άνθρωπος πάντα αναζητούσε την επικοινωνία με τον Θεό μέσω της μετακίνησης του σε τόπους λατρείας ως φύσει θρησκευτικό ον (*homo religious*). Από την προϊστορική κιόλας εποχή παρατηρείται αυτή η μετακίνηση των ανθρώπων, όπου για παράδειγμα οι Κέλτες μετακινούνται σε ιερά μέρη για να πραγματοποιήσουν τελετές, υστέρα οι Αιγύπτιοι ταξίδευαν προς το ναό της Μέμφιδος για να πάρουν μέρος σε διάφορες τελετουργίες, οι Ασσύριοι μετέβαιναν στην Αλέππο και την Ιεράπολη στη Συρία για τη λατρεία των Θεών τους, οι Βαβυλώνιοι πήγαιναν στη Νιπούρ για να προσευχηθούν. Πραγματοποιούσαν, επομένως τις λεγόμενες «ιεραποδημίες». Οι αρχαίοι Έλληνες επισκέπτονταν το Μαντείο του Απόλλωνα στους Δελφούς για να λάβουνε χρησμούς ή ζητούσαν θεραπεία στα ιερά του Ασκληπιού, αλλά γενικότερα οι θρησκευτική τους δραστηριότητα ήταν μεγάλη. Απ' την άλλη, οι κάτοικοι του Μεξικού επισκέπτονταν το ναό του Κουατζάλ, οι κάτοικοι του Περού το ναό Κούζκο, ενώ αργότερα κατά τον Μεσαίωνα πιστοί επισκέπτονταν τη Μέκκα ή τον Άγιο Ιάκωβο της Κομποστέλλας. Επιπρόσθετα, οι Χριστιανοί μετέβαιναν στους Άγιους Τόπους μέσα από αντιξοότητες και δυσκολίες, παρόλα αυτά το αίσθημα της λύτρωσης και της ανάγκης για επικοινωνία με το Θεό ήταν αρκετό για να τους παρακινήσει ώστε να πραγματοποιήσουν ένα μεγάλο και επίπονο ταξίδι για προσκύνημα (Rinschede, 1992, Μοίρα, 2003, Μοίρα, 2009).

Τρεις είναι οι πιο μεγάλες μονοθεϊστικές θρησκείες, ο Χριστιανισμός με τις διαφορετικές εκκλησίες, ο Ισλαμισμός και ο Ιουδαϊσμός. Υπάρχουν βέβαια και ο Βουδισμός και ο Ινδουισμός οι οποίες είναι εξίσου μεγάλες. Ο Ιουδαϊσμός είναι η αρχαιότερη μονοθεϊστική θρησκεία, η οποία εμφανίστηκε γύρω στο 1000 π.Χ. Το θρησκευτικό της κέντρο είναι το *Τείχος των δακρύων* στην Ιερουσαλήμ, το οποίο περιβάλλει εξωτερικά τον περίβολο του ναού του Σολομώντα και αποτελούν τον ιερό προσκηνυματικό τόπο των Εβραίων. Ο Ισλαμισμός ιδρύθηκε από τον Μωάμεθ οποίος κήρυξε τον Αλλάχ ως τον μοναδικό Θεό. Σημαντικά θρησκευτικά κέντρα είναι η Μέκκα, η Μεδίνα στην οποία βρίσκεται και ο τάφος του Μωάμεθ, και το τζαμί του Θόλου του Βράχου ή αλλιώς τέμενος του Ομάρ στην Ιερουσαλήμ, από εκεί όπου ανέβηκε στον ουρανό ο Μωάμεθ. Ο Χριστιανισμός, έχει ως κεντρικό πρόσωπο τον

Ιησού Χριστό και οι τόποι προσκυνήματος για τους πιστούς είναι όσοι συνδέονται με τη ζωή και τη διδασκαλία, το θάνατο και την ανάσταση Του, δηλαδή η Ιερουσαλήμ, η Ναζαρέτ, η Βηθλεέμ κλπ. Επίσης, άλλοι σημαντικοί τόποι είναι αυτοί που συνδέονται με τα πρόσωπα των αποστόλων, των μαρτύρων και αγίων κυρίως σε μέρη της Ευρώπης (Μοίρα, 2008). Συνοψίζοντας, τα πιο διάσημα προσκυνήματα για τους Χριστιανούς είναι η Ρώμη, το Ισραήλ, Santiago de Compostela, Lourdes και άλλα μέρη τα οποία σχετίζονται με βιβλικά γεγονότα, για τους Μουσουλμάνους είναι η Μέκκα, η Ιερουσαλήμ, η Μεδίνα, ενώ για τους Εβραίους το Ισραήλ (CTH, 2011).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο παρακάτω πίνακας για να δούμε τα μεγέθη των πιστών ανά τις θρησκείες στο κόσμο για το έτος 2000, όπου οι Χριστιανοί είναι γύρω στα 2 δισεκατομμύρια, ενώ οι μη Χριστιανοί γύρω 4 δισεκατομμύρια.

Πίνακας 2. Οι θρησκείες σε παγκόσμιο επίπεδο (τα έτη 2000, 2025 και 2050).

	2000	2025	%	2050	%	Αριθμός χωρών
Παγκόσμιος πληθυσμός	6.055.049.000	7.823.703.000		8.909.095.000		238
Ρωμαιοκαθολικοί	1.057.328.093	1.361.965.255	17,4	1.564.603.495	17,6	235
Προτεστάντες	342.001.605	468.632.927	6,0	574.418.922	6,4	233
Ορθόδοξοι	215.128.717	252.715.940	3,2	266.806.050	3,0	135
Αγγλικανοί	79.649.642	113.746.355	1,5	145.983.770	1,6	166
Χριστιανοί (Σύνολο)	1.99.563.838	2.616.670.052	33,4	3.051.564.342	34,3	238
Μουσουλμάνοι	1.188.240.000	1.784.876.000	22,8	2.229.281.610	25,0	204
Ινδουιστές	811.336.265	1.049.230.740	13,4	1.175.297.850	13,2	114
Βουδιστές	359.981.757	418.344.730	5,3	424.607.060	4,8	126
Εβραίοι	14.434.039	16.053.350	0,2	16.694.500	0,2	134
Αθείστές	150.089.508	159.544.080	2,0	169.150.200	1,9	161
Άθρησκοι	768.158.954	875.120.895	11,2	887.994.945	10,0	236
Νέες θρησκείες	108.356.297	114.720.210	1,5	118.845.140	1,3	60
Θρησκείες φυλών	228.366.515	227.247.150	3,5	303.598.980	3,4	142
Μη Χριστιανοί (Σύνολο)	4.055.485.162	5.207.032.948	66,6	5.857.530.658	65,7	238

Πηγή: Σκούλτσος και Βαγιόνης 2016.

Παρατηρούμε, λοιπόν πως η «αγορά» των Χριστιανών είναι τεράστια και όταν αναφερόμαστε σε θρησκευτικό τουρισμό συνήθως αναφερόμαστε σε αυτούς διότι άλλες θρησκείες δεν δέχονται τον συγκεκριμένο όρο ή τα προσκυνήματά τους είναι προσβάσιμα μόνο στους πιστούς τους ή δεν είναι τόσο γνωστά ώστε να προσελκύσουν τουρισμό εκτός των πιστών. Ειδικότερα, γνωρίζουμε σύμφωνα με το

ΠΟΤ (2014) ότι από τα ταξίδια θρησκευτικού σκοπού είναι μια δυναμική παγκόσμια βιομηχανία 18 δισεκατομμυρίων δολαρίων με 800 εκατομμύρια ταξιδιώτες που οι περισσότεροι μετακινούνται για λόγους πίστης. Επίσης, περίπου 300- 330 εκ. τουρίστες επισκέπτονται κάθε χρόνο τα πιο διάσημα θρησκευτικά κέντρα στο κόσμο. Γι' αυτό θεωρείται μια από τις πιο γρήγορα αναπτυσσόμενες μορφές τουρισμού από 2007 και μετά (Balomenou et al, 2012).

Τα προσκυνηματικά μέρη της Ευρώπης ταξινομούνται σε τρεις κατηγορίες: α. στα προσκυνηματικά ιερά, που εξυπηρετούν ταξίδια που παρακινούνται κυρίως από το θρησκευτικό αίσθημα, β. στα θρησκευτικά τουριστικά αξιοθέατα, από κατασκευαστική/αρχιτεκτονικής άποψης ή θρησκευτικά μέρη με κάποια ιστορική ή και καλλιτεχνική σημασία και γ. στα μέρη όπου πραγματοποιούνται θρησκευτικές εκδηλώσεις- εορτασμοί. (Nolan and Nolan, 1992, Griffin and Raj, 2017). Ένα πετυχημένο παράδειγμα προσκυνηματικού τουρισμού αποτελεί το χωριό Medjugorje της Βοσνίας Ερζεγοβίνης, όπου μέχρι το 1981 ήταν ένα ανώνυμο χωριό, όμως έγινε διάσημο όταν ακούστηκε ότι η Παναγία έκανε την εμφάνιση της σε κάποιους κατοίκους του χωριού. Άρχισαν να δημιουργούνται γύρω από την εκκλησία διάφορα τουριστικού τύπου οικοδομήματα λόγω αύξησης των επισκεπτών/πιστών. Παρόλο που η καθολική εκκλησία, λόγω της εμπορευματοποίησης του γεγονότος, δεν δέχεται ότι εμφανίστηκε η Παναγία, οι πιστοί το πίστεψαν και από εκεί που ήταν ένα ανώνυμο χωριό χωρίς έσοδα κατάφερε να αναπτυχθεί τόσο οικονομικά όσο και κοινωνικά (Vukonic, 1992).

Τα προσκυνηματικά κέντρα είναι απίθανο να αποκτήσουν επισκέπτες εκτός από προσκυνητές, εκτός κι αν γίνουν σ αυτά φεστιβάλ ή αν έχουν κάποια ιδιαίτερη αρχιτεκτονική σημασία (Nolan and Nolan, 1992).

Από την άλλη, τα θρησκευτικά τουριστικά αξιοθέατα της Ευρώπης είναι εξίσου σημαντικά για τους τουρίστες και για τους προσκυνητές. Παραδείγματος χάρη, το Βατικανό και συγκεκριμένα η βασιλική του Αγίου Πέτρου που είναι ένα από τα πιο διάσημα αξιοθέατα τόσο από θρησκευτικής όσο και από ιστορικής/αρχιτεκτονικής πλευράς, προσελκύει τόσο τους προσκυνητές αλλά και ένα μεγάλο πλήθος τουριστών που επισκέπτονται τη Ρώμη. (Nolan and Nolan, 1992).

Τα θρησκευτικά γεγονότα- εορτασμοί προσελκύουν επίσης τουρίστες και προσκυνητές. Για παράδειγμα στην Ευρώπη όπου και να βρεθεί ένας πιστός το

Δεκέμβριο θα πετύχει ένα εορταστικό κλίμα λόγω της γιορτής των Χριστουγέννων και ανάλογα τη διάδοση και την προώθηση που έχει υποστεί η συγκεκριμένη εορτή σε ένα μέρος θα προσελκύσει αντίστοιχα και έναν αριθμό τουριστών. Άλλες γιορτές που λαμβάνουν χώρα σε καθολικές περιοχές είναι το Πάσχα, η Πεντηκοστή, οι εορτασμοί που αφορούν την Παναγία, αλλά και άλλους Αγίους. Ωστόσο, χρειάζεται προσοχή όταν σε κάποιες περιπτώσεις π.χ. λόγω της γιορτής των Χριστουγέννων ένα μέρος προσελκύει παραπάνω τουρίστες από τη φέρουσα ικανότητα του τότε δημιουργείται το πρόβλημα της χωρητικότητας, της αίσθησης ότι ο εορτασμός γίνεται για να ικανοποιήσει τους «τουρίστες», οπότε «εμπορευματοποιείται» και αλλοιώνεται ο χαρακτήρας της εορτής (Nolan and Nolan, 1992).

2.3. Χαρακτηριστικά Θρησκευτικού Τουρίστα

Είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο τα μεγέθη των πιστών που ταξιδεύουν σε όλο το κόσμο και την ταξινόμηση των ευρωπαϊκών προσκυνηματικών τόπων- αξιοθέατων σε τρεις κατηγορίες. Επομένως, σε αυτό το σημείο πρέπει να κάνουμε μια διάκριση που να αφορά τους τουρίστες που τα επισκέπτονται και ποια τα κίνητρά τους. Αναλυτικότερα, οι θρησκευτικοί τουρίστες διακρίνονται σε προσκυνηματικούς τουρίστες και σε κλασικούς τουρίστες, όπου πολλές φορές αυτοί οι δύο όροι συγχέονται μεταξύ τους. Οι προσκυνηματικοί τουρίστες είναι άτομα που ταξιδεύουν αποκλειστικά για θρησκευτικούς λόγους. Γι' αυτούς οι θρησκευτικοί τόποι έχουν μια βαθύτερη σημασία, μετακινούνται για προσκύνημα έχοντας ως κίνητρο «το αίσθημα της υποχρέωσης» και όχι της ευχαρίστησης και της διασκέδασης. Είναι κατά βάση προσκυνητές που επιδιώκουν τη σωτηρία της ψυχής τους και της ουσιαστικής επικοινωνίας τους με το Θείο (Bogan and Dana 2017, Μοίρα 2009).

Οι κλασικοί τουρίστες που μεταβαίνουν σε δημοφιλείς θρησκευτικούς τόπους είτε από θαυμασμό, είτε από περιέργεια, είτε από πολιτισμικό/εκπαιδευτικό ενδιαφέρον έχει επικρατήσει να τους ορίζουμε ως θρησκευτικούς τουρίστες. Αυτοί είναι τα άτομα που ως βασικό κίνητρο για το ταξίδι έχουν την ανάγκη απόκτηση γνώσεων και εμπειριών (Μοίρα, 2008).

Έχουν τα εξής χαρακτηριστικά: καλό μορφωτικό επίπεδο, πάνω από το 50% είναι μεσαίου και υψηλού εισοδήματος, το 70% είναι παντρεμένοι, είναι όλων των ηλικιών, αλλά κυρίως άτομα τρίτης ηλικίας, ξοδεύουν περισσότερα από τον μέσο τουρίστα, ενδιαφέρονται για την αξία και όχι για το κόστος, είναι οι πιο «πιστοί»

τουρίστες και μετακινούνται οργανωμένα συνήθως μαζί με άλλους ως ομάδα . (Griffin and Raj, 2017, Κοκκώσης et al, 2011).

Παρατηρείται ότι υπάρχει μεγάλη αύξηση στα ταξίδια που συνδέονται με την πίστη παρόλο που όλο και περισσότεροι άνθρωποι δεν συμμετέχουν σε θρησκευτικές πρακτικές. Πολλοί υποστηρίζουν ότι αυτή η αύξηση οφείλεται στο γεγονός ότι οι άνθρωποι αναζητούν τις θρησκευτικές εμπειρίες από τις οποίες θα αποκτήσουν πνευματικότητα και θα βρουν το προσωπικό τους νόημα (Griffin and Raj, 2017).

2.4. Θρησκευτικοί Πόροι της Ελλάδας

Η Ελλάδα, από πολύ νωρίς, στράφηκε στις μορφές του εναλλακτικού τουρισμού για να αυξήσει τα έσοδά της από τον μαζικό τουρισμό, να μείνει ενημερωμένη και να ακολουθήσει την παγκόσμια τάση των χωρών προς τη βιωσιμότητα και να περιορίσει την έντονη εποχικότητα που την χαρακτήριζε. Μέσω ενός προγράμματος του ΕΟΤ προσπάθησε να υποστηρίξει ένα σχέδιο¹ που αφορούσε τις μορφές τουρισμού για γκολφ, συνεδρίων, θαλάσσιου τουρισμού, ιαματικού τουρισμού, χειμερινού και οικοτουρισμού (Christou, 2012). Ωστόσο, μια μορφή που θα μπορούσε να αναπτυχθεί περαιτέρω είναι αυτή του θρησκευτικού- προσκυνηματικού τουρισμού.

Ο Θρησκευτικός Τουρισμός στην Ελλάδα είναι μια μορφή αρκετά διαδεδομένη λόγω της πληθώρας μνημείων που υπάρχουν κατά μήκος σε όλη τη χώρα και τα συναντά κανείς σε τουριστικές και μη περιοχές. Δεν υπάρχουν πολλά στατιστικά στοιχεία που να αφορούν τους τουρίστες που επισκέπτονται θρησκευτικά μνημεία, αλλά από άλλες πηγές γνωρίζουμε ότι η πλειοψηφία αφορά τουρίστες εσωτερικούς και λίγους εισερχόμενους. Στο σύνολό τους κυμαίνονται από 300.000 έως 500.000 τουρίστες το χρόνο. Οι εισερχόμενοι προέρχονται από Ορθόδοξες χώρες, είναι ανώτερης εισοδηματικής τάξης, είναι οικογενειάρχες και το ταξίδι τους έχει περιορισμένη διάρκεια όταν δεν το συνδυάζουν με άλλες δραστηριότητες. Οι επισκέπτες θρησκευτικών αξιοθέατων παρουσιάζουν ομαλή κατανομή και ταξιδεύουν και εκτός τουριστικής σεζόν, συνήθως είναι άτομα μεγαλύτερης ηλικίας και διαμένουν σε χαμηλά και μεσαίας κατηγορίας καταλύματα (Σκούλτσος και Βαγιόνης, 2016).

¹ National Plan for Regional Development 2000-2006.

Σημαντικό είναι να αναφερθούμε και στα Μνημεία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO της Ελλάδας τα οποία από τα 18 τα 5 μνημεία έχουν θρησκευτικό ενδιαφέρον.

Πίνακας 3. Ελληνικά μνημεία που έχουν ενταχθεί στον Κατάλογο των Μνημείων Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO.

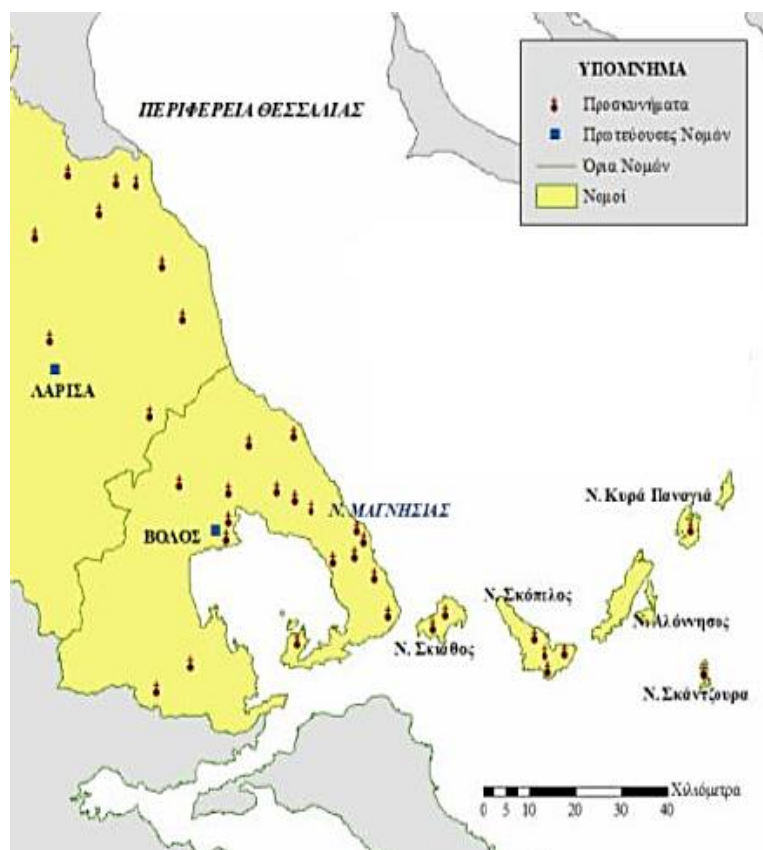
ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΑΙ ΤΟΠΟΘΕΣΙΕΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΝΤΑΞΗΣ
1.ΝΑΟΣ ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ – ΒΑΣΣΕΣ	1986
2. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ	1987
3. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΔΕΛΦΩΝ	1987
4. ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΠΙΔΑΥΡΟ	1988
5. ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ – ΑΘΩΣ	1988
6. ΜΕΤΕΩΡΑ	1988
7. ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ Ροτόντα, Ναός της Αχειροποιήτου, Ναός Αγίου Δημητρίου, Μονή Λατόμου, Ναός Αγίας Σοφίας, Παναγία των Χαλκέων, Ναός Αγίου Παντελεήμονα, Ναός Αγίων Αποστόλων, Ναός Αγίου Νικολάου Ορφανού, Ναός Αγίας Αικατερίνης, Ναός του Παντοκράτορα Σωτήρα Χριστού, Μονή Βλατάδων, Ναός του Προφήτη Ηλία, Βυζαντινά Λουτρά, Τείχη της Θεσσαλονίκης	1988
8. ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ	1988
9. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΟΛΥΜΠΙΑΣ	1989
10. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΜΥΣΤΡΑ	1989
11. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΔΗΛΟΥ	1990
12. ΜΟΝΗ ΔΑΦΝΙΟΥ, ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΜΟΝΗ ΧΙΟΥ	1990
13. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΗΡΑΙΟΥ ΣΑΜΟΥ	1992
14. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΑΙΓΩΝ (ΒΕΡΓΙΝΑ)	1996
15. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΜΥΚΗΝΩΝ ΚΑΙ ΤΙΡΥΝΘΑΣ	1999
16. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ (ΧΩΡΑ), ΜΕ ΤΗ ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΣΠΗΛΑΙΟ ΤΗΣ ΑΠΟΚΑΛΥΨΗΣ ΣΤΗΝ ΠΑΤΜΟ	1999
17. ΠΑΛΑΙΑ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ	2007
18. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΦΙΛΙΠΠΩΝ	2016

Πηγή: UNESCO

Επίσης, εκτός από τα παραπάνω αναγνωρισμένα μνημεία η Ελλάδα είναι χώρα που διαθέτει και μεγάλη χωρική διασπορά θρησκευτικών μνημείων, τόσο προσκυνηματικού όσο και πολιτιστικού- ιστορικού ενδιαφέροντος. Σε συνδυασμό με το καλό της κλίμα, το φυσικό και δομικό της περιβάλλον, το φιλόξενο πληθυσμό της, την μεγάλη θρησκευτική της παράδοση θα μπορούσε να αξιοποιήσει πολλούς από αυτούς τους παράγοντες και να συμβάλει σημαντικά στην οικονομική ανάπτυξη και ευημερία περιοχών με χαμηλό ή και ανύπαρκτο τουριστικό ενδιαφέρον (Σκούλτσος και Βαγιόνης, 2016, Κοκκώσης et al, 2011, Μοίρα, 2009).

Στον παρακάτω πίνακα, αλλά και στον χάρτη αξίζει να σημειωθεί ότι συγκεκριμένα η Μαγνησία διαθέτει μεγάλη συγκέντρωση θρησκευτικών πόρων (γύρω στους 25), πολλά από τα οποία βρίσκονται και στα νησιά των Σποράδων.

Χάρτης 1. Χωρική κατανομή προσκυνημάτων στο Ν. Μαγνησίας.

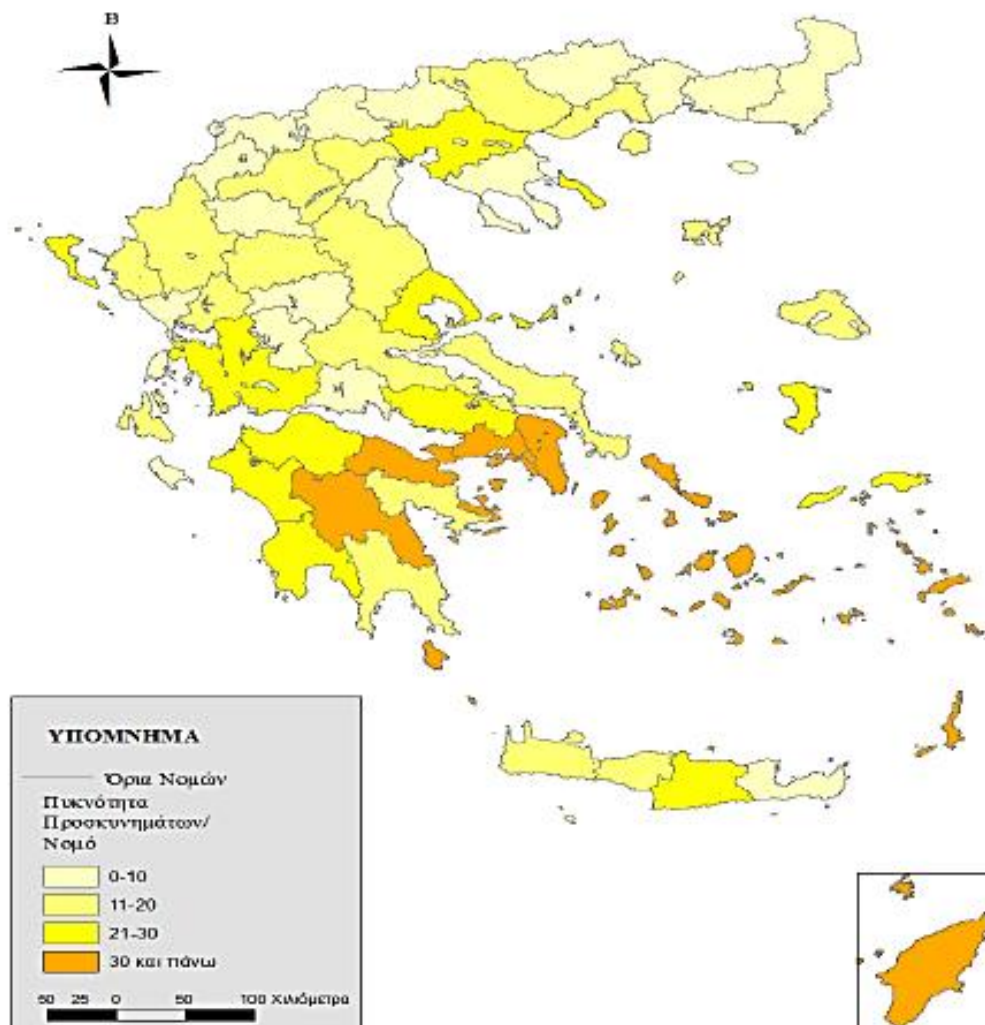

Πηγή: Πολύζος, 2015.

Πίνακας 4. Αριθμός και κατανομή των προσκυνημάτων στην Ελλάδα

Νομός	Σύνολο προσκυνημάτων	Νομός	Σύνολο προσκυνημάτων	Νομός	Σύνολο προσκυνημάτων
Αιτ/νανίας	25	Θεσπρωτίας	11	Μαγνησίας	25
Αργολίδας	14	Θεσ/νίκης	25	Μεσσηνίας	20
Αρκαδίας	33	Ιωαννίνων	17	Ξάνθης	4
Άρτος	17	Καβάλας	12	Πέλλας	8
Αττικής	69	Καρδίτσας	8	Περίας	6
Αχαΐας	28	Καστοριάς	5	Πρεβέζης	5
Βοιωτίας	26	Κέρκυρας	24	Ρεθύμνης	13
Γρεβενών	2	Κεφαλονιάς	14	Ροδόπης	1
Δράμας	2	Κιλκίς	3	Σάμου	30
Δωδ/νήσου	67	Κοζάνης	11	Σερρών	17
Έβρου	7	Κορινθίας	43	Τρικάλων	14
Ευβοίας	18	Κυκλάδων	41	Φθιώτιδας	19
Ευρυτανίας	8	Λακωνίας	16	Φλωρίνης	5
Ζακύνθου	9	Λαρίσης	19	Φωκίδος	7
Ηλείας	29	Λασιθίου	10	Χαλκιδικής	8
Ημαθίας	13	Λέσβου	14	Χανίων	11
Ηρακλείου	27	Λευκάδος	7	Χίου	22

Πηγή: Πολύζος, 2010.

Χάρτης 2. Η πυκνότητα των προσκυνημάτων στους νομούς της Ελλάδας

Πηγή: Πολύζος, 2015.

Ενδιαφέρον ερώτημα αποτελεί το ποιος διαχειρίζεται όλους τους παραπάνω θρησκευτικούς πόρους, σε ποιανού τη δικαιοδοσία ανήκουν. Η απάντηση δόθηκε μέσω του Πρωτοκόλλου συνεργασίας μεταξύ του Υπουργείου Τουρισμού και Εκκλησίας της Ελλάδος. Πιο συγκεκριμένα, για τον τομέα του προσκυνηματικού τουρισμού το Πρωτόκολλο ορίζει ότι το Υπουργείο Τουρισμού είναι ο αρμόδιος δημόσιος φορέας για την χάραξη της τουριστικής πολιτικής της χώρας, ενώ η Εκκλησία της Ελλάδος είναι αυτή που διαχειρίζεται του σημαντικότερους θρησκευτικούς πόρους της χώρας που αποτελούν κληρονομιά της. Επίσης θα πρέπει να αφήνει ανοιχτούς και προσβάσιμους όλους τους θρησκευτικούς χώρους αρκεί να τηρείται ο σεβασμός της ιερότητας και της μοναδικότητας του χώρου, της κοσμιότητας και της ευπρέπειας αυτών. Στόχοι και των δύο φορέων είναι η προστασία, η ανάδειξη, η προβολή και η προώθηση της αναγνωσιμότητας και επισκεψιμότητας των ιερών μνημείων, τόπων (Πρωτόκολλο Συνεργασίας, 2013).

Στο επόμενο κεφάλαιο, γίνεται μια συσχέτιση των όρων *Θρησκεία- Οικονομία- Ανάπτυξη*, ώστε να κατανοήσουμε το πόσο σημαντικός είναι ο τουρισμός για τους τόπους υποδοχής τουριστών και ποιες οι θετικές επιπτώσεις του θρησκευτικού τουρισμού.

2.5. Θρησκευτικός Τουρισμός και Οικονομική Ανάπτυξη

Ο τουρισμός ως πεδίο έρευνας και μελέτης είναι ένα επιστημονικό πεδίο που είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με πολλούς τομείς. Ένας πολύ σημαντικός τομέας με τον οποίο σχετίζεται είναι αυτός της οικονομικής επιστήμης. Ο κλάδος της επιστήμης της οικονομίας που ερευνά και ασχολείται με την τουριστική προσφορά, την τουριστική ζήτηση και τις οικονομικές σχέσεις που δημιουργούνται σε ένα ορισμένο χωροχρόνο με στόχο την ικανοποίηση των τουριστικών αναγκών είναι η τουριστική οικονομική (Λαγός, 2005).

Από οικονομικής πλευράς ο τουρισμός μπορεί να έχει αρκετές θετικές επιπτώσεις στις χώρες και τόπους υποδοχής τουριστών. Αναλυτικότερα, συμβάλλει στην α. δημιουργία θέσεων απασχόλησης, β. στην περιφερειακή ανάπτυξη ιδιαίτερα περιοχών απομονωμένων, γ. στην τοπική οικονομία, δ. στην αύξηση φορολογικών εσόδων στο κράτος, ε. στη διαρροή συναλλάγματος έξω από την τοπική κοινωνία, ζ. στις διασυνδέσεις της τουριστικής βιομηχανίας και με άλλους κλάδους τις

οικονομίας, η. στον πληθωρισμό και στην αύξηση τιμών της γης σε τοπικό επίπεδο (Ανδριώτης, 2005, Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001).

Η Θρησκεία και ο Τουρισμός παρόλο που είναι σύνθετα φαινόμενα έχουν ένα κοινό, την κατανάλωση. Σήμερα ο τουρισμός έχει μεγάλο οικονομικό αντίκτυπο στα θρησκευτικά μνημεία- μέρη, αν και οι συνθήκες είναι πιο αυστηρές και με πιο πολλούς περιορισμούς τα οφέλη του τουρισμού είναι εμφανή (Vukonic, 1998). Οι προσκυνητές από οικονομικής πλευράς έχουν συμβάλλει καθοριστικά στην ανάπτυξη και στον πλούτο του εκάστοτε προορισμού, αλλά και των γύρω περιοχών και για κάποιες πόλεις- χώρες το «προσκύνημα» είναι η κύρια οικονομική τους δραστηριότητα (Kreiner- Collins, 2018). Οι θρησκευτικοί τουρίστες πολλές φορές συμπεριφέρονται και ως κοσμικοί τουρίστες, διότι κάνουν αγορές και διάφορες δραστηριότητες όχι μόνο θρησκευτικού περιεχομένου. Επίσης, γύρω από τα προσκυνήματα έχει δημιουργηθεί μια ολόκληρη βιομηχανία που στηρίζεται στη ψυχαγωγία, στα σουβενίρ και στα ξενοδοχεία (Vukonic, 1998).

Κατά τον Vukonic η σχέση της Θρησκείας, του Τουρισμού και της Οικονομίας είναι μια «βολική συμβίωση», παρόλο που κάποιες θρησκείες αντιτίθενται στην τουριστική φύση των προσκυνημάτων ότι έχουν δηλαδή και μια τουριστική-καταναλωτική πλευρά. Στην πραγματική ζωή όμως οι ντόπιοι κάτοικοι του εκάστοτε προορισμού που έρχονται σε επαφή με τους προσκυνητές/τουρίστες, δεν ενδιαφέρονται για τις θεωρητικές- θεολογικές αναλύσεις/απόψεις καθώς τους αρκεί «να δουλεύουν και οι προσκυνητές να ξοδεύουν» (Vukonic, 2015).

Αναφερθήκαμε παραπάνω στην έννοια του τουρισμού, όμως πιο δύσκολο να προσδιοριστεί είναι η έννοια της ανάπτυξης. Αυτή θα λέγαμε ότι έχει δεχτεί αρκετούς ορισμούς από ερευνητές, διερευνάται ως μια διαδικασία αλλαγής και χρησιμοποιείται από πολλούς επιστημονικούς κλάδους. Στον κλάδο του τουρισμού και της οικονομίας την συναντάμε με τους όρους τουριστική ανάπτυξη και οικονομική ανάπτυξη αντίστοιχα. Ένας ορισμός που έχει διατυπωθεί είναι του Friedmann (1980) ο οποίος υποστηρίζει ότι «η ανάπτυξη δηλώνει πάντοτε κάτι, μια ανθρώπινη οντότητα, μια κοινωνία, μια ιδέα, μια οικονομία, μια δεξιοτεχνία.. Συνδέεται συχνά με λέξεις όπως υπό ή υπέρ ή ισόρροπη, πολύ λίγη, πάρα πολύ ή επαρκής... Όλες αυτές οι λέξεις προτείνουν ότι η ανάπτυξη έχει μια δομή και ότι ο ομιλητής έχει κάποια ιδέα για το πώς αυτή η δομή οφείλεται να αναπτυχθεί. Τείνουμε επίσης να θεωρήσουμε την ανάπτυξη

ως μια διαδικασία αλλαγής ή ως μια πολύπλοκη διαδικασία που είναι εν μέρει θεμιτή ή τουλάχιστον επαρκής.» (Ανδριώτης, 2005, Garner, 2001).

Και άλλοι μελετητές έχουν ασχοληθεί με την έννοια της ανάπτυξης όπως ο Todaro (1994) και ο Rostow (1960), οι οποίοι αναφέρονται στην ύπαρξη ενός φυσικού μονοπατιού μετάβασης σε μια βελτιωμένη κατάσταση, αυτό της οικονομικής ανάπτυξης που επιτυγχάνεται μέσω της διαδικασίας εκσυγχρονισμού που όλες οι κοινωνίες και τα έθνη πρέπει να ακολουθήσουν. Αν και το μοντέλο του Rostow δεν επικεντρώνεται στην τουριστική ανάπτυξη αλλά στην οικονομική, από κάθε άποψη αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο εξήγησης της οικονομικής αναζωογόνησης μέσω του τουρισμού. Η τουριστική ανάπτυξη εξετάζεται ως μια διαδικασία φυσικής αλλαγής, ο Butler (1980) εξετάζει 6 στάδια εξέλιξης της τουριστικής ανάπτυξης: Εξερεύνηση, Ενασχόληση, Ανάπτυξη, Σταθεροποίηση, Ανανέωση, Στασιμότητα (Ανδριώτης, 2005, Garner, 2001).

2.6. Παραδείγματα από τη Διεθνή και Ελληνική Εμπειρία

Αφού αναλύσαμε την οικονομική διάσταση του τουρισμού και τη σχέση του με τη Θρησκεία, σε αυτό το κεφάλαιο χρήσιμο είναι να παραθέσουμε τις καλές πρακτικές νησιών με μαζικό τουρισμό που ανέπτυξαν και θρησκευτικό τουρισμό ή τα νησιά που προσπάθησαν να αναπτύξουν τη μορφή του θρησκευτικού- πολιτιστικού τουρισμού και πραγματοποίησαν έρευνες πάνω σε αυτόν. Τα νησιά, λόγω της φύσης τους, αποτελούν ιδιαίτερη περίπτωση τουριστικών προορισμών κι αυτό γιατί συνήθως είναι μικρά σε μέγεθος, έχουν περιορισμένους πόρους άρα λίγες πιθανότητες για ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Παγκόσμια, τα νησιά ανέπτυξαν τουρισμό με γοργούς ρυθμούς κατά τη περίοδο της δεκαετίας του '60, όπου η εξέλιξη των αερομεταφορών και των θαλάσσιων συγκοινωνιών κατάφερε ακόμα και τα πιο απομονωμένα- απομακρυσμένα να γίνουν προσβάσιμα στο ευρύ κοινό. Τα προβλήματα που προέκυψαν από την μαζική εισροή τουριστών σε μικρά μέρη και σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα όσο δηλαδή διαρκεί η καλοκαιρινή περίοδος προσπάθησαν να τα εξομαλύνουν με την ανάπτυξη ειδικών και εναλλακτικών μορφών (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001).

Αξιόλογα παραδείγματα αποτελούν τα νησιά των Βαλεαρίδων που είναι παγκόσμιοι τουριστικοί προορισμοί. Πιο συγκεκριμένα, η Μαγιόρκα, η Ίμπιζα και η Μενόρκα είναι νησιά πυκνοκατοικημένα που πλήττονται από τον μαζικό τουρισμό. Το κλίμα

τους, η γεωγραφική τους θέση και τα φυσικά τους χαρακτηριστικά είναι παρόμοια με αυτά των νησιών της Ελλάδας, όντας μεσογειακοί προορισμοί. Αυτά τα νησιά είναι διάσημοι καλοκαιρινοί προορισμοί, έχουν προσπαθήσει ωστόσο να προσελκύσουν επισκέπτες και εκτός καλοκαιρινής περιόδου και ειδικότερα το Πάσχα, την περίοδο της Μεγάλης Εβδομάδας κατά την οποία πραγματοποιούν εορτασμούς- εκδηλώσεις. Στη Μαγιόρκα γίνονται διάφορες τελετές που ξεκινούν την Κυριακή Palm και τελειώνουν την Κυριακή του Πάσχα. Προσπαθούν λοιπόν όχι να αλλάξουν το τουριστικό προϊόν τους, αλλά να επιμηκύνουν την τουριστική τους σεζόν προωθώντας και κάτι άλλο εκτός από το *Ήλιος- Θάλασσα*. (www.illesbalears.com).

Άλλο παράδειγμα θα λέγαμε ότι είναι τα Κανάρια Νησιά τα οποία έχουν κάνει αρκετές προσπάθειες να προσελκύσουν τουρίστες και εκτός θερινής σεζόν. Μια τέτοια προσπάθεια είναι τα Χριστούγεννα, τα οποία τα διαφημίζουν ως «*Christmas under the sun*», προτρέπουν τους τουρίστες να κάνουν το μπάνιο τους στα κρυστάλλινα νερά, να περάσουν «ζεστές» γιορτές και να νιώσουν σαν το σπίτι τους. Ακόμα, μπορούν να κάνουν αρκετές θρησκευτικού περιεχομένου δραστηριότητες όπως να παρακολουθήσουν υπαίθρια χριστουγεννιάτικη συναυλία. Την Πρωτοχρονιά μπορεί κανείς να αλλάξει το χρόνο σε εξωτερική βεράντα και την επόμενη μέρα να συμμετάσχει σε ένα παραδοσιακό μπάνιο στη θάλασσα ως σύμβολο αγνότητας και ανανέωσης. Ενώ στις 5 Ιανουαρίου πραγματοποιείται παρέλαση με καμήλες των τριών Μάγων που μοιράζουν δώρα στα παιδιά. Φυσικά εκτός από τον εορτασμό των Χριστουγέννων υπάρχουν κι άλλοι εορτασμοί θρησκευτικού περιεχομένου που λαμβάνουν χώρα αλλά και πολλά θρησκευτικά μνημεία- αξιοθέατα για να επισκεφθούν οι τουρίστες (www.hellocanaryislands.com).

Όσον αφορά την Ελλάδα υπάρχουν πολλά αξιοσημείωτα παραδείγματα προσπαθειών θρησκευτικού τουρισμού από νησιά. Κάποια από αυτά είναι τα παρακάτω:

Ένα παράδειγμα τέτοιας προσπάθειας αποτελεί το νησί της Ζακύνθου, το οποίο είναι ένα νησί που διαθέτει μεγάλη θρησκευτική παράδοση και πλούσια ιστορία. Στην έρευνα που διενεργήθηκε σχετικά με τις δυνατότητες του νησιού για θρησκευτικό τουρισμό, προέκυψαν ότι τα πρωταρχικά κίνητρα επίσκεψης των τουριστών ήταν η ξεκούραση, η επαφή με το φυσικό περιβάλλον, η διασκέδαση και λιγότερο η γνωριμία με τον πολιτισμό του νησιού ή το προσκύνημα στον πολιούχο του νησιού τον Άγιο Διονύσιο, ο οποίος γιορτάζεται δύο φορές το χρόνο (στις 24 Αυγούστου και στις 17 Δεκεμβρίου). Ακόμα η Ζάκυνθος έχει τις απαραίτητες υποδομές όπως για

παράδειγμα ένα σύγχρονο αεροδρόμιο, καλή ακτοποιοική συγκοινωνία, καταλύματα όλων των κατηγοριών και ποικίλες τουριστικές επιχειρήσεις. Επιπρόσθετα, η Εκκλησία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο αφού κάνει δράσεις για να προβληθούν τα θρησκευτικά της μνημεία και να προσελκύσει τουρίστες θρησκευτικών ενδιαφερόντων, π.χ. Ρώσους. Η Ζάκυνθος προσπαθεί να καθιερώσει ως κυρίαρχη τουριστική μορφή τον θρησκευτικό- πολιτιστικό τουρισμό για τη χειμερινή περίοδο, ενώ για την καλοκαιρινή να υπερισχύει ο θαλάσσιος τουρισμός (Μοίρα και Παράσχη, 2015).

Άλλο παράδειγμα νησιού είναι η Χίος, η οποία ανήκει στα νησιά βορειοανατολικού Αιγαίου, συνδυάζει αρμονικά το φυσικό με το ανθρωπογενές περιβάλλον, ενδείκνυται για διακοπές Ήλιου- Θάλασσας, επίσης όμως διαθέτει και πληθώρα θρησκευτικών ιστορικών μνημείων – προσκυνήματα. Από την έρευνα προκύπτει ότι το νησί δεν έχει αναπτύξει ιδιαίτερα το θρησκευτικό τουρισμό λόγω του ότι δεν υπήρξε σωστός σχεδιασμός, έχει όμως τις δυνατότητες για να τον αναπτύξει και να αυξήσει τη ζήτηση του τουριστικού προϊόντος της. Σε αυτή τη περίπτωση ο θρησκευτικός τουρισμός σε συνδυασμό με τον πολιτιστικό μπορούν να συμβάλλουν στην παραπάνω προβολή και διαφήμιση του νησιού (Πουλάκη και Λαγός, 2013).

Άλλα νησιά που αξίζει να αναφερθούν για τις προσπάθειες τους για θρησκευτικό τουρισμό είναι τα νησιά των Κυκλάδων. Πιο συγκεκριμένα, η Μοίρα προτείνει στο σχέδιο δράσης της ότι οι Κυκλάδες με την πλούσια εκκλησιαστική τους παράδοση μπορούν να προσεγγιστούν σε δύο κατευθύνσεις, α. ως νησιά για προσκυνηματικό τουρισμό και β. ως νησιά για θρησκευτικό- πολιτιστικό. Όσον αφορά τους προσκυνητές, αναφέρει ότι θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η ιδιότητα τους από τις τουριστικές επιχειρήσεις των νησιών και να προσαρμόζονται σε αυτή, πχ ώρες λειτουργίας τους, διακόσμηση χώρων κλπ. Ενώ για τους θρησκευτικούς τουρίστες να υπάρχει σωστή ενημέρωση αφού αυτοί ενδιαφέρονται για γνώση ιστορική, αρχιτεκτονική, πολιτιστική κλπ. Και τα δύο είδη διαφέρουν από τους τουρίστες που επισκέπτονται τα νησιά για τον ήλιο και τη θάλασσα γι' αυτό θα πρέπει να τους διαχειρίζεται διαφορετικά ο εκάστοτε προορισμός/το εκάστοτε νησί. Ακόμα θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και η φέρουσα ικανότητα των νησιών αφού είναι νησιά που προσελκύουν μαζικούς τουρίστες επομένως δεν προσπαθούν να πετύχουν αύξηση τουριστών με την δημιουργία εναλλακτικών μορφών, αλλά επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου. Ακόμα, η έρευνα έδειξε ότι πολλά νησιά των Κυκλάδων έχουν

καταφέρει να εμπλουτίσουν το υπάρχον προϊόν τους με το θρησκευτικό πολιτιστικό στοιχείο που διαθέτουν χωρίς όμως αυτό να γίνει κυρίαρχο ελκτικό στοιχείο (Μοίρα, 2015). Για παράδειγμα, η Τήνος, η οποία είναι καθαρά «θρησκευτικό νησί» λόγω του μεγάλου και σημαντικού προσκυνήματος που διαθέτει, προσπαθεί να προβάλει και τα άλλα χαρακτηριστικά που έχει πχ το φυσικό της κάλλος, τα θρησκευτικά και πολιτιστικά της μνημεία κλπ ώστε οι επισκέπτες της να διαθέσουν επιπλέον μέρες στο νησί για να τα επισκεφθούν, διότι οι περισσότεροι που την επισκέπτονται την επιλέγουν για λόγους προσκυνηματικούς, να προσκυνήσουν την θαυματουργή Εικόνα της Παναγίας της Μεγαλόχαρης, να εκπληρώσουν κάποιο τάμα ή να ζητήσουν τη βοήθεια Της (Terzidou, 2010) . Επομένως, πολλά νησιά προσπαθούν να εντάξουν κι άλλα συμπληρωματικά στοιχεία, όπως είναι τα θρησκευτικά και πολιτιστικά μνημεία στο τουριστικό τους προϊόν που δεν μπορούν αυτά από μόνα τους να αποτελέσουν αυτοδύναμο ελκτικό πόρο, ώστε να δημιουργήσουν «εμπλουτισμένα τουριστικά πακέτα». Στην περίπτωση των Κυκλάδων ο θρησκευτικός τουρισμός μπορεί να αναπτυχθεί ως συμπληρωματική δραστηριότητα στον τουρισμό των 3s με στόχο την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, την ανακατανομή της τουριστικής κίνησης και την ανάδειξη και ενίσχυση του «τοπικού» χαρακτήρα. (Μοίρα, 2015).

Άλλο παράδειγμα αποτελεί η Εύβοια, η οποία είναι το 2^ο μεγαλύτερο νησί της Ελλάδας, και διαθέτει πληθώρα φυσικών και πολιτιστικών πόρων, μοναδική ομορφιά και αυθεντικότητα, πράγματα που την ευνοούν για ανάπτυξη ειδικών μορφών τουρισμού. Πιο συγκεκριμένα, στην Εύβοια υπάρχει ένα πολύ σημαντικό προσκύνημα, το μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Ρώσου που όταν εορτάζει προσελκύει πλήθος προσκυνητών. Σύμφωνα με έρευνα, αυτοί που επισκέπτονται την περιοχή είναι άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, άνω των 55 ετών, κυρίως γυναίκες, με διαμονή κατά μέσο όρο τις 2 μέρες. Το κίνητρο των επισκεπτών είναι το ίδιο το προσκύνημα, ωστόσο υπάρχουν κι άλλοι λόγοι που κάποιοι επιλέγουν τη συγκεκριμένη περιοχή, όπως είναι το ελκυστικό φυσικό περιβάλλον, οι άλλες δραστηριότητες που υπάρχουν, το κόστος, η απόσταση από τον τόπο μόνιμης κατοικίας τους, όπου οι πλειοψηφία προέρχεται από την κεντρική Ελλάδα. (Chantziantoniou and Dionysopoulou, 2017).

Επομένως, αυτά είναι κάποια πετυχημένα παραδείγματα ή αξιόλογες προσπάθειες νησιών για ανάπτυξη θρησκευτικού τουρισμού από τα οποία θα μπορούσε να παραδειγματιστεί και η Σκιάθος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ- Η ΣΚΙΑΘΟΣ

3.1. Αναπτυξιακά Χαρακτηριστικά της Σκιάθου

Η Σκιάθος αποτελεί ένα από τα νησιά των Βορείων Σποράδων μαζί με τη Σκόπελο, την Αλόνησο και τη Σκύρο. Είναι το δυτικότερο νησί των Σποράδων και το πιο κοντινό στη στεριά νησί από τα τέσσερα, αφού απέχει μόλις 2,4 μίλια από τις ακτές του νότιου Πηλίου και 4 μίλια από την Σκόπελο. Έχει έκταση περίπου 49,89 Km², το μήκος της είναι 12 Km και το πλάτος της 9 Km. Διοικητικά ανήκει στον νομό Μαγνησίας της Περιφέρειας Θεσσαλίας (Σχέδιο Καλλικράτη). Στο νησί της Σκιάθου, ωστόσο, περιλαμβάνονται και τα μικρότερα νησιά όπως η Τσουγκριά, ο Μικρός Τσουγκριάς, το Ρέπι, η Ασπρόνησος, η Άργκος και ο Μαραγκός, ενώ έχει 200 γειτονικές βραχονησίδες και βράχους. Το νησί αποτελείται κυρίως από μεγάλες δασικές εκτάσεις (περίπου το 70%) από πεύκα και ελαιόδεντρα, η υψηλότερη κορυφή του είναι η Καραφλιτζανάκα (ύψος 433 μ.) και διαθέτει γύρω στις 70 παραλίες. Οι ακτές του νησιού σχηματίζουν όρμους, ακρωτήρια, χερσονήσους και σπήλαια, ενώ οι βόρειες ακτές της είναι απότομες (Δήμος Σκιάθου, 2016, Χαχαμίδης, 2012).

Συνδέεται με τη Σκόπελο, την Αλόνησο, το Βόλο, τον Αγ. Κωνσταντίνο, την Εύβοια (τη Θεσσαλονίκη κατά τους θερινούς μήνες) μέσω του εμπορικού – επιβατηγού λιμένα της. Επίσης, διαθέτει αεροδρόμιο, το οποίο βρίσκεται βορειοανατολικά του νησιού (τους θερινούς μήνες πτήσεις από και προς το εξωτερικό, τους υπόλοιπους μήνες πτήσεις μόνο από και προς Αθήνα) (Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Σκιάθου, 2011). Σε αυτό το σημείο χρήσιμο είναι να αναφερθούν και τα στατιστικά στοιχεία αερολιμένα Σκιάθου "Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης" για την περίοδο 1994 – 2020 και συγκεκριμένα για τις κινήσεις εξωτερικού κατά τα οποία παρατηρείται μια αυξητική κίνηση τα τελευταία χρόνια². Οι σημαντικότερες αγορές της Σκιάθου είναι το Ηνωμένο Βασίλειο³ (το μεγαλύτερο μερίδιο τουριστών), η Ιταλία, η Σουηδία, η Νορβηγία, η Δανία, η Αυστρία, η Γερμανία, η Κύπρος, η Πολωνία, η Σερβία και η Ρουμανία (ΥΠΑ).

² Εξαιρείται το έτος 2020 ως ιδιαίτερη περίπτωση λόγω πανδημίας.

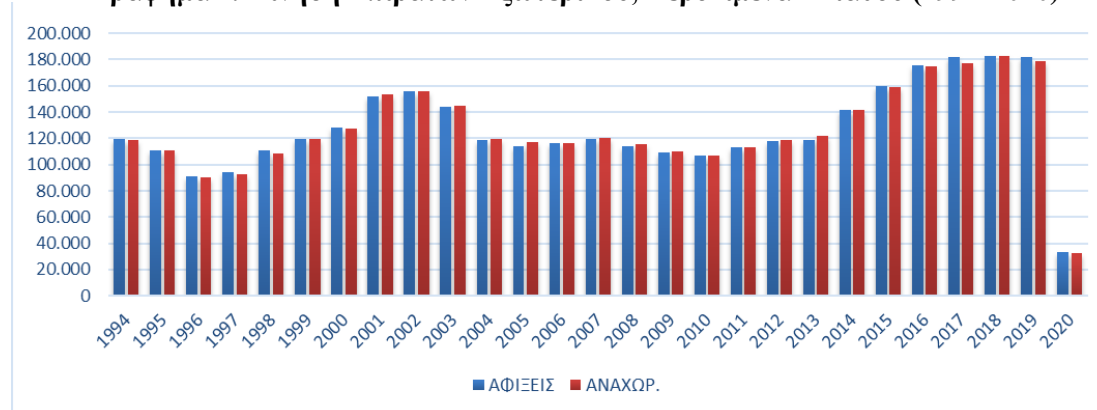
³ Οι λεγόμενοι "Repeaters".

Πίνακας 5. Κίνηση εξωτερικού, αερολιμένα Σκιάθου (1994-2020).

ΑΕΡΟΛΙΜΕΝΑΣ ΣΚΙΑΘΟΥ ΚΙΝΗΣΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ			
ΕΤΗ	ΠΤΗΣΕΙΣ ΑΦ. + ΑΝ.	ΕΠΙΒΑΤΕΣ	
		ΑΦΙΞΕΙΣ	ΑΝΑΧΩΡΗΣΕΙΣ
1994	2.211	119.301	118.568
1995	2.070	110.706	110.849
1996	1.763	91.119	90.508
1997	1.797	94.156	92.276
1998	1.804	110.723	108.481
1999	1.869	119.351	119.745
2000	2.025	127.962	127.432
2001	2.298	152.115	153.813
2002	1.523	155.897	155.938
2003	2.271	143.717	144.456
2004	1.887	118.431	119.132
2005	1.735	113.659	116.890
2006	1.802	116.136	116.357
2007	1.905	119.229	120.058
2008	1.861	113.740	115.771
2009	1.782	108.855	109.746
2010	1.600	106.619	106.990
2011	1.719	113.125	113.060
2012	1.781	117.989	118.451
2013	1.810	119.070	121.487
2014	2.236	141.609	141.691
2015	2.512	159.492	159.031
2016	2.728	175.866	174.961
2017	2.696	182.344	177.397
2018	2.725	183.006	182.648
2019	2702	181.771	178.981
2020 ⁴	703	33.539	32.815

Πηγή: ΥΠΑ

Γράφημα 1. Κίνηση Επιβατών Εξωτερικού, Αερολιμένα Σκιάθου (1994-2020)

Πηγή: ΥΠΑ

⁴ Τα στοιχεία για το έτος 2020 είναι προσωρινά και δεν έχουν οριστικοποιηθεί ακόμη (ΥΠΑ)

Η πόλη της Σκιάθου (χτίστηκε το 1829-1830) είναι ο μοναδικός οικισμός του νησιού. Βρίσκεται χτισμένη στο νοτιοανατολικό άκρο, στη θέση που ήταν χτισμένη και η αρχαία της πόλη. Η αρχιτεκτονική της δεν έχει απόλυτα νησιώτικο χαρακτήρα και ο ήδη υπάρχων έχει αλλοιωθεί με το πέρασμα του χρόνου. Ως επί το πλείστο τα κτίρια είναι μικρά, διώροφα, κοντά το ένα με το άλλο, με κόκκινα κεραμίδια και στην εξωτερική τους όψη είναι βαμμένα με άσπρο ασβέστη και ενίοτε τα συναντά κανείς με μπλε παραθυρόφυλλα. Οι δρόμοι είναι άναρχοι, χωρίς κανονική διάταξη εκτός από κάποια σημεία, είναι στενοί, πλακόστρωτοι σε σχήμα ψαροκόκαλου (Δήμος Σκιάθου, 2016, Greece All Time Classic. 2018).

Ο πληθυσμός του νησιού, σύμφωνα με την τελευταία απογραφή (2011) και όπως παρουσιάζεται στον πίνακα 6. ανέρχεται στους 6.088 μόνιμους κατοίκους, όπου οι 3.088 είναι άρρενες, ενώ οι 3.000 θήλεις (το 1990 καταγράφηκαν 5.096, ενώ το 2001 καταγράφηκαν 6.150 κάτοικοι), ενώ οι περισσότεροι είναι απόφοιτοι δημοτικού, γυμνασίου και λυκείου (πηγή-ΕΛΣΤΑΤ). Οι μόνιμοι κάτοικοι ασχολούνται με την αλιεία, γεωργία, δασοκομία, κτηνοτροφία, οικοδομική, ναυτιλία, εμπόριο και τον τουρισμό, που ο τελευταίος αποτελεί γι' αυτούς τη σημαντικότερη πηγή εσόδων (Ταμπάκης, 2008).

Πίνακας 6. Δημογραφικά στοιχεία Δήμου Σκιάθου (απογραφή 2011).

Πίνακας Β06. Απογραφή Πληθυσμού 2011. Μόνιμος Πληθυσμός κατά φύλο και επίπεδο εκπαίδευσης			
Φύλο	Και τα δύο φύλα	Άρρενες	Θήλεις
Σύνολο	6.088	3.088	3.000
Κάτοχοι διδακτορικού ή μεταπτυχιακού τίτλου / Πτυχιούχοι Παν/μίου - Πολυτεχνείου, ΑΤΕΙ, ΑΣΠΑΙΤΕ, ανώτερων επαγγελματικών και ισότιμων σχολών	660	343	317
Πτυχιούχοι μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΙΕΚ, Κολλέγια κλπ.)	361	176	185
Απόφοιτοι Λυκείου (Γενικού, Εκκλησιαστικού, Επαγγελματικού κλπ.)	1.196	622	574
Απόφοιτοι τριτάξιου Γυμνασίου και πτυχιούχοι Επαγγελματικών Σχολών	1.008	571	437
Απόφοιτοι Δημοτικού	1.632	813	819
Εγκατέλειψαν το Δημοτικό, αλλά γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση / Ολοκλήρωσαν την προσχολική αγωγή / Δε γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση	781	348	433
Μη κατατασσόμενοι (άτομα γεννηθέντα μετά την 1/1/2005)	450	215	235

Ιστορική Αναδρομή: Η ονομασία του νησιού από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα ήταν *Σκιάθος*, όπου λέγεται ότι πήρε το όνομα της από τις λέξεις σκιά + Άθως λόγω της γειννίας της με το Άγιο Όρος ή ότι προέκυψε από τη σκιά που δημιουργούν τα πυκνά της δάση. Το νησί της Σκιάθου κατοικήθηκε για πρώτη φορά κατά τους προϊστορικούς χρόνους (1100 π.Χ.) από τους Πελασγούς και συνεχίστηκε η κατοίκηση της έως τα κλασικά χρόνια π.Χ. 338 από τους Κρήτες, τους Χαλκιδείς και άλλους λαούς. Τα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια (338 π.Χ.- 330 μ.Χ.) η Σκιάθος καταστρέφεται κατά τον Β' Μακεδονικό πόλεμο με εντολή του Φιλίππου Ε' ώστε να μη πέσει στα χέρια των Ρωμαίων. Παρά την εκτεταμένη καταστροφή που υπέστη το 146 μ.Χ. υποδουλώνεται και αυτή όπως και ο υπόλοιπος ελλαδικός χώρος στους Ρωμαίους.

Τα Βυζαντινά και Ενετικά χρόνια (330- 1538 μ.Χ.) δεν έχουμε επίσης πάρα πολλές πληροφορίες από πηγές. Γνωρίζουμε πιο πολλά όμως από την κατάληψη και μετά της Σκιάθου από τους Ενετούς αδερφούς επιχειρηματίες Αντρέα και Ιερεμία Γκίτσι (1259-1276). Από την κυριαρχία τους μας έχει μείνει ως κατάλοιπο το Μπούρτζι, ένα κάστρο στο λιμάνι της Σκιάθου που χρησίμευε για την κατοικία των δύο αδερφών. Έπειτα, η Σκιάθος ξαναπέρασε στα χέρια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας μέχρι το 1453 (άλωση της Κωνσταντινούπολης). Στη συνέχεια, περνά στην κυριαρχία των Βενετών έως το 1538. Οι κάτοικοι μένουν στο Κάστρο του νησιού στο βορειοανατολικό άκρο, σε μια δύσβατη περιοχή, ένα φυσικό οχυρό θα λέγαμε αφού και από τις τρεις του πλευρές περιβάλλεται από θάλασσα και βράχους. Ούτε εκεί νιώθουν ασφάλεια όμως λόγω των συχνών πειρατικών επιδρομών (πολιορκία Μπαρμπαρόσα).

Η κυριαρχία των Τούρκων στη Σκιάθο ξεκινά το 1538 (περίοδος Τουρκοκρατίας), έπειτα ξαναπερνά στους Ενετούς και το 1660 ο ναύαρχος Φραγκίσκος Μοροζίνης καταλαμβάνει το Κάστρο. Όχι για πολύ όμως γιατί το νησί καταλαμβάνεται ξανά από τις τούρκικες δυνάμεις. Με τη πάροδο του χρόνου, η τούρκικη παρουσία στο νησί όλο και μειώνεται. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στη Σκιάθο και συγκεκριμένα στο Μοναστήρι του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου φτιάχτηκε η πρώτη Ελληνική Σημαία στον αργαλειό, με τον άσπρο σταυρό σε γαλάζιο φόντο, το 1807.

Η Σκιάθος βοήθησε, επίσης, την Ελληνική Επανάσταση το 1821, έδωσε πλοία, και παρείχε καταφύγιο σε πρόσφυγες από το Πήλιο, την Εύβοια, την Ήπειρο (30.000 πρόσφυγες). Οι Σκιαθίτες ήταν καλοί ναυπηγοί και τα πλοία τους βοήθησαν τις

πολεμικές επιχειρήσεις του Σταθά και του Νικοτσάρα. Το 1829, μετά την συνθήκη του Λονδίνου, οι κάτοικοι του νησιού εγκατέλειψαν το οχυρό τους και εγκαταστάθηκαν στο λιμάνι, στο μέρος που ήταν κάποτε η αρχαία πόλη (Δήμος Σκιάθου, 2016).

Σπουδαίες προσωπικότητες του νησιού: ο *Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης* (1851-1911) είναι μια από τις σημαντικότερες προσωπικότητες του νησιού, ήταν διηγηματογράφος, ποιητής, δημοσιογράφος, μεταφραστής. Από τα πιο διάσημα έργα του είναι η *Φόνισσα*. Άλλοι σημαντικοί λόγιοι είναι ο *Αλέξανδρος Μωραϊτίδης*, ξάδερφος του Παπαδιαμάντη (συγγραφέας, 1850-1929), ο *Γεώργιος Ρήγας* (λαογράφος, ιερέας, 1884- 1960), ο *Επιφάνειος Δημητριάδης*, (λόγιος δάσκαλος και συγγραφέας, 1760-1825), ο *Διονύσιος Επιφανείου* (μοναχός, 1802- 1887) και ο *Ζήσης Οικονόμου* (συγγραφέας, 1911- 2005) (Δήμος Σκιάθου, 2016).

Εικόνες 1- 3. Το Σπίτι του Α. Παπαδιαμάντη. Άγαλμα του Α. Παπαδιαμάντη και του Α. Μωραϊτίδη στο Μπούρτζι (προσωπικό αρχείο)

Σημαντικά Αξιοθέατα του νησιού⁵: *Μπούρτζι*: μικρό νησάκι που ενώνεται με το λιμάνι, ερείπια βενετσιάνικου φρουρίου. Εκεί στεγαζόταν παλιά το σχολείο του νησιού. Σήμερα λειτουργεί ως Πολιτιστικό κέντρο. Επίσης, εκεί στεγάζεται το ναυτικό μουσείο.

Σπίτι του Α. Παπαδιαμάντη: βρίσκεται στο κέντρο της Σκιάθου και λειτουργεί ως μουσείο. Μπορεί να δει κανείς χειρόγραφα αποσπάσματα του συγγραφέα, προσωπικά

⁵ Πρόκειται για ενδεικτική καταγραφή των αξιοθέατων, υπάρχουν και άλλα αλλά λόγω περιορισμών της διπλωματικής δεν αναφέρονται. Επίσης, στο επόμενο υποκεφάλαιο γίνεται αναλυτική αναφορά-καταγραφή για τα θρησκευτικά μνημεία του νησιού που αποτελούν και αυτά εξίσου σημαντικά αξιοθέατα.

αντικείμενα και γενικότερα τον χώρο όπου μεγάλωσε και άφησε την τελευταία του πνοή.

Κάστρο: φυσικό φρούριο, μεσαιωνική πόλη που έχτισαν οι Σκιαθίτες για να προστατευτούν από τις θαλάσσιες επιδρομές στη βόρεια πλευρά του νησιού. Κατοικήθηκε την περίοδο 1350-1827 περίπου. Από τις 20 περίπου εκκλησίες και τα πεντακόσια σπίτια σήμερα σώζονται οι δύο ενοριακοί ναοί, ο ναός της Γεννήσεως του Χριστού και ο Άγιος Νικόλαος, ανακαινίστηκαν άλλες δύο, του Αγίου Βασιλείου και της Αγίας Μαρίνας, το Τζαμί του Τουρκικού διοικητηρίου, η δεξαμενή πόσιμου νερού στην είσοδο και η στέρνα όμβριων υδάτων στο Χριστό, η πύλη με τη ζεματίστρα και τείχη περιμετρικά του Κάστρου, ενώ σε καλή κατάσταση βρίσκονται οι πολεμίστρες χαμηλά στο βόρειο άκρο της χερσονήσου. Επίσης σώζονται τα ερείπια από τους ναούς: η Αγία Πρέκλα και η Παναγία Μεγαλομάτα στους οποίους ναούς τελείται υπαίθρια αγρυπνία (www.filoitoukastrou.blogspot.com).

Πάνω από 60 παραλίες: *Κουκουναριές*, η πιο διάσημη παραλία του νησιού, έχει πάρει την ονομασία «χρυσή άμμος». Είναι μια από τις δύο παραλίες που έχει βραβευτεί με Γαλάζια Σημαία (η άλλη είναι τα Μάραθα) και μαζί με τη λιμνοθάλασσα Στροφυλιά αποτελεί προστατευμένο υδροβιότοπο. Άλλη πολύ γνωστή παραλία είναι τα *Λαλάρια*, προσβάσιμη μόνο με σκάφος από τη θάλασσα, τα καταπράσινα νερά, η ψιλή λευκή πέτρα και ο πελώριος βράχος με την εγκοπή στη μέση την έχουν κάνει να ξεχωρίζει. Ενδεικτικά άλλες παραλίες της είναι η *Μπανάνα*, , τα *Αμπελάκια*, η *Αγία Ελένη*, ο *Βρωμολιμνος*, ο *Κολιός*, η *Αγία Παρασκευή*, ο *Τρούλος*, η *Μεγάλη Άμμος*, ο *Βασιλιάς*, οι *Αχλαδιές*, ο *Μικρός και ο Μεγάλος Ασέληνος*, το *Μανδράκι*, ο *Ελιάς*, ο *Άγγιστρος*, η *Κρυφή Άμμος*, οι *Λιγαριές*, η *Κεχριά*, ο *Μεγάλος Γυαλός ο Ξάνεμος*, το *Λεχούνι*, η *παραλία του Κάστρου* κ.α.

Τσουγκριά: νησάκι απέναντι από το λιμάνι της Σκιάθου, δεν κατοικείται, έχει έκταση 1,14 τ.χμλ., πυκνή βλάστηση, καταπράσινες παραλίες, ξωκλήσι του Αγίου Φλώρου και Λαύρου.

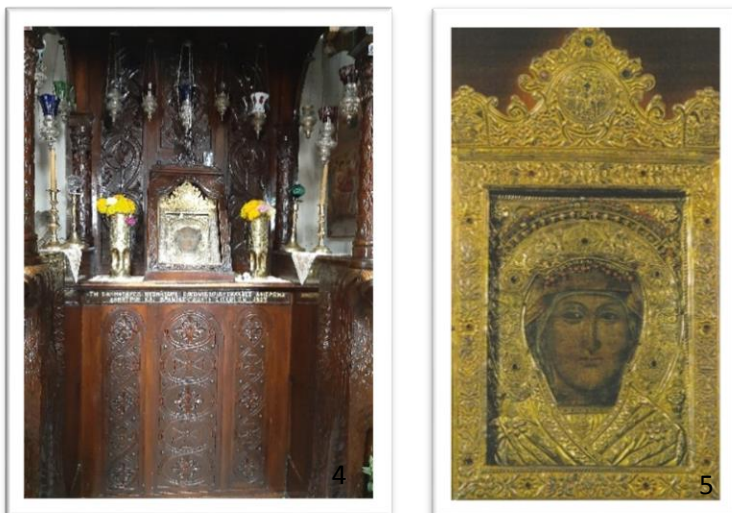
25 πεζοπορικές διαδρομές: συνολικού μήκους 197 χλμ., με σηματοδοτημένα μονοπάτια

Σκιαθίτικο σπίτι: ιδιωτική πρωτοβουλία, πρόκειται για ένα παλιό αρχοντικό που έχει συντηρηθεί και ανακαινισθεί για να προβάλλει τον παραδοσιακό τρόπο ζωής των κατοίκων της Σκιάθου του 20^{ου} αι. (Δήμος Σκιάθου, 2016, Visit Greece.gr, pkins.gr).

3.2. Καταγραφή Θρησκευτικών- Πολιτιστικών Πόρων

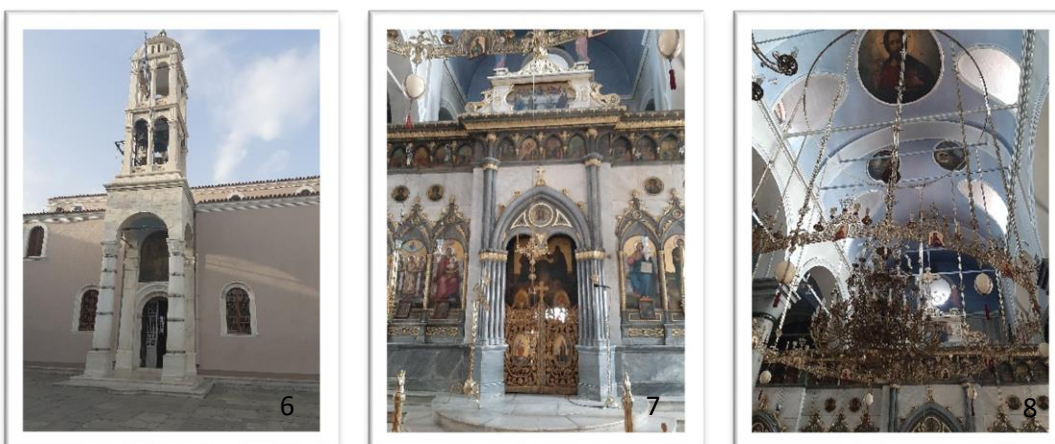
Η Σκιάθος διαθέτει πληθώρα αξιόλογων θρησκευτικών πόρων, οι οποίοι διακρίνονται σε 3 κατηγορίες, σε ενοριακούς ναούς, μοναστηριακούς ναούς και εξωκλήσια. Οι δύο ενορίες της είναι : Ιερός Μητροπολιτικός Ναός Τριών Ιεραρχών (Κάτω Ενορία) και ο Ιερός Ενοριακός Ναός Γενεθλίου της Θεοτόκου, Παναγίας Λιμνιάς (Άνω Ενορία).

Εικόνες 4-5 Η Θαυματουργή Εικόνα της Παναγίας Εικονίστριας στον Ι. Ναό Τριών Ιεραρχών (προσωπικό αρχείο και από το iellada.gr)

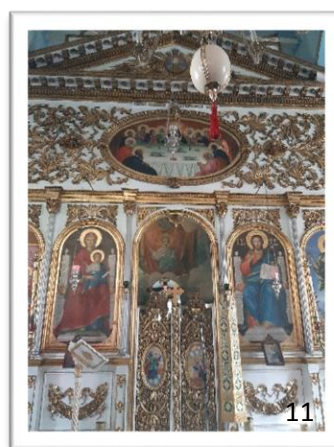
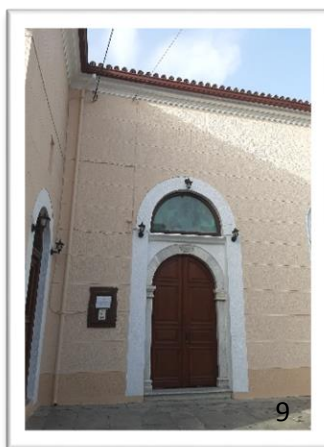
Αναλυτικότερα ο **Ναός των Τριών Ιεραρχών** είναι κτίσμα του 1847, βρίσκεται στο κέντρο της πόλεως, πλησίον της παραλίας, εορτάζει στις 30 Ιανουαρίου, σε αυτόν βρίσκεται το Προσκύνημα της Σκιάθου (από το 1858), η θαυματουργή εικόνα της Παναγίας της Εικονίστριας της Πολιούχου του νησιού, όπως επίσης φυλάσσονται πολλά ιερά κειμήλια και εικόνες από τους ναούς του Κάστρου, καθώς και η κάρα του Α. Μωραϊτίδη (Χαχαμίδης, 2012, pkins.gr).

Εικόνες 6- 8. Ο Ναός των Τριών Ιεραρχών εξωτερικά και εσωτερικά (προσωπικό αρχείο).

Ο **Ναός της Παναγίας της Λιμνιάς** είναι ναός Γενέσεως της Θεοτόκου χτισμένος πάνω σε ναό που προϋπήρχε και ήταν αφιερωμένος στον Άγιο Χαράλαμπο. Πρόκειται για μια τρίκλιτη βασιλική και είναι κτίσμα του 1834. Εορτάζει στις 8 Σεπτεμβρίου και σε αυτόν τον ναό στεγάζεται η θαυματουργή εικόνα της Παναγίας της Οδηγήτριας, έργο του 1700, την έφεραν πρόσφυγες από τη Λίμνη Ευβοίας. Επίσης και σε αυτόν τον ναό φυλάσσονται πολλά κειμήλια, όπως επίσης και η κάρα του Α. Παπαδιαμάντη (pkins.gr).

Εικόνες 9-11. Ο Ναός της Παναγίας της Λιμνιάς, εξωτερικά και εσωτερικά (προσωπικό αρχείο).

Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να αναφερθούμε και στο **Πνευματικό Κέντρο**⁶ των Ενοριών που είναι κτισμένο στο χώρο που υπήρχε το σπίτι στο οποίο έζησε τα τελευταία χρόνια της ζωής του και εκοιμήθη ο Αλέξανδρος Μωραϊτίδης ως Ανδρόνικος μοναχός. Σε αυτόν έχει αφιερωθεί η Λαογραφική Αίθουσα του Πνευματικού Κέντρου, η οποία περιλαμβάνει λαογραφικά αντικείμενα, όπως παραδοσιακές φορεσιές της Σκιάθου, τοπικά ενδύματα, υφαντά, έπιπλα, είδη οικοσκευής, εξοπλισμό κλωστικής και υφαντικής τέχνης, αγροτικά και ναυπηγικά εργαλεία, αρχαία μάρμαρα, αμφορείς, εκκλησιαστικά αντικείμενα μεγάλης αξίας και μεγάλο φωτογραφικό υλικό (pkins.gr).

⁶ Είναι ιδιαίτερα σημαντική η προσφορά του στην τοπική κοινωνία αφού διαφυλάσσει σημαντικό κομμάτι της ιστορίας του νησιού για τις επόμενες γενιές

Εικόνες 12-14. Το Πνευματικό Κέντρο και μουσειακά εκθέματα (παραδοσιακή φορεσιά της Σκιάθου και βιβλιοθήκη) (προσωπικό αρχείο).

Τα μοναστήρια⁷ της είναι τέσσερα από τα οποία μόνο το ένα είναι εν ενεργεία: 1. Η Ιερά Κοινοβιακή Μονή Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, 2. Ιερά Μονή Εισοδίων της Θεοτόκου, Παναγία Εικονίστρια Πολιούχος της Σκιάθου, 3. Ιερά Μονή Αγίου Χαραλάμπου, 4. Ιερά Μονή Παναγίας Κεχριάς.

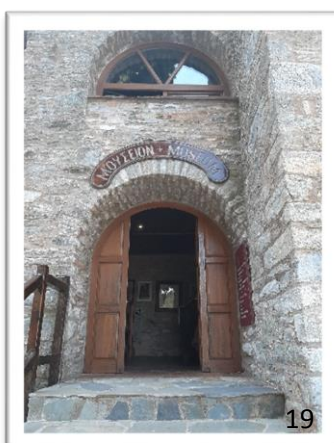
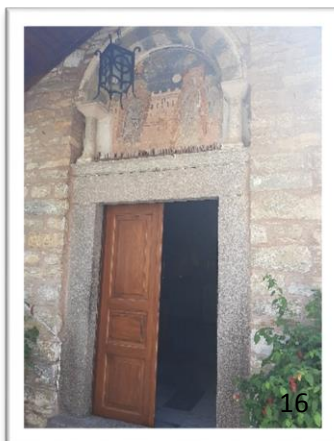
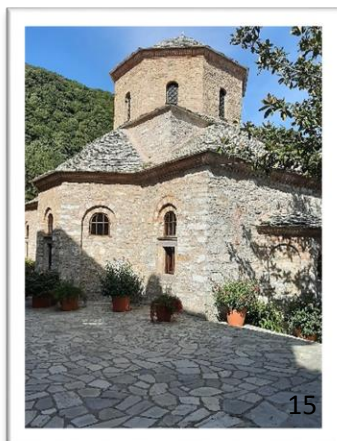
Πιο αναλυτικά, η **Ιερά Μονή Ευαγγελισμού της Θεοτόκου**, εορτάζει στις 25 Μαρτίου, είναι κτίσμα του 1794 και είναι το μοναδικό εν ενεργεία μοναστήρι της Σκιάθου. Βρίσκεται στο βορειοανατολικό τμήμα του νησιού στην τοποθεσία Αγαλλιανούς και είναι χτισμένο σε υψόμετρο περίπου 200 μ. στην κορυφή του ρέματος του Λεχουνιού. Το Μοναστήρι το έκτισαν κολλυβάδες⁸ μοναχοί από το Άγιο Όρος. Υπήρξε αυστηρό Μοναστήρι, άβατο στις γυναίκες με όλους τους αυστηρούς κανονισμούς του Αγίου Όρους. Επίσης, η Μονή βοήθησε σε όλα τα προεπαναστατικά κινήματα στις αρχές του 18ου αιώνα καθώς και στην Ελληνική Επανάσταση. Εδώ το 1807 κατασκευάστηκε για πρώτη φορά η Ελληνική Σημαία με το λευκό Σταυρό σε μπλε φόντο. Στο Μοναστήρι υπάρχει το αντίγραφο⁹, ενώ η πρωτότυπη σημαία φυλάσσεται στο μουσείο της Βουλής των Ελλήνων. Ακόμα, στο Ι. Σκευοφυλάκιο βρίσκονται πολλά ιερά Σκεύη, Άγια Λείψανα και μεγάλη αξιόλογη βιβλιοθήκη. Επίσης, η Μονή παράγει τα δικά της προϊόντα όπως ελαιόλαδο, κρασί, βότανα, βαλσαμόλαδο, σαπούνια, γλυκά του κουταλιού, μαρμελάδες (Χαχαμίδης, 201 monievaggelistrias.gr).

⁷ Βρίσκονται σε τοποθεσίες ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, όπως και τα ζωκλήσια.

⁸ Το πνεύμα των κολλυβάδων επηρέασε έντονα τη ζωή των κατοίκων του νησιού, αλλά και των Δύο Αλέξανδρων.

⁹ Όπου βρίσκεται στο μουσείο της Μονής και είναι προσβάσιμο στο κοινό.

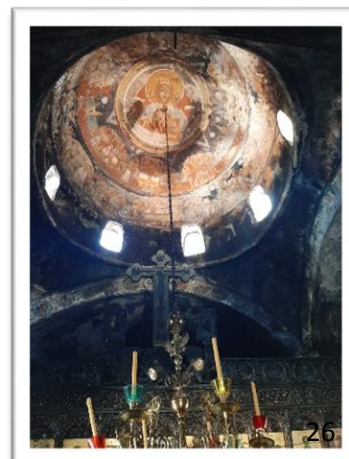
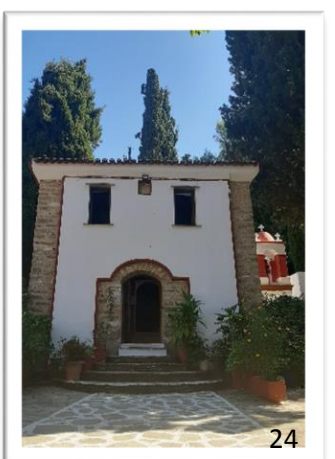
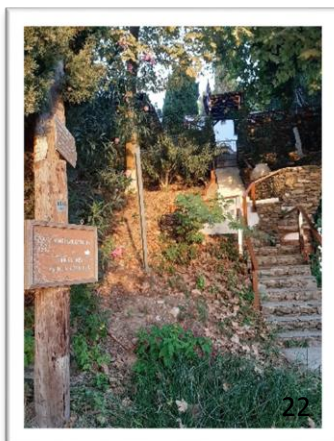
Εικόνες 15- 20. Η Ι. Μονή Ευαγγελιστρίας εξωτερικά και εσωτερικά, αντίγραφό της πρώτης ελληνικής σημαίας στο μουσείο της μονής. (προσωπικό αρχείο).

Η **Ιερά Μονή Εισοδίων της Θεοτόκου, Παναγία Εικονίστρια** ή αλλιώς Κουνίστρα¹⁰ είναι η Πολιούχος της Σκιάθου. Βρίσκεται δυτικά της πόλης της Σκιάθου και είναι μονόκλιτη βασιλική με τρούλο. Η ίδρυση του μοναστηριού έχει σχέση με την εύρεση της θαυματουργής εικόνας της Παναγίας, δεν γνωρίζουμε ακριβώς πότε, πιθανότατα τον 17^ο αι. Εορτάζει στις 21 Νοεμβρίου, όπου την παραμονή πραγματοποιείται η λιτανεία της εικόνας (Χαχαμίδης, 2012, www.pkins.gr).

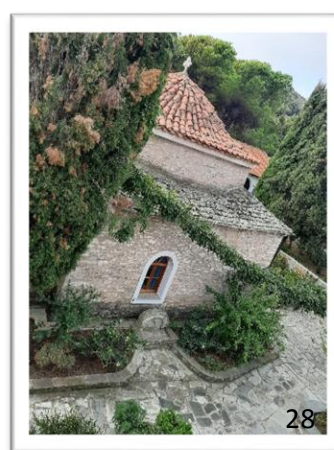
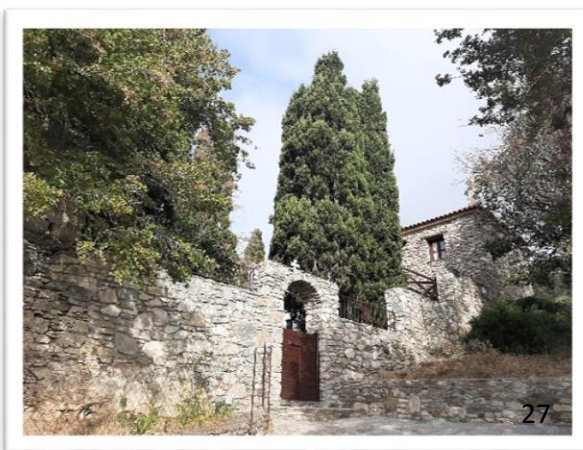
¹⁰ Ονομάστηκε έτσι επειδή η τοποθεσία που βρέθηκε λεγόταν Κουνίστρας. Άλλοι λένε ότι πήρε το όνομα επειδή η εικόνα βρέθηκε να κρέμεται στο πεύκο και κουνιόταν στον αέρα.

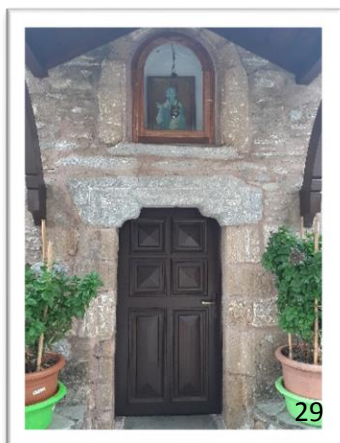
Εικόνες 21- 26. Η Ι. Μονή Παναγίας Εικονίστριας, πολιούχος Σκιάθου, εξωτερικά και εσωτερικά (προσωπικό αρχείο).

Η **Ιερά Μονή Αγίου Χαραλάμπους**, κτίσμα του 1809, εορτάζει στις 10 Φεβρουαρίου, και βρίσκεται στο βόρειο τμήμα του νησιού σε μια βραχώδη περιοχή, στη θέση Κακόρεμα (Δήμος Σκιάθου).

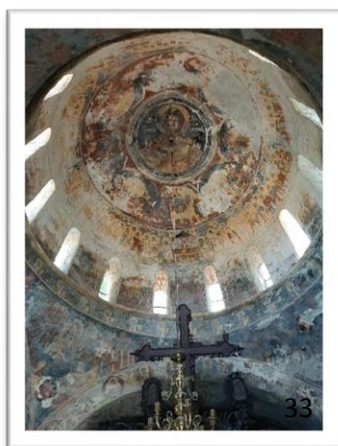
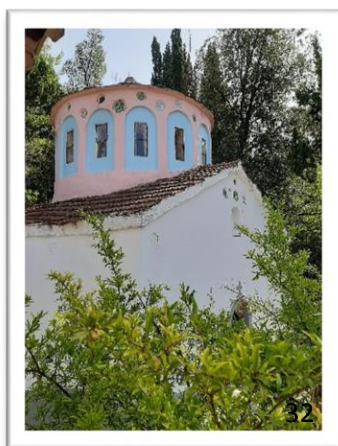
Εικόνες 27- 31. Η Ι. Μονή Αγίου Χαραλάμπους, εξωτερικά και εσωτερικά (προσωπικό αρχείο).

Τέλος, η **Ιερά Μονή Παναγίας Κεχριάς**, κτίσμα του 1745, είναι χαρακτηρισμένο ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού. Το μόνο οικοδόμημα που δεν καταστράφηκε και διατήρησε την αρχική του μορφή είναι το καθολικό, που πρόκειται για μικρό μονόχωρο τρουλαίο ναό με πλευρικές κόγχες (Δήμος Σκιάθου).

Εικόνες 32- 34. Η Ι. Μονή Παναγίας Κεχριάς, εξωτερικά και εσωτερικά (προσωπικό αρχείο).

Εξίσου σημαντικά μνημεία με τα παραπάνω αποτελούν τα εξωκλήσια της Σκιάθου που είναι 67 στο σύνολο τους, βρίσκονται διάσπαρτα σε όλο το νησί, τα περισσότερα είναι δημόσια¹¹ και ανήκουν στην δικαιοδοσία της Κάτω Ενορίας, της Άνω Ενορίας και της Ι. Μονής Ευαγγελισμού (βλ. Πίν.5) (www.pkins.gr). Αυτά είναι:

¹¹ Υπάρχουν και κάποια ξωκλήσια που είναι ιδιωτικά πχ ο Άγιος Αλέξανδρος, Αγία Όλγα Άγιος Εφραίμ κ.α.

1. Άγιος Βασίλειος στο Κάστρο, κτίσμα του 16^{ου}- 17^{ου} αι., ανακαινίσθηκε το 1995
2. Άγιος Αντώνιος, κτίσμα του 1874, ανακαινίσθηκε το 1978
3. Άγιος Αθανάσιος, κτίσμα του 17^{ου} αι. ανακαινίσθηκε το 1899
4. Αγία Άννα, κτίσμα του 2020¹²

35

5. Αγία Καλή, κτίσμα του 18^{ου} αι.
6. Άγιος Διονύσιος ο εν Ολύμπω
7. Ζωοδόχος Πηγή κάθισμα Ι. Μ. Ευαγγελισμού, παλαιός ναός, κτίσμα του 1797

36

8. Ζωοδόχος Πηγή κάθισμα Ι. Μ. Ευαγγελισμού, νέος ναός του 1970

37

9. Παναγία Ντουμάν, κτίσμα 18^{ου} αι.

38

34. Παναγίτσα στο Πυργί, του Καρδάση, κτίσμα του 1899

35. Άγιος Απόστολος ο Νέος, κτίσμα του 1900

36. Άγιοι Φλώρος και Λάυρος, ναός στο νησάκι Μεγάλος Τσουγκριάς, κτίσμα 1961

52

37. Παναγία η Πρέκλα στο Κάστρο,

53

38. Παναγία η Προυσιώτισσα
39. Άγιος Φανούριος, κτίσμα του 1950
40. Άγιος Ιωάννης έξω από το Κάστρο
41. Παρεκκλήσιον Αγίου Ιωάννου Ι. Μ. Ευαγγελισμού, κτίσμα του 1797
42. Άγιος Αλέξανδρος, κτίσμα του 2009

54

¹² Όλες οι φωτογραφίες των εκκλησιών προέρχονται από προσωπικό αρχείο.

10. Άγιος Ιωάννης ο Πύργος (Ιωάννου του Θεολόγου) κτίσμα του 1840

39

11. Άγιος Κωνσταντίνος
12. Άγιος Νικόλαος στο Κάστρο

40

13. Άγιος Νικόλαος ο μικρός, κτίσμα του 18^{ου} αι.
14. Άγιος Νικόλαος, κτίσμα του 1931
15. Αγία Σοφία
16. Άγιος Ιωάννης των Πασχαλαίων ή Κρυφός, κτίσμα 1726

41

17. Άγιος Ιωάννης ο Ρώσος, κτίσμα του 1996

42

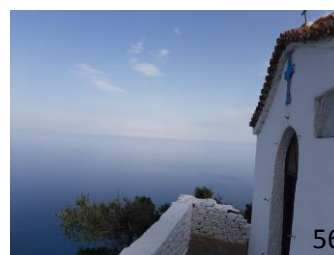
43. Αγία Ζώνη, κτίσμα του 2001

55

44. Παναγία Κατευοδώτρια, κτίσμα του 1999

45. Άγιος Σώζων, κτίσμα του 1911

56

46. Παναγία η Γλυκοφιλούσα, αρχές 20^{ου} αι. η ανακαίνιση

57

47. Αγία Ελένη, κτίσμα του 1841

58

48. Άγιος Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης, κτίσμα του 1965

49. Παρεκκλήσιον Αποστόλου Θωμά, εντός του Ι. Ναού Τριών Ιεραρχών

50. Άγιος Δημήτριος, κτίσμα του 1903

18. Άγιοι Πάντες, κτίσμα του 1998

19. Άγιοι Θεόδωροι

20. Άγιος Ελισαίος

21. Άγιος Ιωάννης ο Κρυφός-Παρθένη,
Κτίσμα 16^{ου}, ανακαινίσθηκε το 1895
από τον Μωραϊτίδη

22. Άγιοι Ανάργυροι, κτίσμα του 1951

23. Άγιος Αθανάσιος εν τω Άθω, κτίσμα
του 1990

24. Αγία Όλγα, κτίσμα του 1990

25. Άγιος Ταξιάρχης στον Κολιό, κτίσμα
του 1967

26. Άγιος Ταξιάρχης στις Αγλαδιές
(Άγιος Ασώματος), κτίσμα 1899

27. Άγιος Ταξιάρχης

51. Παρεκκλήσιον Αγίου Δημητρίου Ι.
Μ. Ευαγγελισμού, 1797

52. Άγιος Γεώργιος Χριστοδουλίτσα,
κτίσμα 1745

53. Άγιος Γεώργιος στο Στροφυλιά

54. Άγιος Γεώργιος στη Λίμνη, κτίσμα
1871

55. Άγιος Νεκτάριος, κτίσμα του 2003

56. Αγία Αικατερίνη, κτίσμα του 2002

57. Άγιος Ανδρέας, κτίσμα 1970

58. Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, κτίσμα
1957

28. Αγία Μαρίνα στο Κάστρο, κτίσμα
16^{ου}-17^{ου} αι., ανακαινίσθηκε το 1950

47

29. Προφήτης Ηλίας, κτίσμα 1906

48

30. Αγία Παρασκευή, κτίσμα 1894

49

31. Άγιος Παντελεήμων, κτίσμα 18^{ου} αι.

32. Άγιος Στέφανος, κτίσμα του 2009

33. Χριστός στο Κάστρο, κτίσμα περίπου
του 1350, ο παλαιός μητροπολιτικός
ναός της Σκιάθου

50

59. Άγιος Σπυρίδων, κτίσμα 1966

63

60. Αγία Αναστασία η Φαρμακολύτρια,
κτίσμα 1970

64

61. Αγία Τριάδα, κτίσμα του 1980

65

62. Άγιοι Ραφαήλ, Νικόλαος και Ειρήνη

63. Άγιος Ραφαήλ, κτίσμα του 2000

64. Άγιος Εφραίμ, μικρό εκκλησάκι

65. Παναγία Οδηγήτρια, μικρό
εκκλησάκι εντός Ι. Ναού Τριών
Ιεραρχών

66. Άγιος Δημήτριος στο Σκληθρί, νέο
ξωκκλήσι

67. Παναγία Μεγαλομάτα στο Κάστρο,
κτίσμα 17^{ου} αι.

66

Πίνακας 7. Η Διαχείριση των Θρησκευτικών Μνημείων της Σκιάθου.

Κάτω Ενορίας	Άνω Ενορίας	Ι. Μονής Ευαγγελισμού
1. Ιερός Μητροπολιτικός Ναός Τριών Ιεραρχών	1. Ιερός Ενοριακός Ναός Γενεθλίου της Θεοτόκου, Παναγίας Λιμνιάς	1. Ιερά Μονή του Ευαγγελισμού
2. Άγιος Διονύσιος (παρεκκλήσι εντός του Μητροπολιτικού Ναού)	2. Άγιος Χαράλαμπος (παρεκκλήσι εντός του Ενοριακού Ναού)	2. Άγιος Δημήτριος (παρεκκλήσι εντός της Ι. Μονής)
3. Άγιου Αποστόλου Θωμά (παρεκκλήσι εντός του Μητροπολιτικού Ναού)	3. Άγιος Γεώργιος ο Καρασταμάτης (παρεκκλήσι εντός του Ενοριακού Ναού)	3. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (παρεκκλήσι εντός της Ι. Μονής)
4. Άγιος Γεώργιος	4. Αγία Τριάδα	4. Ιερά Μονή Παναγίας Κεχριάς
5. Αγία Καλή	5. Άγιος Φανούριος	5. Ιερά Μονή Άγιου Χαράλαμπος
6. Άγιος Βασίλειος στο Κάστρο	6. Αγία Παρασκευή	6. Άγιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης (παρεκκλήσι του Αγίου Χαράλαμπος)
7. Αγία Σοφία στον Τρόυλο	7. Άγιος Αντώνιος	7. Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, Πύργος
8. Άγιος Νικόλαος, ο Μικρός	8. Άγιος Απόστολος ο Νέος	8. Ζωοδόχος Πηγή, η παλαιά
9. Άγιος Κωνσταντίνος	9. Άγιος Ιωάννης Πασχαλαίων	9. Ζωοδόχος Πηγή, η νέα
10. Άγιος Ιωάννης ο Ρώσσος	10. Παναγία Ντουμάν	10. Άγιος Ταξιάρχης της Ιεράς Μονής
11. Άγιοι Πάντες	11. Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός	11. Άγιος Ταξιάρχης στον Κολιό
12. Άγιοι Θεοδώροι	12. Άγιος Αθανάσιος	12. Αγία Άννα
13. Άγιος Ελισσαίος	13. Άγιος Γεώργιος στις Κουκουναριές	13. Ιερά Μονή της Εικονίστριας
14. Άγιος Ιωάννης ο Κρυφός	14. Άγιοι Ανάργυροι	
15. Αγία Μαρίνα στο Κάστρο	15. Άγιος Ραφαήλ (ιδιωτικός ναός)	
16. Προφήτης Ηλίας		
17. Άγιος Παντελεήμων		
18. Ο Χριστός στο Κάστρο		
19. Η Παναγία του Πυργί ή του Καρδάση		
20. Άγιοι Φλώρου και Λαύρου		
21. Αποτομή του Προδρόμου		
22. Αγία Ζώνη		
23. Παναγία Κατευοδότρια		
24. Άγιος Σώζων		
25. Παναγία Γλυκοφιλούσα		
26. Αγία Ελένη		
27. Άγιος Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης		
28. Άγιος Δημήτριος		
29. Άγιος Γεώργιος του Χριστοδουλίτσα		
30. Άγιος Ασώματος στις Αχλαδιές		
31. Αγία Αικατερίνη		
32. Άγιος Νικόλαος στο Κάστρο		
33. Άγιος Νικόλαος		
34. Αγία Αναστασία		
35. Άγιος Στέφανος		
36. Παναγία η Πρέκλα στο Κάστρο		
37. Παναγία η Μεγαλομάτα στο Κάστρο		
38. Άγιος Νεκτάριος		
39. Άγιος Αλέξανδρος (ιδιωτικός ναός)		
40. Άγιος Ανδρέας (ιδιωτικός ναός)		
41. Αγία Όλγα (ιδιωτικός ναός)		
42. Άγιος Ραφαήλ		
43. Άγιος Εφραίμ (ιδιωτικός ναός)		
44. Άγιος Δημήτριος στο Σκληθρί		

Πηγή: Πάτερ Γεώργιος Σταματάς, Αρχιερατικός Επίτροπος Σκιάθου.

Αξιίζει να σημειωθεί ότι πολλές από τις παραπάνω εκκλησίες αναφέρονται στα έργα των *Δύο Αλέξανδρων*, του Παπαδιαμάντη και του Μωραϊτίδη και αυτό μας δείχνει το πόσο σημαντική και άξια αναφοράς ήταν η εκκλησιαστική παράδοση του νησιού και στην εποχή των δύο λογίων. Για παράδειγμα, ο Χριστός στο Κάστρο αναφέρεται στο ομώνυμο έργο του Α. Παπαδιαμάντη «*Στο Χριστό στο Κάστρο*», Παναγία η Πρέκλα στο «*Ρεμβασμός του Δεκαπενταύγουστου*» του Α. Παπαδιαμάντη, η Παναγία η Μεγαλομάτα στο «*Τα Κρούσματα*» του Α. Παπαδιαμάντη, η Αποτομή του Προδρόμου του Κάστρου στα «*Τα Κρούσματα*», «*Τα Δαιμόνια στο Ρέμα*», «*Λαμπριάτικος Ψάλτης*», «*Σταγόνα Νερού*» του Α. Παπαδιαμάντη, ο Άγιος Ιωάννης των Πασχαλαίων στα «*Η Φόνισσα*» του Α. Παπαδιαμάντη και «*Με του Βορρα τα Κύματα*» του Α. Μωραϊτίδη, ο Άγιος Ιωάννης του Παρθένη, ο Κρυφός στο «*Με του Βορρα τα Κύματα*» του Α. Μωραϊτίδη και «*Ο Αλιβάνιστος*» του Α. Παπαδιαμάντη, η Παναγία του Πυργί ή του Καρδάση (παλαιότερο κτίσμα ήταν η Αγία Άννα) στο «*Στην Αγ' Αναστασιά*» του Α. Παπαδιαμάντη, ο Άγιος Χαράλαμπος στα «*Φορτωμένα Κόκκαλα*» και «*Λαμπριάτικος Ψάλτης*» του Α. Παπαδιαμάντη, ο Άγιος Ελισσαίος (παλαιός Προφήτης Ηλιας) στα «*Τα Βακούφικα*» και «*Φαντάσματα*» του Α. Μωραϊτίδη, «*Τ' Αγγελιασμα*» και «*Έρημο Μνήμα*» του Α. Παπαδιαμάντη, η Παναγία Κεχριάς στα «*Στο Χριστό στο Κάστρο*», «*Τα συμβάντα στο Μύλο*», «*Η Πεποικιλμένη*» και «*Οι Ελαφροίσκιωτοι*» του Α. Παπαδιαμάντη, ο Άγιος Νικόλαος, ο Μικρός «*Των Θαλασσών ο Άγιος*» του Α. Μωραϊτίδη, η Παναγία η Ντουμάν στο «*Στην Αγ' Αναστασιά*» του Α. Παπαδιαμάντη, ο Άγιος Ταξιάρχης στο «*Αγάπη στον Γκρεμό*» του Α. Παπαδιαμάντη, η Αγία Αναστασιά στα «*Στην Αγ' Αναστασιά*» και «*Η Φαρμακολύττρια*» του Α. Παπαδιαμάντη, η Ι. Μονή Παναγίας Εικονίστριας στα «*Με του Βορρά τα Κύματα*» του Α. Μωραϊτίδη και «*Νεκρός Ταξιδιώτης*» του Α. Παπαδιαμάντη, η Ι. Μονή Παναγίας Ευαγγελίστριας στα «*Το Χατζόπουλο*» του Α. Παπαδιαμάντη, «*Νεράιδες*» του Α. Μωραϊτίδη, «*Με του Βορρά τα Κύματα*» του Α. Μωραϊτίδη, η Παναγία η Γλυκοφιλούσα στο «*Η Γλυκοφιλούσα*» του Α. Παπαδιαμάντη, ο Άγιος Ιωάννης ο Πύργος στο «*Νεκρανάθεμα*» του Α. Παπαδιαμάντη, η Αγία Ελένη στο «*Το Κρυφό Μανδράκι*» του Α. Παπαδιαμάντη και γενικότερα στο διήγημα του Α. Παπαδιαμάντη «*Το Χριστός Ανέστη του Γιάννη*» αναφέρονται πολλά από τα εξωκλήσια του νησιού (www.pkins.gr).

Θρησκευτικές Εκδηλώσεις- Έθιμα- Έθιμα

Ένα από τα ωραιότερα έθιμα της Σκιάθου είναι ο *Εορτασμός του Χριστιανικού Ορθόδοξου Πάσχα*¹³ σε ένα κλίμα μυστικιστικό και καταλυτικό. Πιο συγκεκριμένα, όλες οι τελετουργίες του νησιού γίνονται κατά το αγιορείτικο τυπικό. Την Μεγάλη Πέμπτη το βράδυ τελούνται τα 12 Ευαγγέλια και την Μ. Παρασκευή έχουμε την κορύφωση του Θεϊού δράματος όπου τα ξημερώματα του Μ. Σαββάτου πραγματοποιείται η Ακολουθία του Επιταφίου που ξεκινά στη 01:00 μετά τα μεσάνυχτα, ενώ η περιφορά του επιταφίου αρχίζει στις 04:00 το πρωί, όπως γίνεται και στα μοναστήρια του Αγίου Όρους (και όχι απόγευμα Μ. Παρασκευής). Η λιτανεία του Επιταφίου περνά από όλα τα καλντερίμια της Χώρας, ανάμεσα από τα φωταγωγημένα σπίτια. Ένας τελάλης, ο «προεξάρχοντας», απαγγέλλει δυνατά τους θρηνητικούς ψαλμούς, ενώ οι ψάλτες και οι πιστοί ακολουθούν ψάλλοντας και κρατώντας τα αναμμένα τους κεριά. Όταν η λιτανεία θα επιστρέψει στο ναό τότε τελείται το Εισ Άδου Κάθοδος με την αναπαράσταση του Χριστού που Άδη (το λεγόμενο «Άρατε Πύλας»¹⁴), είναι ένα άλλο εθιμοτυπικό που δεν το συναντά κανείς αλλού (www.pkins.gr).

Και τα *Χριστούγεννα στη Σκιάθο* είναι ιδιαίτερα. Τελείται αγρυπνία στη 01:00 τα ξημερώματα στο ναό του Χριστού στο Κάστρο σε μια παπαδιαμαντική ατμόσφαιρα, όχι όπως γίνεται ανήμερα σε άλλες περιοχές.

Επίσης γίνονται *ολονυκτίες/αγρυπνίες* κατά το τυπικό του Αγίου Όρους, όπως τελούνταν την εποχή του Παπαδιαμάντη και διαβάζονται διηγήματα των Δύο Αλέξανδρων.

Κάποια άλλα έθιμα που έσβησαν στο χρόνο ή έγιναν προσπάθειες αναβίωσης τους είναι: το πανήγυρι της Αγίας Παρασκευής (που είναι το παλαιότερο), της Ζωοδόχου Πηγής, της Αγίας Τριάδας οι λεγόμενες *παράγκες* (μικρά ταβερνάκια που μαζεύονταν όλοι οι Σκιαθίτες) κ.α.

Όλα τα παραπάνω, λοιπόν, μας δείχνουν ότι η Σκιάθος είναι βαθιά θρησκευτικό νησί με πλούσια εκκλησιαστική παράδοση και πληθώρα μνημείων. Όλα αυτά μαζί την καθιστούν μοναδική και δημιουργούν τις προϋποθέσεις για ανάπτυξη θρησκευτικού τουρισμού.

¹³ Το «Πάσχα στη Σκιάθο» το συναντά κανείς και στα Αναγνωστικά του '50 στην Δ' και Ε' Δημοτικού σε απόσπασμα του Α. Παπαδιαμάντη.

¹⁴ Υπάρχει και ομώνυμο διήγημα του Α. Μωραϊτίδη.

3.3. Αξιολόγηση της Υφιστάμενης Κατάστασης - Ανάλυση SWOT

Για την αξιολόγηση της επικρατούσας κατάστασης για το νησί της Σκιάθου επιλέχθηκε η Ανάλυση SWOT μέσω της οποίας θα γίνει προσπάθεια να αποτυπωθεί η «εικόνα» της Σκιάθου «σήμερα». Η ονομασία της Ανάλυσης SWOT προέρχεται από τις λέξεις *Strengths*, *Weaknesses*, *Opportunities* και *Threats* είναι ένα σημαντικό εργαλείο στρατηγικού σχεδιασμού marketing και δημιούργημα του Albert Humphrey. Διακρίνεται σε δύο μέρη, στην ανάλυση του εσωτερικού περιβάλλοντος μιας περιοχής που είναι τα Δυνατά (*Strengths*) και Αδύναμα (*Weaknesses*) σημεία, και στην ανάλυση του εξωτερικού περιβάλλοντος μιας περιοχής που είναι οι Ευκαιρίες (*Opportunities*) και οι Απειλές (*Threats*). Κατά τον Kotler, η ανάλυση SWOT, είναι «η συνολική αξιολόγηση των δυνάμεων και των αδυναμιών, των ευκαιριών και των απειλών που αντιμετωπίζει μια εταιρεία» Στον ορισμό αυτό η έννοια της εταιρείας ταυτίζεται με την έννοια του τόπου. Η μεγάλη σημασία της συγκεκριμένης ανάλυσης έγκειται στο γεγονός ότι μας δίνει τη δυνατότητα να διασφαλίσουμε ότι οι στόχοι μας για μια περιοχή συμβαδίζουν με την υφιστάμενη κατάσταση της και λειτουργεί ως συμπληρωματικό μέσο που βοηθά στην εξαγωγή συμπερασμάτων (Kotler and Kettler, 2006).

Στη συνέχεια παρατίθενται τα αποτελέσματα της SWOT ανάλυσης για το νησί της Σκιάθου, τα οποία προέκυψαν από προσωπική μου εμπειρία μέσω της επιτόπια έρευνας που πραγματοποίησα, αλλά και μέσω των αποτελεσμάτων των συνεντεύξεων.

Πίνακας 8. Ανάλυση SWOT για τη Σκιάθο

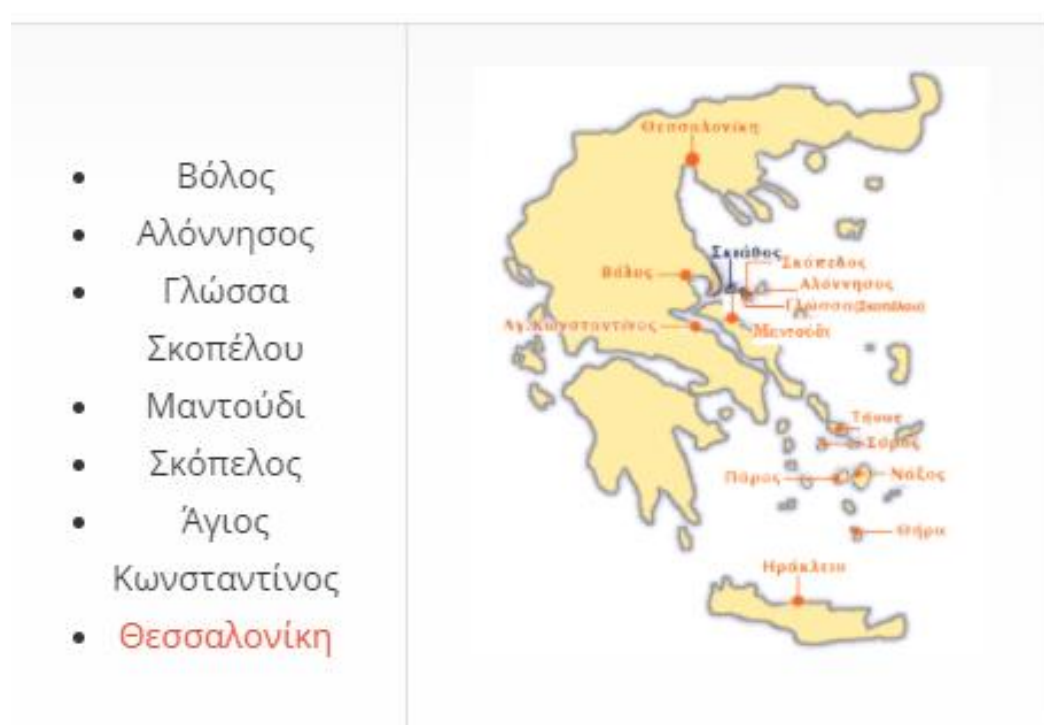
Εσωτερικό Περιβάλλον	
Δυνατά Σημεία (Strengths)	Αδύνατα Σημεία (Weaknesses)
S1. Διεθνώς αναγνωρίσιμο όνομα (brand name)	W1. Εποχικότητα (Εποχική λειτουργία πολλών καταστημάτων και πολλών χώρων διαμονής)
S2. Αεροπορική και ακτοπλοϊκή σύνδεση	W2. Αραιή ακτοπλοϊκή σύνδεση με Σποράδες και Βόλο εκτός θερινής σεζόν
S3. Ξενοδοχεία και ενοικιαζόμενα όλων των κατηγοριών	W3. Ελάχιστες θέσεις απασχόλησης εκτός θερινής σεζόν (Οκτώβριος – Απρίλιος)
S4. Κοντινή απόσταση από Σκόπελο και Αλόνησο (Σποράδες) και κοντινή απόσταση από το Βόλο (ηπειρωτική Ελλάδα)	W4. Το κύριο εισόδημα προέρχεται μόνο από τον τουρισμό
S5. Πολύ κοντινές αποστάσεις εντός νησιού	W5. Εποχική λειτουργία του αεροδρομίου

<p>S6. Μεσογειακό – νησιωτικό κλίμα</p> <p>S7. Φυσικό κάλλος με πράσινο και θάλασσα</p> <p>S8. Ιστορικά και πολιτιστικά μνημεία</p> <p>S9. Πληθώρα θρησκευτικών μνημείων (Μονές, Ναοί, Εξωκλήσια)</p> <p>S10. Σημαντική εκκλησιαστική παράδοση</p> <p>S11. Δυνατότητες εναλλακτικού τουρισμού</p> <p>S12. Ιδιαίτερα τοπικά έθιμα που αποτελούν events (π.χ. Πάσχα)</p> <p>S13. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης- Αλέξανδρος Μωραϊτίδης</p> <p>S14. Ύπαρξη υποδομών</p>	<p>(ελλιπής αεροπορική σύνδεση το χειμώνα)</p> <p>W6. Ελλιπής συντήρηση θρησκευτικών μνημείων</p> <p>W7. Κυκλοφοριακή συμφόρηση κατά τους θερινούς μήνες.</p> <p>W8. Ελλιπή μέσα μαζικής μεταφοράς (λίγα λεωφορεία)</p> <p>W9. Ελλιπής προβολή των θρησκευτικών πόρων του νησιού.</p> <p>W10. Δυσκολία πρόσβασης θρησκευτικών μνημείων καθ' όλη τη διάρκεια του έτους</p> <p>W11. Υποστήριξη του προτύπου «Ήλιος-Θάλασσα»</p> <p>W12. Έλλειψη εγκαταστάσεων τουριστικής πληροφόρησης.</p> <p>W13. Έλλειψη στρατηγικού σχεδιασμού ανάπτυξης και διαχείρισης τουρισμού</p>
Εξωτερικό Περιβάλλον	
Ευκαιρίες (Opportunities)	Απειλές (Threats)
<p>O1. Άνοιγμα προς νέες αγορές με πιο έντονο το αίσθημα της πνευματικότητας και εκμετάλλευση των υπαρχουσών αγορών .</p> <p>O2. Θρησκευτικές εορτές όλο το χρόνο, άρα επιμήκυνση τουριστικής σεζόν</p> <p>O3. Δυνατότητες χρηματοδότησης έργων συντήρησης μνημείων από το ΕΣΠΑ.</p> <p>O4. Αξιοποίηση των θρησκευτικών μνημείων και προβολή τους</p> <p>O5. Στρατηγικό Σχέδιο Μάρκετινγκ που θα περιλαμβάνει και τον θρησκευτικό τουρισμό</p> <p>O6. Ενδιαφέρον ανάπτυξης ειδικού-εναλλακτικού τουρισμού (θρησκευτικό-Προσκυνηματικό τουρισμό, περιπατητικό, καταδυτικό, ποδηλατικό, γαστρονομικό κλπ)</p> <p>O7. Αυξάνεται το ενδιαφέρον για διακοπές με κίνητρο την αυθεντικότητα</p> <p>O8. Βιώσιμη αξιοποίηση των πολιτιστικών-θρησκευτικών πόρων</p> <p>O9. Αλλάζει το προφίλ του τουρίστα σε πιο 'υπεύθυνος''</p>	<p>T1. Η συνεχής αύξηση της τουριστικής ζήτησης ανταγωνιστριών χωρών (Τουρκία, Αίγυπτος, Κροατία κ.α.)</p> <p>T2. Πιθανότητα να υπερ αναπτυχθεί τουριστικά στο μέλλον και να βιώσει το πρόβλημα του υπερτουρισμού</p> <p>T3. Η αλλοίωση του προσκυνηματικού χαρακτήρα των θρησκευτικών εκδηλώσεων και η εμπορευματοποίησή του</p> <p>T4. Η αυξημένη οικοδομική δραστηριότητα μπορεί να καταστρέψει μελλοντικά το φυσικό της κάλλος</p> <p>T5. Η άναρχη δόμηση και τα μοντέρνα κτίσματα μπορούν να αλλοιώσουν την εικόνα και την ταυτότητα του νησιού</p> <p>T6 Οικονομική Κρίση</p> <p>T7. Πανδημίες</p>

Δυνατά Σημεία

Η Σκιάθος έχει καταφέρει εδώ και πολλά χρόνια να είναι ένα νησί με διεθνώς αναγνωρισμένο όνομα, με ένα δυνατό *brand name* που την έχει κατατάξει υψηλά στη λίστα των προτιμήσεων των τουριστών παγκόσμια. Ακόμα, διαθέτει ακτοπλοϊκή σύνδεση με το Βόλο, τη Γλώσσα Σκοπέλου, τη Σκόπελο, την Αλόνησο, το Μαντούδι τον Άγιο Κωνσταντίνο και τη Θεσσαλονίκη¹⁵.

Χάρτης 3. Ακτοπλοϊκή σύνδεση της Σκιάθου.

Πηγή: Δήμος Σκιάθου, 2019

Διαθέτει και αεροπορική σύνδεση, όπου το αεροδρόμιο την καθιστά προσβάσιμη από πολλά μέρη του κόσμου. Πιο συγκεκριμένα, συνδέεται με απευθείας πτήσεις τσάρτερ με Άμστερνταμ, Μιλάνο, Κοπεγχάγη, Βιέννη, Βερολίνο, Βελιγράδι, Γκέντεμπορκ, Ζυρίχη, Μάντσεστερ, Λονδίνο, Μόναχο, Όσλο, Ντύσελντορφ, Στάβανγκερ, Στοκχόλμη, Στουγγάρδη, Τρόντχάιμ, Φρανκφούρτη, Βουκουρέστι, Λάρνακα, όπως φαίνεται στον παρακάτω χάρτη.

¹⁵ Κατά τη περίοδο του καλοκαιριού.

Χάρτης 4. Αεροπορική σύνδεση της Σκιάθου

Πηγή: Δήμος Σκιάθου, 2018.

Και εσωτερικά το νησί έχει καλό δίκτυο συγκοινωνιών (ταξί και λεωφορεία) που μπορούν να καλύψουν μεγάλο μέρος του νησιού σε σύντομο χρονικό διάστημα, αφού όλες οι αποστάσεις της είναι πολύ κοντινές. Πιο συγκεκριμένα, η αστική συγκοινωνία του νησιού διαθέτει 3 γραμμές, η κύρια εξυπηρετεί τη νότια πλευρά της Σκιάθου, που αποτελείται από 24 στάσεις σε 15 χλμ διαδρομή, με λεωφορεία 54 θέσεων (Αφετηρία- Κουκουναριές), η δεύτερη και τρίτη είναι πιο μικρές διαδρομές με λεωφορείο 11 θέσεων από Αφετηρία – Μονή Ευαγγελίστριας και Αφετηρία- Ξάνεμος.

Χάρτης 5. Η Αστική Συγκοινωνία της Σκιάθου

****Τραμμή 1:** Αφετηρία - Πόλη Σκιάθου (Πάρκο Δημοτικού Σχολείου)
(πράσινη γραμμή) **A** - Μονή Ευαγγελίστριας
(μπλέ γραμμή) **B** - ΞΑΝΕΜΟΣ

****Τραμμή 2:** Αφετηρία - Πόλη Σκιάθου
(Πάρκο Δημοτικού Σχολείου)
(κόκκινη γραμμή)

1. Δέλτα	13. Βρωμόλιμος
2. 7Πλατάνια Καρ.Πετι	14. Κολιός
3. Σφαγεία	14α Μακρύ Κατάλυμα
4. Ακρόπολις	15. Αγ.Παρασκευή
5. Μ.Άμμος	16. Πόρος
6. Μύτικας	17. Εικονίστρια
7. Βασιλιάς	18. Τρούλος
8. Βασιλιάς(Βρύση)	19. Αμόνι
9. Αγ.Ταξιάρχης	20. Μάραθα
10. Αχλαδιές	21. Μανδράκι
11. Σκληθρί	22. Στροφυλιά
12. Τζανεριά.	23. Αγ. Ελένη
	24. Κουκουναριές

Πηγή: Δήμος Σκιάθου, 2020.

Έχει, επίσης, ποικιλία καταλυμάτων, όπως φαίνεται και στον πίνακα 3, από ξενοδοχεία 5* και βίλλες μέχρι μικρά καταλύματα που μπορούν να ικανοποιήσουν τις ανάγκες οποιουδήποτε επισκέπτη. Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά τις ξενοδοχειακές μονάδες της Σκιάθου, σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία του ΞΕΕ 2019, είναι 86, με 3.489 δωμάτια και 6.908 κλίνες, ενώ το σύνολο των διανυκτερεύσεων¹⁶ για το έτος 2019 ανέρχονται στις 587.974¹⁷ (ΕΛΣΤΑΤ, 2019).

¹⁶ Όλα τα καταλύματα (εκτός κάμπινγκ).

¹⁷ Ημεδαπών και Αλλοδαπών.

Πίνακας 9. Ξενοδοχειακό Δυναμικό Σκιάθου, 2019.

	5*	4*	3*	2*	1*	Σύνολο
Μονάδες	5	16	16	35	14	86
Δωμάτια	652	923	629	1.025	260	3.489
Κλίνες	1.327	1.819	1.260	2.000	502	6.908

Πηγή: ΞΕΕ, 2019.

Άλλα δυνατά στοιχεία του νησιού σίγουρα είναι το μεσογειακό- νησιώτικο κλίμα της και το φυσικό της κάλλος, ο συνδυασμός πράσινου με μπλε στοιχείου που δικαίως της δίνει το όνομα ως ο *Παράδεισος του Αιγαίου*¹⁸. Ωστόσο, εκτός από το φυσικό της περιβάλλον, και το ανθρωπογενές της περιβάλλον την καθιστά ιδιαίτερος ελκυστική στη ματιά του επισκέπτη, με τα πολιτιστικά- ιστορικά της αξιοθέατα, τα θρησκευτικά της μνημεία με την πλούσια εκκλησιαστική και λαογραφική παράδοση, με τις μορφές του Α. Παπαδιαμάντη και του Α. Μωραϊτίδη που έχουν επηρεάσει βαθύτατα το νησί.. Ακόμα, οι δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου που έχουν δημιουργηθεί στο νησί δίνουν τη δυνατότητα για περαιτέρω ανάπτυξη και διαμόρφωση εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Τέλος, η ύπαρξη υποδομών και η καλή λειτουργία τους είναι στα συν του νησιού, όπως για παράδειγμα αστυνομικό τμήμα, τράπεζες και ΑΤΜ, κέντρο υγείας, σχολείο, ξενοδοχεία, αγορά – μαγαζιά, κέντρα εστίασης, κέντρα διασκέδασης, ξενοδοχεία όλων των κατηγοριών, σπίτια προς ενοικίαση, λιμάνια – μαρίνες, αεροδρόμιο.

¹⁸ «Skiathos- The Aegean Paradise» είναι το σλόγκαν της.

Αδύνατα Σημεία

Στα αδύνατα σημεία θα συγκαταλέγαμε, βέβαια, την έντονη εποχικότητα που χαρακτηρίζει τα περισσότερα νησιά της Ελλάδας, την εποχική λειτουργία δηλαδή πολλών καταστημάτων και χώρων διαμονής, αλλά και την εποχική λειτουργία του αεροδρομίου που έκτος θερινής σεζόν οι πτήσεις του είναι ελάχιστες καθώς πραγματοποιεί πτήσεις μόνο από και προς Αθήνα. Επίσης, το ίδιο συναντά κανείς και με την ακτοπλοϊκή σύνδεση του νησιού με Σποράδες και Βόλο, που εκτός σεζόν είναι αρκετά αραιή. Ακόμα, το κύριο εισόδημα των κατοίκων του νησιού προέρχεται από τουριστικές δραστηριότητες σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα, πράγμα που δημιουργεί ένα αίσθημα ανασφάλειας και αβεβαιότητας. Οι θέσεις εργασίας είναι και αυτές ελάχιστες όταν αναφερόμαστε στους μήνες εκτός τουριστικής σεζόν. Απ' την άλλη παρατηρούνται και προβλήματα εντός τουριστικής σεζόν. Πιο συγκεκριμένα, η κυκλοφοριακή συμφόρηση, τα ελλιπή μέσα μαζικής μεταφοράς, η έλλειψη πληροφόρησης τουριστών σχετικά με τα θρησκευτικά μνημεία του νησιού, η προσβασιμότητα των μνημείων (όσον αφορά την περίοδο του χειμώνα με τις πλημμύρες κλπ), η ανάγκη συντήρησης των μνημείων (πολλά είναι κατασκευές του προηγούμενου αιώνα). Η υποστήριξη του προτύπου «Ήλιος- Θάλασσα» που δεν δίνει τη δυνατότητα προβολής του νησιού σε αγορές που ενδιαφέρονται για εναλλακτικό τουρισμό. Τέλος, η έλλειψη στρατηγικού σχεδίου ανάπτυξης και διαχείρισης τουρισμού που θα μπορούσε να επιλύσει πολλά από τα παραπάνω προβλήματα.

Ευκαιρίες

Οι ευκαιρίες που παρουσιάζονται έχουν να κάνουν με την παγκόσμια τάση προς τη βιωσιμότητα και την αλλαγή του προφίλ του τουρίστα σε πιο «υπεύθυνο». Ολοένα και αυξάνεται το ενδιαφέρον των τουριστών για διακοπές με αυθεντικότητα και ο θρησκευτικός τουρισμός «ανήκει» σε αυτού του είδους διακοπών. Οι θρησκευτικές εορτές απαντώνται όλο το χρόνο, άρα θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην επιμήκυνση της τουριστικής σεζόν. Επιπλέον, οι χρηματοδοτήσεις που δίνονται μέσω προγραμμάτων ΕΣΠΑ για τη συντήρηση των πολιτιστικών μνημείων θα βοηθούσε ώστε να βελτιωθεί η εικόνα των μνημείων για να είναι ασφαλής προς το κοινό. Ακόμα, οι δυνατότητες που δίνει ένα στρατηγικό σχέδιο μάρκετινγκ θα μπορούσαν να εντάξουν το θρησκευτικό τουρισμό μέσα σε ένα ευρύτερο πλάνο που θα αφορά τις εναλλακτικού είδους διακοπές.

Απειλές

Στις πιο γενικές απειλές που θα μπορούσαν να βλάψουν την τουριστική κίνηση της Σκιάθου σίγουρα θα συγκαταλέγονταν μια παγκόσμια οικονομική κρίση, και η ύπαρξη μιας πανδημίας, όπως επίσης η συνεχής αύξηση της τουριστικής ζήτησης ανταγωνιστριών χωρών όπως είναι η Τουρκία, η Αίγυπτος, η Κροατία κλπ. Τώρα, όσον αφορά τη Σκιάθο υπάρχει πάντα η πιθανότητα/φόβος να υπερ αναπτυχθεί τουριστικά στο μέλλον και να βιώσει το πρόβλημα του υπερτουρισμού, η αυξημένη οικοδομική δραστηριότητα μπορεί να καταστρέψει μελλοντικά το φυσικό της κάλλος και σε συνδυασμό με την άναρχη δόμηση και τα μοντέρνα κτίσματα, να αλλοιωθεί η εικόνα και η ταυτότητα της. Επίσης, υπάρχει και ο κίνδυνος να αλλάξει η “θρησκευτικότητα” του νησιού με την αλόγιστη και άμετρη εμπορευματοποίηση του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο**ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ- ΕΡΕΥΝΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ- ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ**4.1. Μεθοδολογία έρευνας- Πηγές πληροφόρησης

Οι ερευνητικές μέθοδοι στις κοινωνικές επιστήμες διακρίνονται σε ποσοτικές και ποιοτικές. Η ποσοτική έρευνα χαρακτηρίζεται από την ανάγκη του ερευνητή να συγκεντρώσει αντικειμενικά δεδομένα για κάποιο φαινόμενο και έπειτα να τα μετατρέψει σε αριθμητικά ή στατιστικά στοιχεία και να συγκρίνει τις μεταβλητές ώστε να οδηγηθεί σε αντικειμενικά συμπεράσματα. Η ποιοτική έρευνα χαρακτηρίζεται από τη διάθεση του ερευνητή να εξερευνήσει και να εμβαθύνει στις υποκειμενικές αντιλήψεις- πεποιθήσεις συγκεκριμένων ανθρώπων σχετικά με κάποιο φαινόμενο ώστε να οδηγηθεί σε μη μετρήσιμα συμπεράσματα. Η ποσοτική έρευνα, επομένως, απαντά στο «πόσο;» και στο «τι;», ενώ η ποιοτική στο «πώς;» και στο «γιατί;» (Μαντζούκας 2007, Παρασκευόπουλος- Κόλλια, 2008).

Στην παρούσα μελέτη επιλέχθηκε η ποιοτική μέθοδος και συγκεκριμένα οι συνεντεύξεις, αφού αυτή θεωρήθηκε ως η καταλληλότερη για να οδηγήσει στην διερεύνηση του ερευνητικού ερωτήματος της εργασίας. Το ερώτημα που στάθηκε ο λόγος αυτής της εργασίας είναι το αν μπορεί η Σκιάθος με το χαρακτήρα που διαθέτει, του κοσμοπολίτικου νησιού μαζικού τουρισμού, να υποστηρίξει και μία άλλη μορφή, αυτή του θρησκευτικού τουρισμού. Υπάρχουν οι δυνατότητες και οι πόροι ώστε να γίνει;

Όσον αφορά τις πηγές πληροφόρησης, για το θεωρητικό τμήμα της εργασίας χρησιμοποιήθηκαν δευτερογενείς πηγές, έγινε μελέτη δηλαδή της διεθνούς και ελληνικής βιβλιογραφίας, ενώ για το πρακτικό μέρος που αφορά τη μελέτη περίπτωσης τη Σκιάθο πραγματοποιήθηκε πρωτογενής έρευνα μέσω της χρήσης συνεντεύξεων και μέσω επιτόπιας έρευνας για την αξιολόγηση της υφιστάμενης κατάστασης.

Οι συνεντεύξεις διακρίνονται σε δομημένες, μη δομημένες, άμεσες ή έμμεσες, επαναλαμβανόμενες, κλινικές και σε βάθος. Πραγματοποιήθηκαν, λοιπόν 12 δομημένες συνεντεύξεις με 9 ανοιχτού τύπου ερωτήσεις. Σε μια δομημένη συνέντευξη ο ερωτώμενος προτρέπει στο να απαντήσει σε μια σειρά ερωτήσεων που ο αριθμός, η σειρά και το περιεχόμενο προκαθορίζεται από το έντυπο της συνέντευξης. Έπειτα, οι απαντήσεις καταγράφονται λέξη προς λέξη ή

κωδικοποιημένες (Φίλιας, 1996). Οι συνεντεύξεις δίνουν τη δυνατότητα για μια πιο σε βάθος και ανοιχτή συζήτηση, πιο ελεύθερη αλληλεπίδραση μεταξύ συνεντευκτή και ερωτώμενου. Παρόλο που παράγει υποκειμενικά αποτελέσματα, η ευέλικτη μορφή των συνεντεύξεων, με τα εξωγλωσσικά χαρακτηριστικά που μπορούν να καταγραφούν κατά τη διάρκεια της συζήτησης δε θα μπορούσαν να καταγραφούν με τη χρήση ενός απρόσωπου ερωτηματολογίου (Winchester, 1999).

4.2. Σκοπός Εργασίας

Ο σκοπός της συγκεκριμένης έρευνας είναι η διερεύνηση των δυνατοτήτων της Σκιάθου όσον αφορά τον Θρησκευτικό τουρισμό. Οι λόγοι που οδήγησαν σ αυτή την εργασία είναι η παρατήρηση της γενικότερης τουριστικής τάσης προς τη βιωσιμότητα και τις βιώσιμες μορφές τουρισμού και η έλλειψη αυτή από μεριάς της Σκιάθου που προξένεψε το ερευνητικό ενδιαφέρον. Πιο συγκεκριμένα, επέλεξα να διερευνήσω το θρησκευτικό τουρισμό λόγω της πληθώρας θρησκευτικών- πολιτιστικών μνημείων που διαθέτει η Σκιάθος, τα οποία δεν έχουν λάβει τη δέουσα προσοχή που τους αξίζει. Η παρούσα έρευνα είναι καίριας σημασίας λόγω του ότι θα γίνει προσπάθεια να εξεταστεί το αν η Σκιάθος με την πλούσια εκκλησιαστική, πολιτιστική και ιστορική παράδοση μπορεί να προσελκύσει νέες αγορές- στόχους κι έτσι να αξιοποιηθεί ένα κομμάτι της που δεν έχει αγγιχτεί από τις απαρχές της τουριστικής της πορείας. Ωστόσο, ένας σοβαρός περιορισμός με τον οποίο θα έρθουμε αντιμέτωποι είναι ο ίδιος ο χαρακτήρας του νησιού, ο οποίος έχει όλες τις προδιαγραφές του τουρισμού των 4s και είναι βαθιά ριζωμένος στην τοπική κοινωνία.

4.3. Σχεδιασμός συνεντεύξεων και Περιορισμοί έρευνας

Στην πρώτη φάση της έρευνας σχεδιάστηκε μια δομημένου τύπου συνέντευξη με ένα προκαθορισμένο σύνολο ερωτήσεων που ο συνεντευκτής ακολουθεί αυστηρά.

Κατά την δεύτερη και τρίτη φάση επιλέχθηκαν οι συμμετέχοντες της έρευνας. Ο χρόνος διεξαγωγής της έρευνας πραγματοποιήθηκε στη Σκιάθο το διάστημα 1-10 Οκτωβρίου 2020 και η επιτόπια έρευνα από το Μάρτιο έως τον Οκτώβριο 2020 ανά τακτά διαστήματα. Οι ερωτώμενοι ήταν 12 στο σύνολό τους και θεωρούνται αντιπροσωπευτικοί καθώς δεν ήταν τυχαία η επιλογή τους, αλλά επιλέχθηκαν λόγω της θέσης και του αξιώματός τους (για παράδειγμα Δήμος, Περιφέρεια, Εκκλησία). Οι προσωπικές συνεντεύξεις είχαν διάρκεια 15-45 λεπτά, οι δέκα συζητήσεις είχαν τη μορφή πρόσωπο με πρόσωπο, ενώ δύο συνεντεύξεις έγιναν διαφορετικά, όπου η μία

απαντήθηκε μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και η άλλη μέσω τηλεφώνου. Διευκρινίστηκε σε όλα τα πρόσωπα που συμμετείχαν ότι οι απαντήσεις τους θα είναι ανώνυμες, αυστηρά προσωπικές και θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς. Ήταν όλοι πρόθυμοι και με διάθεση να βοηθήσουν στο να επιτευχθεί η παρούσα έρευνα.

Κατά την τέταρτη φάση, το υλικό που συλλέχθηκε απομαγνητοφωνήθηκε, ταξινομήθηκε και μελετήθηκε ώστε να αναλυθεί παρακάτω.

Οι ερωτήσεις που κλήθηκαν να απαντήσουν οι ερωτώμενοι ήταν 9 ερωτήσεις ανοιχτού τύπου, αφού άφηναν ελεύθερο τον ερωτώμενο να οργανώσει όπως νόμιζε την απάντηση του και να εκφράσει τη γνώμη του αβίαστα. Αυτός ο τύπος δίνει τη δυνατότητα στον συνεντευκτή να μάθει περισσότερα πράγματα σχετικά με ένα θέμα, κάτι που δεν θα ήταν δυνατό να γίνει αν η επιλογή των ερωτήσεων ήταν κλειστού τύπου. Επίσης, άλλο πλεονεκτήματα των ανοιχτών ερωτήσεων είναι ότι μπορεί να κρυφτεί καλύτερα η αμηχανία του ερωτώμενου ή αν δεν γνωρίζει καλά αυτό που ερωτάται κάπως θα καταφέρει να το εκφράσει, από το να απαντήσει «δεν ξέρω» όπως θα έκανε σε μια κλειστού τύπου ερώτηση. Βέβαια, υπάρχουν και μειονεκτήματα και περιορισμοί. Η ανοιχτή ερώτηση μπορεί να προκαλέσει ερμηνευτικά λάθη και δυσκολίες στην καταγραφή, όπως επίσης η συνέντευξη είναι πιο κουραστική και περίπλοκη (Φίλιας, 1996).

Σχετικά με τους περιορισμούς της έρευνας σ' αυτούς εντάσσονται η έλλειψη στατιστικών στοιχείων που αφορούν τους επισκέπτες των θρησκευτικών μνημείων της Σκιάθου και τις πραγματικές αφίξεις συγκεκριμένα για το νησί της Σκιάθου και όχι γενικά για τις Σποράδες, αφού το αεροδρόμιο της Σκιάθου είναι πύλη εισόδου τουριστών και για τα τρία σποραδικά νησιά. Επίσης, όσον αφορά το προφίλ των τουριστών της Σκιάθου δεν υπάρχει κάποια έρευνα αγοράς για να αντλήσουμε πληροφορίες σχετικά με τα δημογραφικά τους στοιχεία, πάρα μόνο τη χώρα προέλευσης τους η οποία καταγράφεται στο αεροδρόμιο. Επομένως, μπορούμε από κει να βγάλουμε τα συμπεράσματα μας σχετικά με το ποια είναι η μεγαλύτερη τουριστική αγορά της Σκιάθου.

4.4. Θεματική Ανάλυση Συνεντεύξεων- Αποτελέσματα

Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας διενεργήθηκαν συνεντεύξεις σε 12 άτομα, από τα οποία το 42% ανήκει στην τοπική αυτοδιοίκηση (5 άτομα), το 33% στο τοπικό ιερατείο (4 άτομα) και το 25% είναι εκπρόσωποι που δραστηριοποιούνται στον τουριστικό κλάδο (3 άτομα). Για χάρη της ανάλυσης και της διατήρησης της ανωνυμίας των συνεντευξιαζόμενων επιλέχθηκε η παρακάτω κωδικοποίηση (βλ. Πιν.1)

Πίνακας 10. Κωδικοποίηση Συνεντεύξεων

Κωδικοποίηση συνέντευξης	Ιδιότητα συνεντευξιαζόμενου
Σ.1	Τοπικό ιερατείο
Σ.2	Τοπικό ιερατείο
Σ.3	Τοπικό ιερατείο
Σ.4	Τοπικό ιερατείο
Σ.5	Εκπρόσωποι που δραστηριοποιούνται τουριστικά
Σ.6	Εκπρόσωποι που δραστηριοποιούνται τουριστικά
Σ.7	Εκπρόσωποι που δραστηριοποιούνται τουριστικά
Σ.8	Τοπική αυτοδιοίκηση
Σ.9	Τοπική αυτοδιοίκηση
Σ.10	Τοπική αυτοδιοίκηση
Σ.11	Τοπική αυτοδιοίκηση
Σ.12	Τοπική αυτοδιοίκηση

Η συλλογή των ερευνητικών δεδομένων που βασίστηκαν σε συνεντεύξεις μελετήθηκαν σύμφωνα με τις βασικές αρχές της θεματικής ανάλυσης. Οι συνεντεύξεις κωδικοποιήθηκαν κι έπειτα εντάχθηκαν σε ευρύτερες θεματικές με βάση τα κοινά τους χαρακτηριστικά (Ισαρη και Πουρκός, 2015). Τα κοινά σημεία που εντοπίστηκαν είναι:

- ❖ Η μεγάλη οικονομική σημασία του τουρισμού για την τοπική κοινωνία και η ανάγκη βελτιστοποίησης του.

- ❖ Η θετική στάση της Εκκλησίας ως προς την προβολή της εκκλησιαστικής της παράδοσης.
- ❖ Η πίστη στις δυνατότητες του νησιού για εναλλακτικές μορφές τουρισμού και συγκεκριμένα για θρησκευτικό τουρισμό.
- ❖ Η σημασία της συνεργασίας όλων των φορέων και της Εκκλησίας, αλλά και η αλλαγή της νοοτροπίας όλων.

4.4.1. Η Οικονομική Συμβολή του Τουρισμού

Όλοι οι ερωτώμενοι συμφωνούν ότι ο τουρισμός κατέχει σημαντική θέση στην τοπική κοινωνία και ότι η οικονομική συνεισφορά του είναι αδιαμφισβήτητη. Θεωρούν ότι είναι η μόνη πηγή εσόδων, ο «μόνος βιοποριστικός δρόμος» όπως τονίζει χαρακτηριστικά ο Σ.3. Η Σκιάθος είναι απόλυτα εξαρτημένη από τον τουρισμό κατά το 90% είναι η κινητήριος δύναμη του νησιού, αφού έχει εγκαταλείψει τον πρωτογενή και το δευτερογενή τομέα, έχει γίνει τουριστικός προορισμός από το '70 και μετά και «οι πάντες ασχολούνται με αυτόν» όπως δηλώνει ο Σ.10. Εκτός από την οικονομική του συμβολή ο τουρισμός έχει βοηθήσει και στην τοπική εξέλιξη του νησιού. Σύμφωνα με τον Σ.5 «αν δεν υπήρχε ο τουρισμός δεν θα υπήρχαν πολλές από τις υποδομές του νησιού, δεν θα υπήρχε ανάπτυξη σε πολλά σημεία του οδικού δικτύου κ.α.» Επομένως, συμβάλλει και στην καλύτερη εικόνα του νησιού, και κατά συνέπεια στην ευημερία των κατοίκων. Ακόμα, προσφέρει θέσεις απασχόλησης, γι' αυτό η συνέχιση του τουρισμού στο νησί είναι «μονόδρομος» κατά τον Σ.12., αλλά για τον Σ.3 είναι «αναγκαίο κακό» όπως τον χαρακτήρισε μεταξύ σοβαρού και αστείου.

4.4.2. Προφίλ Τουριστών της Σκιάθου

Σχετικά με τα χαρακτηριστικά των τουριστών της Σκιάθου, τα μόνα στατιστικά στοιχεία που διαθέτουμε αφορούν τις χώρες προέλευσης των τουριστών που καταγράφονται από το Αεροδρόμιο, ενώ δεν έχουμε δημογραφικά στοιχεία που να αφορούν δηλαδή την ηλικία και τα κοινωνικό/οικονομικά χαρακτηριστικά του κάθε επισκέπτη παρά μονάχα ό,τι γνωρίζουμε εμπειρικά. Οι 3/12 (Σ.1, Σ.2., Σ.3.) συμφωνούν ότι η Σκιάθος δέχεται όλες τις ηλικιακές ομάδες των τουριστών, 1/12 (Σ.4.) απάντησε ότι το νησί έχει νεανικό κοινό, ενώ 2/12 (ο Σ.6.) είχε αντίθετη άποψη ότι δηλαδή δεν έχει νεολαία, παρά μονάχα άτομα άνω των 30. Σίγουρα οι

περισσότεροι συμφωνούν πως ανάλογα το μήνα της θερινής σεζόν υπάρχει διαφοροποίηση ως προς τις ηλικίες που επιλέγουν τη Σκιάθο ως τουριστικό προορισμό. Για παράδειγμα τους πιο ήσυχους μήνες δηλαδή Μάιο, Σεπτέμβριο και Οκτώβριο συναντά κανείς πιο μεγάλες ηλικίες και πιο συχνά ηλικιωμένους αλλοδαπούς τουρίστες που δεν τους αρέσει η πολυκοσμία και ο καύσωνας, αλλά επιζητούν ένα πιο «ήσυχο» μοτίβο διακοπών. Κάποιοι από αυτούς είναι οι Άγγλοι “Repeaters”, συνταξιούχοι κυρίως οι οποίοι επιλέγουν τη Σκιάθο κάθε καλοκαίρι (για 15 χρόνια για παράδειγμα), για παραθερισμό. Ενώ, τους μήνες Ιούλιο και Αύγουστο, συναντά κανείς πιο μικρές ηλικίες, 18-24, 25-45, οι οποίοι είναι Έλληνες, Κύπριοι, Ιταλοί. Κάποιες από τις απόψεις που αξίζει να σημειωθούν διότι δείχνουν τις αντιφάσεις ως προς το ερώτημα είναι οι παρακάτω:

«Παλαιότερα οι τουρίστες ήταν υψηλού επιπέδου και ποιότητας. Σήμερα, το τουριστικό κοινό της Σκιάθου είναι το νεανικό κοινό, διότι η Σκιάθος έχει επενδύσει στον τουρισμό της διασκέδασης.» Σ.4.

«Οι τουρίστες είναι μεσαίας τάξης που μπορούμε να διαχειριζόμαστε καλά προς το παρόν. Δεν έχουμε νεολαία που πίνει και δεν ξέρει τι κάνει, είμαστε σε καλύτερο μοτίβο. Πάντα ήταν έτσι η Σκιάθο.» Σ.6.

«Έρχονται όλες οι ηλικίες, αλλά πιο πολύ μικρές ηλικίες, ίσως φέτος άλλαξε λίγο. Γι’ αυτό και ίσως έχει πέσει η ποιότητα τουρισμού στη Σκιάθο, ενώ σε κάποια μέρη είναι λίγο πιο σοβαρός ο τουρισμός, λόγω των ηλικιών.» Σ.1.

«Δεν μπορεί κάποιος να απαντήσει εύκολα, γιατί τα στοιχεία που έχουμε είναι ελλιπή, δεν έχει γίνει μια έρευνα αγοράς που να απεικονίζει ξεκάθαρα το προφίλ των τουριστών.» Σ.10.

Παρατηρούμε, επομένως, ότι οι ηλικίες των τουριστών έχουν αρχίσει να μεταβάλλονται τα τελευταία χρόνια, σίγουρα η Σκιάθος δέχεται όλες τις ηλικιακές ομάδες, όμως γίνεται προσπάθεια προσέλκυσης τουριστών άνω των 30 των.

Όσον αφορά τις χώρες προέλευσης επισκεπτών υπάρχει μια ποικιλομορφία, είναι κυρίως Ευρωπαίοι πολίτες, από την Κεντρική, Ανατολική και Βόρεια Ευρώπη. Οι

πλειοψηφία αυτών είναι από την Μ. Βρετανία (γύρω στο 60%, γι' αυτό άλλωστε και η Σκιάθος έχει χαρακτηριστεί ως «αγγλικό νησί»), την Σκανδιναβία, Γερμανία, Ιταλία. Ωστόσο, υπάρχει και αύξηση τουριστών από τη Ρουμανία, Σερβία, Πολωνία, Ολλανδία, Τσεχία, Βουλγαρία, Ελβετία, Αυστρία και Ισραήλ. Βέβαια, η Σκιάθος διαθέτει και εγχώριο τουρισμό αλλά και πολλούς Κύπριους επισκέπτες. Οι τουρίστες είναι μεσαίας και υψηλής αγοραστικής δύναμης κατά τον Σ.5. και όλων των μορφωτικών επιπέδων. Σημαντική είναι και η άποψη του Σ.8., όπου υποστηρίζει ότι:

«η Σκιάθος είναι ένα νησί που έχει το μοναδικό πλεονέκτημα να ικανοποιεί πολλά είδη τουριστών, είτε πρόκειται για οικογένειες, είτε πρόκειται για νέους, είτε πρόκειται για ζευγάρια. Δεν υπάρχει προφίλ τουρίστα που να μην ικανοποιείται στο νησί».

Επίσης, έκανε λόγο και για νησί φιλικό προς ΑΜΕΑ, συγκεκριμένα άτομα με κινητικά προβλήματα που μπορούν να παραθερίσουν στη Σκιάθο.

Επομένως, λοιπόν υπάρχει μια συνολική συμφωνία- αντίληψη από όλους τους ερωτώμενους για το ποια χαρακτηριστικά έχουν οι τουρίστες του νησιού παρόλο που δεν έχουν γίνει εμπειρισταωμένες έρευνες.

4.4.3. Δυνατότητες Νησιού για Εναλλακτικές Μορφές και Θρησκευτικό Τουρισμό

Οι συνεντευξιαζόμενοι ρωτήθηκαν για το κατά πόσο η Σκιάθος έχει αναπτύξει τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού και οι 8/12 απάντησαν ότι δεν είναι καθόλου αναπτυγμένες, οι 2/12 ότι δεν είναι αναπτυγμένες αρκετά, 1/12 ότι έχει αναπτυχθεί μόνο ο περιπατητικός τουρισμός γιατί έχουν γίνει προσπάθειες ανάδειξης των μονοπατιών (κυρίως ιδιωτική πρωτοβουλία) και 1/12 ότι υπάρχουν εναλλακτικές μορφές αλλά βρίσκονται ακόμα σε εμβρυακό στάδιο αφού έχουν γίνει μεν κάποιες προσπάθειες αλλά δεν υπάρχει ένας στρατηγικός σχεδιασμός από πλευράς του Δήμου και τις χαρακτηρίζουν ως δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου. Πολλοί απάντησαν ότι έχουν γίνει προσπάθειες ή ότι μπορούν να αναπτυχθούν οι μορφές του περιπατητικού τουρισμού, του γαστρονομικού, του ποδηλατικού, του καταδυτικού, του θρησκευτικού, του οινικού, του θαλάσσιου, του πολιτιστικού, του συνεδριακού τουρισμού. Πιο πολύ εστίαζαν στον περιπατητικό και στον ποδηλατικό τουρισμού όπου ίσως έχουν γίνει κάποιες πιο 'σοβαρές' ενέργειες.

Ακόμα ρωτήθηκαν και συγκεκριμένα για την μορφή του Θρησκευτικού Τουρισμού αν μπορεί να αναπτυχθεί στο νησί ή αν είναι κάπως αναπτυγμένη και οι περισσότεροι συμφώνησαν ότι δεν έχει αναπτυχθεί, έχουν γίνει κάποιες δράσεις πχ με το να συντηρηθούν κάποια μνημεία, ότι μπορεί να αναπτυχθεί συνδυαστικά με αναφορά στον Παπαδιαμάντη που ήταν άνθρωπος της εκκλησίας και αν προωθηθεί σωστά μπορεί να φέρει έσοδα. Βέβαια δεν συμφωνούν όλοι με αυτές τις απόψεις, ο Σ.3. ήταν κατηγορηματικός αφού απάντησε ότι δεν μπορεί να αναπτυχθεί ο ΘΤ «γιατί αυτά που έχουμε να δείξουμε δεν θα αρκούν στους έμπειρους αναζητητές ΘΤ, δηλαδή δεν θα καλυφθούν στο βαθμό που περίμεναν». Απόψεις που έρχονται σε αντιφάσεις είναι οι παρακάτω:

«Δεν είναι αναπτυγμένες οι εναλλακτικές μορφές στο νησί, απλά παρουσιάζονται ως δυνατότητες σε ένα γενικό πλαίσιο που απευθύνεται στον κόσμο.. Δεν έχουμε κάνει στοχευμένες ενέργειες για να προσεγγίσουμε συγκεκριμένους ανθρώπους-ομάδες. Ούτε στο κομμάτι του ΘΤ. Η Σκιάθος έχει χαρακτηριστεί ως η Πάτμος του Βορρά, έχει τεράστια εκκλησιαστική παράδοση και είναι η μόνη που διασώζεται σήμερα», Σ.10.

«Νομίζω πως έχουν γίνει εξαιρετικές προσπάθειες για ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού στο νησί, αλλά δεν έτυχαν μεγάλης υποστήριξης από την τοπική κοινωνία, ίσως και από τη δημοτική αρχή», Σ.4.

«Πιστεύω ότι όποτε υπάρχει τουρισμός υπάρχει μια ανταλλαγή σου δίνω και παίρνω. Δεν ξέρω όμως αν αξίζει, αν προσφέρει τίποτα, σίγουρα θα υπάρχουν έσοδα. Αλλά σαν Εκκλησία είναι αυτό λογικό; Χρειάζεται πολύ προσοχή να μη μπει το εμπόριο... Υπάρχει βέβαια και ο καλός ΘΤ που μπορούν να έρθουν οι άνθρωποι να προσκυνήσουν», Σ.1.

Η συγκεκριμένη ερώτηση που αφορούσε τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού έφερε μια σύγχυση στους συνεντευξιαζόμενους, διότι ίσως δεν γνωρίζουν όλοι τη σημασία των εν λόγω μορφών και συγχέουν την έννοια της «δραστηριότητας» με τη έννοια της «εναλλακτικής μορφής τουρισμού». Δηλαδή το γεγονός ότι μπορεί κάποιοι τουρίστες να επιλέγουν στις διακοπές τους να κάνουν πεζοπορία ή ποδηλασία ή να

επισκεφθούν κάποιο μουσείο δεν σημαίνει ότι επιλέγουν την Σκιάθο για να πραγματοποιήσουν αυτές τους τις ανάγκες, αλλά για να καλύψουν τον ελεύθερο τους χρόνο πιθανότατα ή για να γνωρίσουν καλύτερα τον τόπο που επισκέπτονται για τις καλοκαιρινές τους διακοπές. Είναι ξεκάθαρο ότι ο Σ.1 αναφέρεται στον προσκυνηματικό τουρισμό και έχει μια πιο συντηρητική άποψη στο θέμα της «προώθησης» της εκκλησιαστικής παράδοσης.

Όσον αφορά την τουριστική σημασία των θρησκευτικών πόρων του νησιού οι 10/12 απάντησαν ότι τους θεωρούν σημαντικούς τουριστικά λόγω ότι η Σκιάθος έχει έντονη θρησκευτική παράδοση, ενώ οι 2/12 πιστεύουν ότι δεν είναι και τόσο σημαντικοί τουριστικά επειδή δεν φέρνουν έσοδα ή ότι δεν αρκούν για να προσελκύσουν συγκεκριμένους τουρίστες επειδή οι τουρίστες κατά τον Σ.3. είναι ως επί των πλείστων νεολαία που δεν ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για έθιμα και παραδόσεις ή είναι αλλοδαποί τουρίστες που περιορίζονται σε μια πολιτιστική ματιά γι' αυτό και πιστεύει ότι συνδυαστικά με τον μαζικό τουρισμό θα μπορούσε να λειτουργήσει βοηθητικά και ο θρησκευτικός τουρισμός (σε αυτό το σημείο ίσως έχει γίνει μια σύγχυση, ίσως δηλαδή οι ερωτώμενοι να μην έχουν μια ξεκάθαρη αντίληψη για τη διαφορά του θρησκευτικού από τον προσκυνηματικό τουρισμό και γι' αυτό να απαντούν με αυτό τον τρόπο). Η πλειοψηφία, ωστόσο, είναι πολύ θετική, πιστεύει στην πολιτιστική/θρησκευτική αξία αλλά και στην τουριστική αξία όλων των θρησκευτικών πόρων του νησιού και αυτό φαίνεται από τις παρακάτω απόψεις:

«Ο κάθε πόρος είναι σημαντικός. Η θρησκευτική παράδοση των Κολλυβάδων είναι ισχυρότατη», Σ.12

«Οι θρησκευτικοί πόροι του νησιού είναι ανεκτίμητης ιστορικής αξίας και πρέπει να εκμεταλλευτούν προς όφελος του νησιού», Σ.5.

«Είναι σημαντικοί, ίσως οι σημαντικότεροι», Σ.2.

«Η τεράστια εκκλησιαστική παράδοση της Σκιάθου, σε συνδυασμό με την πλούσια πολιτιστική-θρησκευτική κληρονομιά του Παπαδιαμάντη θα μπορούσαν να την οδηγήσουν στις πρώτες θέσεις προορισμών για θρησκευτικό τουρισμό», Σ.4.

Σύγκλιση απόψεων παρατηρήθηκε και στο ποιους θρησκευτικούς πόρους θεωρούν ως πιο 'σημαντικούς' τουριστικά και θα άξιζε να προβληθούν περισσότερο και να γίνουν πόλος έλξης/κίνητρο για τους δυνητικούς επισκέπτες του νησιού. Οι περισσότεροι έκαναν λόγο για το Πάσχα της Σκιάθου το οποίο όπως περιγράψαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο είναι ένα από τα ωραιότερα έθιμα το οποίο δεν συναντάται αλλού πέρα από το Άγιο Όρος και συνδέεται με την αρχή της τουριστικής περιόδου του τόπου. Έπειτα, η Ι. Μονή Ευαγγελισμού, η οποία είναι η μοναδική ενεργή μονή της Σκιάθου, στην οποία υπάρχουν πολλά να δει κάποιος (ένα από αυτά είναι και η πρώτη ελληνική σημαία με τον λευκό Σταυρό σε γαλάζιο φόντο η οποία εκτίθεται στο μουσείο της Μονής), η Ι. Μονή της Εικονίστριας, η πολιούχος της Σκιάθου, η Μονή του Αγίου Χαραλάμπους και η Μονή της Παναγίας της Κεχριάς. Όλες βρίσκονται σε μαγευτικές τοποθεσίες ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. Βεβαίως, δεν έλλειπαν οι δύο ενοριακοί ναοί της Σκιάθου από τις επιλογές που έκαναν οι συνεντευξιαζόμενοι. Πιο συγκεκριμένα, και στους δύο ναούς φυλάσσονται και εκθέτονται εικόνες και ιερά κειμήλια με τα πιο σημαντικά την θαυματουργή Εικόνα της Παναγίας Εικονίστριας στο Ναός των Τριών Ιεραρχών και την θαυματουργή Εικόνα της Παναγίας της Λιμνιάς ή αλλιώς της Οδηγήτριας στο Ναό της Παναγίας της Λιμνιάς.

Άλλα μνημεία τα οποία ξεχώρισαν είναι η Αγία Σοφία, ο Άγιος Σώζων, οι Άγιοι Φλώρος και Λαύρος, ο Προφήτης Ηλίας, ο Άγιος Νικόλαος, ο Άγιος Φανούριος, ο Άγιος Ιωάννης ο Κρυφός, ο Άγιος Γεώργιος, η Παναγία η Ντουμάν, ο Άγιος Αλέξανδρος. Φυσικά στα εκκλησάκια του Κάστρου έγινε αμέσως αναφορά και σε αυτά που βρίσκονται μέσα αλλά και στη γύρω περιοχή του κάστρου (πχ. στον Άγιο Βασίλειο, στην Αγία Μαρίνα, στην Αγία Πρέκλα κλπ). Τα πιο σημαντικά θεωρούν πως είναι τα εκκλησάκια που συνδέονται με τα έργα του Α. Παπαδιαμάντη και του εξαδέλφου του Α. Μωραϊτίδη στα οποία έχει γίνει εκτενέστερη περιγραφή στο τρίτο κεφάλαιο.

Εκτός από μνημεία αναφέρθηκαν και σε έθιμα. Ειδικότερα, αυτά που ξεχώρισαν είναι τα Χριστούγεννα της Σκιάθου, την γιορτή της Παναγίας του δεκαπενταύγουστου και τις αγρυπνίες που τελούνται παραμονή των εορτών των αγίων κατά το αγιορείτικο τυπικό.

Επίσης, συζητήσαν και τα πανηγύρια/έθιμα που έχουν εκλείψει στο νησί και πρέπει να τα αναβιώσει η Αρχή του τόπου σε συνεργασία με την Εκκλησία. Τόνισαν την

ανάγκη να συνεχιστούν επειδή αυτά συνδέονται άρρηκτα με την πολιτιστική-θρησκευτική ταυτότητα του νησιού.

4.4.4. Θέματα για Επίλυση και Πολιτικές

Όλοι συμφωνούν πως υπάρχουν αρκετές δυσκολίες που πρέπει να ξεπεραστούν αν όντως θέλουμε να αναπτυχθεί στο νησί η μορφή του Θρησκευτικού Τουρισμού. Ακούστηκαν πολλές και διαφορετικές απόψεις αλλά και προβληματισμοί. Πιο συγκεκριμένα, ανέφεραν τις ανεπαρκείς ακτοπλοϊκές συγκοινωνίες του νησιού που επικρατούν εκτός θερινής σεζόν, δηλαδή το πρόβλημα της προσβασιμότητας λόγω της ίδιας της 'φύσης' του νησιού (Σ.2., Σ.10, Σ.11), αναφέρθηκαν στο ότι η Σκιάθος έχει μικρή σεζόν αλλά αν υπήρχαν πιο συχνά ακτοπλοϊκά δρομολόγια θα μπορούσαν επισκέπτες να έρθουν στο νησί για παράδειγμα τα Σαββατοκύριακα για μια εξόρμηση και κατά την περίοδο του χειμώνα. Επίσης, έκαναν λόγο για έλλειψη υποδομών-ενοικιαζόμενων καταλυμάτων που να λειτουργούν όλο το χρόνο και γενικότερη αταξία διαμονής (Σ.3, Σ.4, Σ.7, Σ.10.), έλλειψη οργάνωσης (Σ.6), έλλειψη προώθησης των θρησκευτικών μνημείων (Σ.1, Σ.8, Σ.11.), έλλειψη πρωτοβουλιών και σταθερού τουριστικού προγράμματος (ότι αλλάζει κάθε 4ετία ανάλογα με την εκάστοτε Δημοτική Αρχή) (Σ.5, Σ.6, Σ.10), έλλειψη χρηματοδοτήσεων (Σ.6.), κακή κατάσταση των μνημείων, ανύπαρκτη ή κακή πρόσβαση στα μνημεία, ελλιπής σηματοδότηση και περιγραφή των θρησκευτικών μνημείων ώστε να μπορεί ο επισκέπτης να γνωρίσει και να καταλάβει τη σημαντικότητα του αξιοθέατου που επισκέπτεται (Σ.8.), ότι υπάρχουν αντιρρήσεις μέσα στην Τοπική Εκκλησία στο κατά πόσο θα έπρεπε η Σκιάθος να προβάλλει τα θρησκευτικά μνημεία για τουριστικούς σκοπούς (Σ.10), την αδυναμία προσέλκυσης τουριστών με κίνητρα θρησκευτικά (Σ.1, Σ.7), την επικέντρωση μόνο σε τουρισμό διασκέδασης και ψυχαγωγίας και παραμέλησης της ομορφιάς του νησιού (Σ.4.). Ακόμα υπάρχει η ανάγκη προσδιορισμού των χαρακτηριστικών των τουριστών που θέλει το νησί να προσελκύσει και το ποια είναι η ταυτότητα του κάθε τόπου (Σ.11). Μια άποψη που έρχεται σε αντίθεση με το πρόβλημα της προσβασιμότητας των μνημείων είναι του Σ.9. ο οποίος αναφέρει πως το οδικό δίκτυο είναι καλό αφού έχει δημιουργηθεί για να έχει πρόσβαση η Πυρασφάλεια σε όλο το νησί απλά θέλει συντήρηση μετα από νεροποντές. Κάποιες άλλες απόψεις είναι οι εξής:

«Η νοοτροπία της Σκιάθου δυσχεραίνει το θρησκευτικό τουρισμό. Έχουμε επαναπαυτεί στη χρήση του φυσικού

περιβάλλοντος, ενώ από το ανθρωπογενές δεν δείχνουμε ούτε το 10% αυτού που μπορούμε να δείξουμε», Σ.12.

«Πρώτον είναι η νοοτροπία, δεύτερον δεν έχουμε κάτι το ιδιαίτερο θρησκευτικό να δείξουμε, δεν αρκούν για να προσελκύσουν τουρισμό. Δεν χρειάζεται να τα ωραιοποιούμε όλα... Επίσης ο ΘΤ έχει άλλο επίπεδο και άλλη θεώρηση, δεν πιστεύω ότι μπορούμε να προσελκύσουμε τέτοια ποιότητα τουριστών», Σ.3

Βλέπουμε ότι η πρώτη άποψη ασκεί κριτική στην νοοτροπία της Σκιάθου, δηλαδή ότι οι κάτοικοι αλλά και οι φορείς δεν ενδιαφέρονται να αναπτυχθεί θρησκευτικός τουρισμός διότι έχουν επαναπαυτεί σε αυτά που τους προσφέρει ο μαζικός τουρισμός. Αυτοί οι τουρίστες που επιλέγουν τη Σκιάθο για τις καλοκαιρινές τους διακοπές έρχονται για τα φυσικά της χαρακτηριστικά και όλα αυτά που έχει να προσφέρει, τον Ήλιο- Θάλασσα- Παραλίες- Ψυχαγωγία και σε αυτό αρκούνται και οι πολίτες του νησιού. Στην δεύτερη άποψη γίνεται αναφορά στους προσκυνηματικούς τουρίστες κι αυτό το αντιλαμβανόμαστε από τις λέξεις «επίπεδο» και «θεώρηση» γι' αυτό ίσως αμφισβητούνται τα όσα έχει να προσφέρει η Σκιάθος σε προσκυνηματικό επίπεδο.

Ένα σοβαρό πρόβλημα που επίσης πρέπει να ληφθεί υπόψη όσον αφορά τα θρησκευτικά μνημεία του νησιού και τα έθιμα του είναι ότι δεν υπάρχει σωστή και επαρκής πληροφόρηση των τουριστών. Όλοι οι ερωτώμενοι, 12/12, συμφωνούν ότι η πληροφόρηση των τουριστών είναι ανεπαρκής ή έστω οριακά επαρκής. Θεωρούν ότι δεν υπάρχει οργάνωση από τον Δήμο ως προς την προβολή και διαφήμιση των μνημείων παρά μονάχα των μεγαλύτερων θρησκευτικών αξιοθέατων. Η διαδικτυακή σελίδα του Δήμου είναι ελλιπής ως προς αυτά, χρειάζεται ανανέωση και μεγαλύτερη προσπάθεια. Αρκετοί συμφωνούν ότι έχουν γίνει κάποιες προσπάθειες από το μοναστήρι του Ευαγγελισμού, αλλά και πάλι δεν αρκούν και γενικά δεν έχουν υπάρξει σοβαρές πρωτοβουλίες. Ο Σ.12. υποστηρίζει πως «δεν έχει γίνει αντιληπτή από τους κατοίκους η αξία που έχει ο πολιτισμός της Σκιάθου» και ότι το site του Δήμου είναι ελλιπή «το site φτάνει μέχρι μια ιστορική περιγραφή που δεν ξέρεις αν το έχουν ξετρυπώσει από έναν ταξιδιωτικό οδηγό του '60 ή αν απλά ρώτησαν έναν σερβιτόρο εκεί που πίνανε καφέ». Κατά τον Σ.10. «η θρησκευτική Σκιάθος είναι ακόμη άγνωστη στο ευρύ κοινό που ασχολείται με αυτό το κομμάτι» κι αυτό συμβαίνει γιατί δεν τους έχει προσεγγίσει κάποιος για να την επισκεφθούν. Επίσης, ο Σ.9 πιστεύει ότι

η έλλειψη πληροφόρησης οφείλεται στο γεγονός ότι δεν έχει γίνει ποτέ στόχος ο ΘΤ ώστε να προσελκυσθούν τουρίστες με θρησκευτικά κίνητρα και γι' αυτό υπάρχει έλλειψη διάχυσης πληροφοριών σχετικά με αυτά. Όποιος αλλοδαπός τουρίστας ενδιαφέρεται μπορεί να πληροφορηθεί μόνο αν ρωτήσει κάποιον στο νησί. Συνεπώς, όλοι συμφωνούν ότι υπάρχει κακή πληροφόρηση και ότι πρέπει να γίνουν ριζικές αλλαγές σε αυτόν τον τομέα διότι βρισκόμαστε σε μια εποχή που η ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας και η διάχυση της πληροφορίας παγκόσμια μπορούν να αποβούν μοιραία σε όποιον δεν προλαβαίνει να τις ακολουθήσει.

Οι ερωτώμενοι, έπειτα, κλήθηκαν να κάνουν κάποιες προτάσεις- πολιτικές που θα έπρεπε να ακολουθηθούν ώστε να προσελκύσει η Σκιάθος θρησκευτικούς τουρίστες. Υπήρξαν 3 απόψεις στις οποίες συμφωνούσαν οι περισσότεροι, οι 5/12 ανέφεραν τη στοχευμένη διαφήμιση, οι 4/12 τη συνεργασία όλων των φορέων και οι 4/12 την αλλαγή νοοτροπίας. Οι περισσότεροι απάντησαν ότι για να αναπτυχθεί η μορφή του ΘΤ πρέπει να γίνει αλλαγή στην πολιτική της διαφήμισης, να γίνει στοχευμένη προβολή και ανάδειξη των θρησκευτικών μνημείων σε συγκεκριμένες περιοχές και σε συγκεκριμένο κοινό, να μη διαφημιστεί όμως μεμονωμένα αλλά συνδυαστικά με κάποια άλλη μορφή εναλλακτικού τουρισμού. Ακόμα, προτείναν να υπάρξει ένας νέος φορέας με εξειδικευμένα άτομα που θα ασχολείται με το κομμάτι του θρησκευτικού τουρισμού και να γίνει στρατηγικό σχέδιο μάρκετινγκ πάνω σ' αυτό (Σ.6., Σ.10., Σ.12). Επιπρόσθετα, αναφέρθηκαν στο πόσο σημαντική είναι η αλλαγή νοοτροπίας των ίδιων των κατοίκων και η διαμόρφωση παιδείας των πιο νεαρών ηλικιών ώστε να μάθουν να εκτιμούν τον τεράστιο πολιτιστικό και θρησκευτικό πλούτο της πατρίδας τους και σχολίασαν πως αν δεν αλλάξει αυτό αν δηλαδή δεν στραφεί ο ψυχικός μας κόσμος σε άλλα αγαθά δεν πρόκειται να εξελιχθούν άλλες μορφές τουρισμού στο νησί παρά μονάχα της “διασκέδασης” (Σ.4.). Τέλος, τονίστηκε η ανάγκη για συνεργασία όλων των εμπλεκόμενων φορέων με την Εκκλησία, αλλά και συνδυασμός ιδιωτικής και δημόσιας πρωτοβουλίας. Κάποιες απόψεις που ξεχώρισαν είναι οι εξής:

«Αλλαγή νοοτροπίας και γνώση της θρησκευτικής μας παράδοσης. Πρέπει πρώτα να το τιμήσουμε και να το αναδείξουμε, είμαστε πολύ πίσω σε αυτό», Σ.3.

«Συνδυασμός τοπικής αυτοδιοίκησης, κράτους και ιδιωτικής πρωτοβουλίας, αυτό το τρίπτυχο μπορεί να αναπτύξει αυτή τη μορφή», Σ.11.

«Ένας τρόπος να προωθηθεί ο Θρησκευτικός Τουρισμός είναι προωθώντας κάτι άλλο π.χ. τον περιπατητικό..» Σ.9.

4.4.5. Συνεργασία Φορέων και Στάση της Εκκλησίας

Οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν στο τι πιστεύει η τοπική Εκκλησία για τη προβολή του νησιού ως θρησκευτικός προορισμός αν είναι κάτι δηλαδή που θα την έβρισκε θετική και συνεργάσιμη. Η πλειοψηφία 8/12 απάντησε ότι η τοπική Εκκλησία είναι θετική ως προς αυτό, είναι πρόθυμη να συνεργαστεί με τους τοπικούς φορείς και τα τουριστικά γραφεία αρκεί να γίνει με σύνεση και να μη παρεκτραπεί από το σκοπό της. Να υπάρξει, δηλαδή μια συλλογική απόφαση/συνεργασία. Η Εκκλησία προσπαθεί να διατηρήσει τα ήθη και τα έθιμα του τόπου ώστε να μη χαθούν, επομένως μόνο βοήθεια θα μπορούσε να της προσφέρει ο θρησκευτικός τουρισμός, σύμφωνα με τον Σ.5., ώστε να διαδοθεί η ιστορία της και αυτά που έχει να προσφέρει σε όσο περισσότερους πιστούς/τουρίστες είναι δυνατό. Επίσης και η Μητρόπολη Χαλκίδας είναι πολύ θετική στο να προβληθεί ο θρησκευτικός τουρισμός, όπως μας επεσήμανε ο Σ.1. Οι 3/12 είχαν μια πιο κριτική άποψη, οι 2/12 απάντησαν πως η Εκκλησία είναι ουδέτερη (ότι δηλαδή δεν έχει πρόβλημα αλλά δεν ενδιαφέρεται και ιδιαίτερα κατά τον Σ.7., επίσης θέλει αλλά δεν θέλει να συμβάλει ενεργά κατά τον Σ.6.), ενώ 1/12 ισχυρίστηκε πως η Εκκλησία δεν θέλει το θρησκευτικό τουρισμό από φόβο μην «εμπορευματοποιηθούν» τα θρησκευτικά μνημεία και η πίστη γενικότερα, παρά μονάχα έναν προσκυνηματικό τουρισμό. Περισσότερες διαφορετικές απόψεις παρατηρούνται από το τοπικό ιερατείο(αλλά όχι μόνο), όπου δεν υπάρχει ομοφωνία και γενικότερη σύγκλιση απόψεων (επειδή κάποιοι ιερείς είναι πιο συντηρητικοί, ενώ κάποιοι είναι πιο “προχωρημένοι”, σύμφωνα με τον Σ.10.). Κάποιες πιο κριτικές απόψεις που ειπώθηκαν είναι οι εξής: ότι η Εκκλησία της Σκιάθου έχει λίγες δυνατότητες σε τοπικό επίπεδο, υπάρχει έλλειψη πρωτοβουλιών από την τοπική Εκκλησία, οι θρησκευτικοί επαναπαύονται στο παρελθόν, υπάρχει έλλειψη οργάνωσης, δεν υπάρχει μια άποψη αλλά πολυφωνία, τοπικά έχουν επαναπαυτεί στην υπάρχουσα διαφήμιση και δεν προσπαθούν κάτι περισσότερο. Αξίζει να αποτυπωθούν και οι παρακάτω απόψεις που είναι πιο αναλυτικές:

«Δεν έχουμε πολλές δυνατότητες να κάνουμε πράγματα σε τοπικό επίπεδο γιατί οι θρησκευτικοί ζούνε σε ένα μικρόκοσμο, επαναπαύονται στις δάφνες του παρελθόντος, ενώ τρέχει το χρονόμετρο της ζωής, του κόσμου. Καλό το παρελθόν είναι ένας οδοδείκτης για το μέλλον, αλλά δεν μπορείς να περπατάς και να κοιτάς πίσω γιατί κάποια στιγμή θα φας τα μούτρα σου. Θα πρέπει να εξελίσσονται τα πράγματα σε σημείο πρακτικό. Δεν μπορεί και δεν θέλει η Εκκλησία.» Σ.3.

«Η Εκκλησία γενικότερα τα περιμένει όλα έτοιμα, δεν θα συμβάλλει από μόνη της. Τα περιμένει από το Δήμο και από ιδιώτες. Είναι πρόθυμη ως προς το αποτέλεσμα, όχι στο να συμβάλλει. Θέλει τουρίστες, φυσικά.» Σ.6.

Παρατηρούμε ότι οι δυνατότητες της τοπικής Εκκλησίας είναι περιορισμένες επειδή λόγω ιεραρχίας υπάγεται στην Μητρόπολη και δεν ενεργεί αυτοβούλως. Φυσικά, την ενδιαφέρει ο θρησκευτικός τουρισμός υπό προϋποθέσεις. Δεν θέλει να εμπορευματοποιηθεί, να αλλοιωθεί ο χαρακτήρας της, να παρεκκλίνει από τον στόχο της και από τα όσα υπηρετεί. Αυτή η φοβία της είναι δικαιολογημένη αλλά δεν θα πρέπει να της στερήσει τα όσα θετικά έχει να της προσφέρει ο τουρισμός. Η στάση της είναι θετική, είναι σίγουρα ένας συνεργάσιμος φορέας απλά ίσως δεν της έχει γίνει κάποια εμπεριστατωμένη πρόταση ώστε να αποκτήσει και μια ομόφωνη στάση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ- ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

5.1. Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, ο θρησκευτικός τουρισμός που αποτελεί υποκατηγορία του πολιτιστικού τουρισμού, είναι μια ειδική μορφή τουρισμού την οποία τη διακρίνουμε από το προσκύνημα. Η συμβολή του είναι τεράστια ιδίως αν αναλογιστεί κανείς τα όσα συνεισφέρει στην οικονομική ανάπτυξη των περιοχών θρησκευτικού τουριστικού ενδιαφέροντος, ενώ παράλληλα σέβεται το φυσικό περιβάλλον καθώς χρησιμοποιεί τους διαθέσιμους πόρους και συμβάλλει στην ανάδειξη και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Πιο συγκεκριμένα, προσφέρει νέες θέσεις απασχόλησης, αύξηση του πληθυσμού, αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος, τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη, βελτίωση των υποδομών και αναδομών καθώς και διαφύλαξη του φυσικού τοπίου.

Τα νησιά αποτελούν ειδική περίπτωση τουριστικών προορισμών, ιδιαίτερα τα μικρά σε έκταση αφού διαθέτουν περιορισμένους πόρους. Η εποχικότητα που χαρακτηρίζει τα περισσότερα νησιά, αλλά και τη Σκιάθο, είναι ένας παράγοντας που μπορεί να αποβεί κρίσιμος λόγω του ότι ασκεί μεγάλες πιέσεις σε περιορισμένο χρόνο. Οι ειδικές και εναλλακτικές μορφές τουρισμού, μπορούν να μειώσουν τα όποια προβλήματα δημιουργούνται λόγω της εποχικότητας, αφού πολλές μορφές αναπτύσσονται εκτός της θερινής περιόδου. Μια τέτοια ήπια μορφή είναι αυτή του θρησκευτικού- πολιτιστικού τουρισμού η οποία διερευνήθηκε στην παρούσα εργασία.

Όσον αφορά το νησί της Σκιάθου, από την ποιοτική έρευνα που διενεργήθηκε, προκύπτει ότι το νησί διαθέτει τους κατάλληλους πόρους και τις δυνατότητες για ανάπτυξη θρησκευτικού τουρισμού, αλλά σε συνδυασμό με την ανάπτυξη άλλων εναλλακτικών μορφών ή συμπληρωματικά στη μορφή του μαζικού τουρισμού. Αναλυτικότερα προέκυψαν τα εξής, ότι ο τουρισμός είναι η κύρια πηγή εσοδών των κατοίκων του νησιού, αλλά εκτός από την οικονομική του συμβολή, τους παρέχει ευημερία και απασχόληση. Ωστόσο, η έλλειψη απασχόλησης των ντόπιων με άλλους τομείς απασχόλησης εκτός του τριτογενούς τομέα είναι και ο λόγος που κάποιοι φεύγουν απ' το νησί κατά την περίοδο του χειμώνα. Άρα αδιαμφισβήτητα, ένας τουρισμός που θα διαρκεί όλο το χρόνο ή θα διαρκεί περισσότερο από πέντε μήνες μόνο πλεονεκτήματα μπορεί να προσφέρει. Επιπρόσθετα, η Σκιάθος είναι ένα νησί

που μπορεί να ικανοποιήσει πολλά είδη τουριστών επειδή διαθέτει μεγάλη ποικιλομορφία. Πιο συγκεκριμένα, οι επισκέπτες που επιλέγουν να παραθερίσουν στο νησί είναι διαφόρων ηλικιών, όλων των κοινωνικών και οικονομικών τάξεων, διαφορετικών μορφωτικών επιπέδων, πιο πολλοί εγχώριοι και Ευρωπαίοι πολίτες.

Σχετικά με τις εναλλακτικές μορφές θα λέγαμε ότι το νησί προσφέρεται για αυτές και μάλιστα απασχολούν την τοπική Αρχή. Παρόλο που πολλοί πιστεύουν ότι έχουν γίνει προσπάθειες για ανάπτυξη τέτοιων μορφών, δεν έχουν γίνει σοβαρές ενέργειες με πρόγραμμα και στρατηγικό σχεδιασμό. Αυτές οι ενέργειες αφορούν κατά κύριο λόγο τον περιπατητικό τουρισμό, αλλά υπάρχουν σκέψεις και για άλλους τομείς. Όσον αφορά το θρησκευτικό τουρισμό, η θρησκευτική και πολιτιστική κληρονομιά της Σκιάθου είναι σημαντική τουριστικά και προσφέρεται γι' αυτόν. Γνωρίζοντας τις προϋποθέσεις που χρειάζονται ώστε να αναπτυχθεί αυτή η ειδική μορφή, δηλαδή ελκυστικούς θρησκευτικούς- πολιτιστικούς πόρους και θρησκευτικές εκδηλώσεις, υποδομές, προσβασιμότητα, συγκοινωνίες, δομημένο και φυσικό περιβάλλον, κατανοούμε ότι το νησί έχει αυτά τα δεδομένα για να υποστηρίξει ένα τέτοιο εγχείρημα όπως φαίνεται και από την καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης και των πόρων του νησιού (Μοίρα, 2015). Πιο συγκεκριμένα, το νησί διαθέτει ένα πολύ σημαντικό προσκύνημα, την Πολιούχου του νησιού, την *Παναγία Εικονίστρια*, της οποίας η θαυματουργή Εικόνα βρίσκεται σε κεντρικό σημείο της Σκιάθου, εύκολα προσβάσιμο στο κοινό, στον Μητροπολιτικό Ναό των Τριών Ιεραρχών. Σημαντική, επίσης, είναι και η Ι. Μονή του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, το μοναδικό εν ενεργεία μοναστήρι της Σκιάθου, το οποίο ακολουθεί το αγιορείτικο πρότυπο, διαθέτει πλούσιο λαογραφικό μουσείο και έκθεση με θέμα τους βαλκανικούς αγώνες, καθώς και πολλά ιερά κειμήλια. Άλλα εξίσου σημαντικά θρησκευτικά μνημεία- έθιμα που παρουσιάζουν τουριστικό ενδιαφέρον. είναι τα μοναστήρια, τα μικρά ξωκκλήσια, οι ενοριακοί της ναοί, τα εκκλησάκια της καστροπολιτείας, το πνευματικό κέντρο των ενοριών, τα ξωκκλήσια που συνδέονται με τα έργα των *Δύο Αλέξανδρων*, του Παπαδιαμάντη και Μωραϊτίδη και ο εορτασμός του Πάσχα.

Βέβαια, για να αναπτυχθεί ο θρησκευτικός τουρισμός θα πρέπει να γίνουν κάποιες δράσεις, στοχευμένες ενέργειες, αλλαγές στην πολιτική της διαφήμισης, συνδυαστικό μάρκετινγκ, σωστός σχεδιασμός και συνεργασία όλων των αρμόδιων φορέων και συγκεκριμένα της Εκκλησίας προκειμένου να ξεπεραστούν πολλά προβλήματα. Όπως για παράδειγμα, το πρόβλημα της ελλιπής αν όχι ανεπαρκούς πληροφόρησης των

τουριστών σχετικά με τα μνημεία θρησκευτικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος, το πρόβλημα της οργάνωσης, το πρόβλημα της πρόσβασης του νησιού και των μνημείων και γενικότερα της νοοτροπίας του νησιού που χαρακτηρίζεται από το μαζικό τουρισμό. Τέλος, έχοντας τη σύμφωνη γνώμη και στάση της Εκκλησίας, η οποία είναι θετική, αφού επιδιώκει και η ίδια την προβολή και αξιοποίηση των μνημείων της, θα δημιουργηθεί το κατάλληλο πεδίο για την ανάπτυξη του θρησκευτικού τουρισμού στο νησί.

5.2. Προτάσεις

Με βάση, λοιπόν, τα αποτελέσματα της πρωτογενούς έρευνας, αλλά λαμβάνοντας υπόψη και τη βιβλιογραφική έρευνα προτείνονται τα παρακάτω που θα συμβάλλουν στην ανάπτυξη του θρησκευτικού τουρισμού στο νησί της Σκιάθου:

- Πρέπει να γίνει μια καταγραφή όλων των πολιτιστικών- θρησκευτικών πόρων του νησιού, που θα αφορά τόσο τους υλικούς όσο και τους άυλους πόρους.
- Να ανανεωθεί η ιστοσελίδα του Δήμου Σκιάθου, ώστε να προσφέρει περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον πολιτισμό και την θρησκευτική παράδοση του νησιού στους δυνητικούς επισκέπτες και να γίνει πιο ελκυστική. Επίσης, να μεταφραστεί και σε άλλες γλώσσες σύμφωνα με τις χώρες προέλευσης των τουριστών.
- Να γίνει μια λεπτομερής στατιστική έρευνα σχετικά με τους τουρίστες που επισκέπτονται το νησί σε όλες τις πύλες εισόδου-εξόδου, όπου θα καταγράφονται τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά, αλλά και άλλα στοιχεία που θα χρησιμεύσουν στο να γνωρίζει η Σκιάθος συνεχώς ποιοι εισέρχονται στο νησί, για ποιους λόγους το επιλέγουν (τα κίνητρα δηλαδή) και να χρησιμοποιεί αυτές τις πληροφορίες προς όφελός της.
- Να υλοποιηθεί ένα στρατηγικό σχέδιο μάρκετινγκ από κατάλληλα εκπαιδευμένο προσωπικό που να προωθεί το θρησκευτικό τουρισμό και να τον εντάσσει στο υπάρχον προϊόν της.
- Να προωθηθεί η Σκιάθος ως προορισμός θρησκευτικού τουρισμού σε νέες και υπάρχουσες αγορές, αλλά όχι μεμονωμένα αλλά ως συμπληρωματική δραστηριότητα στον τουρισμό των 3s.

- Επίσης, θα πρέπει να βελτιωθεί η πρόσβαση ορισμένων θρησκευτικών μνημείων, ιδιαίτερα κατά τους χειμερινούς μήνες, αν θέλουμε να προσελκύσουμε τουρίστες όλο το χρόνο.
- Να βελτιωθεί η αεροπορική και η ακτοπλοϊκή σύνδεση του νησιού κατά τους χειμερινούς μήνες.
- Να γίνουν εκδηλώσεις θρησκευτικού περιεχομένου από τις εκκλησίες και τα μοναστήρια και να γίνουν γνωστά μέσω των ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης (social media) , των ΜΜΕ κλπ στον ελλαδικό χώρο.
- Να διαφημιστεί «το Πάσχα της Σκιάθου», η «Λιτανεία της Πολιούχου Εικόνας, της Εικονίστριας» και ο «Δεκαπενταύγουστος» η γιορτή της Παναγίας σε διάφορα τουριστικά πρακτορεία που ασχολούνται με το θρησκευτικό τουρισμό, τα οποία θα συμβάλλουν στο να επιμηκυνθεί η τουριστική σεζόν.
- Να διαφημιστεί η Σκιάθος ως προορισμός «Σαββατοκύριακου» ή «Τριήμερου» στους εγχώριους τουρίστες, γνωρίζοντας ότι όσοι επιλέγουν το θρησκευτικό τουρισμό συνήθως διαμένουν σε ένα μέρος 2-3 ημέρες, επιπλέον το γεγονός ότι βρίσκεται τόσο κοντά στη στεριά και σε κεντρική γεωγραφική θέση
- Ο θρησκευτικός τουρισμός μπορεί να συνδυαστεί με τον περιπατητικό τουρισμό ή τον ποδηλατικό τουρισμό λόγω του ότι πολλά από τα μνημεία της βρίσκονται σε ιδιαίτερα περιβαλλοντικά σημεία και πολύ κοντά στα χαρτογραφημένα μονοπάτια της.
- Να ανανεωθεί η υπάρχουσα σήμανση που αφορά τις εκκλησίες και τα ξωκλήσια και να τοποθετηθούν πίνακες με πληροφορίες και περιγραφές σχετικές με το εκάστοτε μνημείο σε ελληνικά- αγγλικά, άλλωστε πολλά από αυτά συνδέονται με τον Παπαδιαμάντη και τον Μωραϊτίδη με τη ζωή και τα έργα τους και πρέπει να γίνουν γνωστά στον επισκέπτη- τουρίστα.
- Στροφή σε μια βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη, που θα λαμβάνει υπόψη τη φέρουσα ικανότητα του νησιού και θα προστατεύει το πολιτισμικό και φυσικό περιβάλλον, ώστε να αποφευχθούν μελλοντικά προβλήματα που έχουν βιώσει άλλα νησιά, αυτά του υπερτουρισμού. Ο θρησκευτικός

τουρισμός είναι μια βιώσιμη μορφή τουρισμού, που δεν επιβαρύνει το περιβάλλον, το σέβεται και χρησιμοποιεί τις ήδη υπάρχουσες υποδομές.

- Υλοποίηση προγραμμάτων επιμόρφωσης επιχειρηματιών και εργαζομένων στο χώρο του θρησκευτικού-πολιτισμικού τουρισμού.
- Τέλος, να πιστέψουν όλοι, τόσο οι κάτοικοι όσο και οι φορείς του τόπου, στις δυνατότητες του νησιού και σε αυτά που έχει να προσφέρει που είναι πολλά παραπάνω από το τρίπτυχο *Ήλιος- Θάλασσα- Παραλίες*.

Φυσικά όλα τα παραπάνω προϋποθέτουν την άριστη συνεργασία και συνεννόηση του Δήμου Σκιάθου, δημόσιων και ιδιωτικών φορέων με την τοπική Εκκλησία, γιατί αυτή είναι ο κύριος φορέας, ο εκπρόσωπος και ο συνεχιστής της θρησκευτικής παράδοσης και ιστορίας του νησιού. Αδιαμφισβήτητα, αν υλοποιηθούν κάποια από τα παραπάνω ο θρησκευτικός τουρισμός θα καταφέρει να προσφέρει πολλά θετικά στο νησί και στους κατοίκους του.

5.3. Προτάσεις για Μελλοντική Έρευνα

Στην παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρήθηκαν να διερευνηθούν οι δυνατότητες του νησιού για ανάπτυξη θρησκευτικού τουρισμού μέσω πραγματοποίησης συνεντεύξεων στους τοπικούς φορείς- άρχοντες του νησιού. Εξετάστηκε, λοιπόν από πλευράς εμπλεκόμενων φορέων και Εκκλησίας. Ωστόσο η έρευνα θα μπορούσε να συνεχιστεί και να διερευνηθεί και από πλευράς των τουριστών. Πιο συγκεκριμένα, με τη χρήση ερωτηματολογίων, μιας ποσοτικής δηλαδή έρευνας, θα μπορούσαν να διερευνηθούν τα κίνητρα των τουριστών που επισκέπτονται το νησί, τα ενδιαφέροντα τους και το αν θα τους ενδιέφερε να γνωρίσουν τη θρησκευτική- πολιτιστική πλευρά της Σκιάθου, αν γνωρίζουν γι' αυτή και ποια η άποψή τους. Άλλο ένα θέμα προς διερεύνηση είναι οι δυνατότητες θρησκευτικού τουρισμού ευρύτερα σε όλες τις Σποράδες, λόγω των πολλών θρησκευτικών πόρων που διαθέτουν, αν δηλαδή θα μπορούσαν να συνεργαστούν και να στηρίξουν ένα μεγαλύτερο έργο προς όφελος όλων. Τα παραπάνω, θεωρώ πως αν εξεταστούν θα δώσουν μια πιο σφαιρική και πολύπλευρη παρουσίαση των δυνατοτήτων των νησιών για μια ήπια μορφή τουρισμού, αυτή του θρησκευτικού.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α' ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ

1. Πόσο σημαντική θεωρείτε τη συμβολή του τουρισμού στην τοπική ανάπτυξη;
2. Ποιο είναι το προφίλ των τουριστών της Σκιάθου;
3. Πόσο αναπτυγμένες είναι οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού στο νησί; Μπορεί να αναπτυχθεί ο θρησκευτικός τουρισμός στη Σκιάθο ώστε να συμβάλλει στην ανάδειξή της ως τόπος ειδικού τουριστικού ενδιαφέροντος;
4. Θεωρείτε ότι οι θρησκευτικοί πόροι είναι σημαντικοί τουριστικά;
5. Ποιοι θρησκευτικοί πόροι της Σκιάθου (πχ εκκλησίες, εκδηλώσεις, έθιμα κλπ) πιστεύετε πως έχουν αξιόλογη πολιτιστική- ιστορική σημασία και αξίζει να προβληθούν ώστε να προσελκύσουν τους δυνητικούς επισκέπτες;
6. Είναι επαρκής η πληροφόρηση των τουριστών σχετικά με τα θρησκευτικά μνημεία- εκδηλώσεις;
7. Ποιοι παράγοντες δυσχεραίνουν την ανάπτυξη του θρησκευτικού τουρισμού;
8. Ποια πολιτική πρέπει να ακολουθηθεί ώστε να αναπτυχθεί η μορφή του θρησκευτικού τουρισμού;
9. Ποια είναι η στάση της Εκκλησίας στη προβολή της Σκιάθου ως τόπος θρησκευτικού τουρισμού;

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Ανδριώτης, Κ. (2005). *Τουριστική Ανάπτυξη και Σχεδιασμός*. Αθήνα: Σταμούλη.
- Βενετσανοπούλου, Μ. (2006). *Η Κρατική Συμβολή στον Τουρισμό: Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού*. Αθήνα: Interbook.
- Garner, W. (2001). *Τουριστική Ανάπτυξη. Αρχές, Διαδικασίες και Πολιτικές*. Αθήνα: Έλλην
- Ίσαρη, Φ., Πουρκός, Μ., (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/5826>
- Κοκκώσης, Χ., Τσάρτας, Π. (2001). *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον*. Αθήνα: Κριτική.
- Κοκκώσης, Χ., Τσάρτας, Π. και Γκρίμπα, Ε. (2011). *Ειδικές και Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού. Ζήτηση και Προσφορά Νέων Προϊόντων Τουρισμού*. Αθήνα: Κριτική.
- Λαγός, Δ. (2005). *Τουριστική Οικονομική*. Αθήνα: Κριτική.
- Ματζούκας, Σ. (2007). “Ποιοτική Έρευνα σε Έξι Εύκολα Βήματα. Η Επιστημολογία, οι Μέθοδοι και η Παρουσίαση”, *ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗ*, 46(1):88–98.
- Μοίρα, Π. (2003) “Από τον Προσκυνητή στον Θρησκευτικό Τουρίστα. Κοινωνιολογική Προσέγγιση”, *Τουριστική Επιστημονική Επιθεώρηση*, τεύχος 1, Νο1, σελ 87-102.
- Μοίρα, Π. (2008). “ Η Παράμετρος της Θρησκευείας στον Πολιτιστικό Τουρισμό”, *Αγορά Χωρίς Σύνορα*, Τόμος 13 (2), σελ. 152-166.
- Μοίρα, Π. (2008) “Η Αξιοποίηση των Θρησκευτικών Πόρων στην Ανάπτυξη του Πολιτιστικού Τουρισμού. Τυπολογία”, *Τουριστικά θέματα*. Τεύχος 5, σελ. 97-112.
- Μοίρα, Π. (2009). *Θρησκευτικός Τουρισμός*. Αθήνα: Interbooks.
- Μοίρα, Π. (2015). Σχέδιο Δράσης για τον Θρησκευτικό Τουρισμό στις Κυκλάδες.
- Μοίρα, Π. & Παράσχη, Α. (2015) “Από το Προσκύνημα στο Θρησκευτικό-Πολιτιστικό Τουρισμό: Μελέτη Περίπτωσης «Ζάκυνθος»”, στο *e- Περιοδικό Επιστήμης & Τεχνολογίας e-Journal of Science & Technology (e-JST)* http://e-jst.teiath.gr/issue_41/Moira_41.pdf [20 Απριλίου 2020].

Παρασκευοπούλου-Κόλλια, Ε. (2008). “Μεθοδολογία Ποιοτικής Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες και Συνεντεύξεις”, στο *Ανοικτή Εκπαίδευση: το Περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 4(1), 72-81.

Πολύζος, Σ. (2010), *Θρησκευτικός Τουρισμός στην Ελλάδα: Χωρική Ανάλυση και Συμβολή στην Ανάπτυξη Μειονεκτικών Περιοχών*, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, σελ. 203-222.

Πολύζος, Σ. (2017), *Η Χωρική και Οικονομική Διάσταση του Θρησκευτικού Τουρισμού στην Ελλάδα*, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών ΤΜΧΠΠΑ-ΠΘ 23(1), σελ. 1-48.

Πουλάκη, Π. & Λαγός, Δ. (2013), «*Η Συμβολή του Θρησκευτικού Τουρισμού στην Περιφερειακή Ανάπτυξη. Η περίπτωση της Χίου*».

Πρωτόκολλο Συνεργασίας για την Ανάπτυξη του Προσκυνηματικού Τουρισμού μεταξύ της εκκλησίας της Ελλάδας και του Υπουργείου Τουρισμού. (2015) http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/tourism/mnimonio_paideias.pdf [20 Απριλίου 2020].

Σκούλτσος, Σ. και Βαγιόνης, Ν. (2016). “*Ο Πολιτισμικός και ο Θρησκευτικός Τουρισμός ως Συνιστώσες του Εθνικού Τουριστικού Προϊόντος*”, Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Σφακιανάκης, Μ. (2000). *Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού*. Αθήνα: Ελλην.

Ταμπάκης, Α. Β. (2008). *Η Προστασία και η Ανάδειξη του Φυσικού Περιβάλλοντος σε Σχέση με την Τουριστική Ανάπτυξη στο Νησί της Σκιάθου*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (διδακτορική διατριβή).

Φίλιας, Β. (1996) *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*. Αθήνα : Gutenberg

Χαχαμίδης, Γ. Χ. (2012). *Συμβολή στην Εκκλησιαστική και Πνευματική Ιστορία των Βορείων Σποράδων (16^{ος}-19^{ος} αιώνας)*. Βόλος: Έκδοση Ιεράς Μονής Ευαγγελισμού Σκιάθου.

Ξενογλώσση Βιβλιογραφία

Balomenou, C., Poulaki, P. and Lagos, D. (2015). Religious Tourism in Greece and Regional Development: The Case of Samos Island, 55th Congress of the European Regional Science Association: "World Renaissance: Changing roles for people and places", 25-28 August 2015, Lisbon, Portugal, European Regional Science Association (ERSA), Louvain-la-Neuve.

BPP LEARNING MEDIA (2011). CTH Diploma in Tourism Management- Special Interest Tourism- Study Guide.

Bogan, E. and Dana, M. (2017). "The Religious Tourism- An Opportunity of Promoting and Developing the Tourism in Valcea Subcarpathians", *Academic Journal of Economic Studies*, Vol 3, No 3, pp. 106-111.

Chantziantoniou, A. and Dionysopoulou, P. (2017). "The Religious Tourism in Greece: Case study of Saint John Russian in N. Evia", *Journal of Tourism, Heritage & Services Marketing*, Vol. 3, No. 2, pp. 15-24.

Christou, L. (2012). "It is Possible to Combine Mass Tourism with Alternative Forms of Tourism: The Case of Spain, Greece, Slovenia and Croatia", *Journal of Business Administration*, pp. 1-8.

Collins- Kreiner, N. and Kliot, N. (2000). "Pilgrimage Tourism in the Holy Land: The Behavioural Characteristics of Christian Pilgrims", *GeoJournal* (50), pp. 55-67.

Douglas, N., Douglas, N. and Derrett, R. (2001). *Special Interest Tourism*. Milton: Wiley.

Griffin, K. and Raj, R. (2017). "The Importance of Religious Tourism and Pilgrimage: Reflecting on Definitions, Motives and Data", *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, Vol.5, Iss 3, Article 2.

Jackowski, A. and Smith, V. L. (1992). "Polish Pilgrim- Tourists", *Annals of Tourism Research*, Vol.19 pp. 92-106.

Kreiner- Collins, N. (2018). "Pilgrimage-Tourism: Common Themes in Different Religions", *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*. Vol.6: Iss.1, Article 3

- Kotler, P., Keller, K. L. (2006). *Marketing Management*, Αθήνα: Κλειδάριθμος 12η Έκδοση.
- Moira, P., Parthenis, S., Kontoudaki, A. and Katsoula O. (2009). “Religious Tourism in Greece: The Necessity to Classify Religious Resources for Their Rational Valorization”, International Congress: *Tourism, Religious & Culture: Regional Tourism Development through Meaningful Experiences*, Lecce, Tricase, Poggiardo 27-29 October 2009, In Trono, Anna (2009), pp. 465-480.
- Nolan, M. L., Nolan, S., (1992), Religious Sites as Tourism Attractions in Europe, *Annals of Tourism Research*, 7 December, pp. 68-78.
- Nolan, M.L. and Nolan, S., (1992), «Christian Pilgrim in Modern Western Europe», *Chapel Hill: The University of North Carolina Press*.
- Parrinello, L. G. (1993). Motivation and Anticipation in Post- Industrial Tourism” *Annals of Tourism Research*, Vol. 20, pp. 233-249.
- Raj, R., (2012). Religious Tourist’s Motivation for Visiting Religious Sites. *International Journal of Tourism Policy*, 1 September, Vol.4, No.2
- Rinschede, G., (1992), Forms of Religious Tourism, *Annals of Tourism Research*, 7 December, pp. 51-67
- Skoultzos, S. and Vagionis, N. (2015). “Cultural and Religious Tourism as Part of Greek Tourism Product”, IMIC2015: 1st International Conference on Experiential Tourism|Santorini, Greece|09-11/10/2015.
- Smith, V.L. (1992) *The Quest in Guest*, *Annals of Tourism Research*, Vol. 19, pp. 1-17
- Terzidou, M. (2010) *Religion as a Motivation to Travel: the Case of Tinos Island in Greece*, pp.338-349 ‘Managing the Religious Tourism Experience’ Nazare, Portugal, 19-21 November.
- Vukonic, B. (1992). “Medjugorje’s Religion and Tourism Connection”, *Annals of Tourism Research*, Vol 19, pp. 79-91.
- Vukonic B., (1998), «Religious Tourism: Economic Value or an Empty Box?» *Zagreb International Review of economics & Business*, 1, 83-94.
- Vukonic, B. (2015). Religion, Tourism and Economics: A Convenient Symbiosis. *Tourism Recreation Research Journal*. 12 January, pp.59-64.

Winchester, H. P. M. (1999). "Interviews and Questionnaires as Mixed Methods in Population Geography: The Case of Lone Fathers in Newcastle, Australia." *The Professional Geographer*, 51(1), 60–67.

Διαδικτυακές Πηγές

Balearic Islands. 2018. <https://www.illesbalears.travel/en/baleares/> [27 Ιανουαρίου 2021]

Canary Islands. 2015. <https://www.hellocanaryislands.com/> [27 Ιανουαρίου 2021]

Δήμος Σκιάθου. 2016. <http://skiathos.gr/el/> [25 Νοεμβρίου 2020]

ΕΛΣΤΑΤ. Ελληνική Στατιστική Αρχή. <http://www.statistics.gr/> [25 Νοεμβρίου 2020]

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Σκιάθου. 2011.

http://www.n-skiathos.gr/images/stories/stratigikos_sxediasmos_dimou_skiathou.pdf
[25 Νοεμβρίου 2020]

Greece All Time Classic. 2018.

http://www.visitgreece.gr/el/greek_islands/skiathos [25 Νοεμβρίου 2020]

Ιερά Μονή Ευαγγελίστριας Σκιάθου, στο Ιερά Μητρόπολις Χαλκίδος, Ιστιαίας και Βορείων Σποράδων (Επίσημος Ιστότοπος)

<http://www.imchalkidos.gr/Site/sSite/Site.asp?Lang=0>

Ιερά Μητρόπολη Χαλκίδος, στο ECCLESIA.GR (Επίσημος Ιστότοπος της Εκκλησίας της Ελλάδος) http://www.ecclesia.gr/main_next.html

Ιερές Μονές της Σκιάθου, στο Πνευματικό Κέντρο Ιερών Ναών Σκιάθου.

<http://pkins.gr>

Πάσχα στη Σκιάθο, στο Visit Greece (Επίσημος Ιστότοπος του ΕΟΤ)

http://www.visitgreece.gr/el/religion/easter_on_skiathos

Στατιστικά Στοιχεία, στο Υπηρεσία Πολιτικής Αεροπορίας.

<http://www.ypa.gr/profile/statistics/> [23 Νοεμβρίου 2020]

Ξενοδοχειακό Δυναμικό Ελλάδας 2019 - Ανά Περιφέρεια - Νομό – Νησί. Στατιστικά στοιχεία από το Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδας (ΞΕΕ), στο

https://www.grhotels.gr/wp-content/uploads/2020/02/2019-Campings_regions.pdf

[15 Δεκεμβρίου 2020]

Properties inscribed on the World Heritage List. UNESCO Greece, στο

<https://whc.unesco.org/en/statesparties/gr> [15 Δεκεμβρίου 2020]

Το Κάστρο της Σκιάθου, η Μεσαιωνική Πολιτεία, στο

http://filoitoukastrou.blogspot.com/p/blog-page_7187.html [15 Δεκεμβρίου 2020]